

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

MARILE PUTERI ȘI ȚĂRILE MICI ÎN CONTEXTUL PRIMULUI
RĂZBOI MONDIAL ȘI AL URMĂRILOR SALE IMEDIATE

TIȚU GEORGESCU

DIN ACTIVITATEA POLITICĂ A LUI M. KOGĂLNICEANU LA 1818

AL. ZUB

HRISOVUL DIN 15 IULIE 1631 AL LUI LEON VODĂ TOMȘA ÎN ȚARA
ROMÂNEASCĂ ȘI PROBLEMA „CĂRȚILOR DE LIBERTĂȚI”

VALENTIN AL. GEORGESCU

CERCETĂRILE TRACOLOGICE ÎN ROMÂNIA (II)

RADU VULPE

DOCUMENTAR

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA CONTINUITĂȚII: CASTRUL TIMIȘ

I. D. SUCIU

REPREZENTĂRI DE PLUGURI PE PRESCA MONUMENTULUI MEDIEVAL
DE LA STREISÎNGEORCIU (JUD. HUNEDOARA)

ADRIAN ANDREI RUSU

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

INSEMĂNĂRI

RECENZII

BULETIN BIBLIOGRAFIC

7

TOMUL 29

1976

IULIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

VASILE MACIU (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil-adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; TRAIAN LUNGU; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ARON PETRIC; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poșta) și prin „PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI”, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona prin ILEXIM serviciul export-import presă — Calea Griviței, nr. 64–66. P.O.B. 2001 telex 011226 București.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor, nr. 1
București, tel. 50.72.41
www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 29, Nr. 7,
iulie 1976

S U M A R

TITU GEORGESCU, Marile puteri și țările mici în contextul primului război mondial și al urmărilor sale imediate 981

AL. ZUB, Din activitatea politică a lui M. Kogălniceanu la 1848 999

VALENTIN AL. GEORGESCU, Hrisovul din 15 iulie 1631 al lui Leon Vodă Tomșa în Țara Românească și problema „Cărților de libertăți” 1013

RADU VULPE, Cercetările tracologice în România (II). 1031

DOCUMENTAR

I.D. SUCIU, Contribuții la problema continuității: Castrul Timiș. 1051

ADRIAN ANDREI RUSU, Reprezentări de pluguri pe fresca monumentului medieval de la Streislngeorgiu (jud. Hunedoara) 1059

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea de dezbateri „Direcțiile principale ale făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării României spre comunism, ale creșterii rolului partidului în societatea noastră”; Cea de-a V-a Sesiune a comisiei mixte de istorie româno-maghiare (*Dan Berindei*); Colocviul de istorie româno-francez de la Paris (*Aron Petric*); Cronică 1067

RECENZII

VASILE BOZGA, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 275 p. (*Alexandru Porțeanu*) 1075

* * * *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic—sec. X)*, elaborat de un colectiv de autori sub conducerea prof. univ. dr. doc. D.M. Pippidi, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1976, 627 p. (*Gh. Ceaușescu*) 1080

- * * * *Aujourd'hui l'histoire*, Paris, Editions Sociales, 1974, 352 p. (Dan A. Lăzărescu) 1083
 JOHN TOLAND, *L'Empire du Soleil Levant. Gloire et chute (1936—1946)* Paris, Calmann-Lévy, 1972, 345 p. (Nicolae Dascălu) 1094

ÎNSEMĂNĂRI

- Istoria Românelor** — * * * *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*. Volum întocmit de Tudor Mateescu, București, 1975, 343 p. + 8 pl. (Georgeta Penelea); M. BODINGER, *Catalogul cărții rare și prețioase, I. Incunabile și secolul XVI*, Iași, 1974, 215 p.; N. GAIDAGIS, *Catalogul cărților grecești, I (sec. XVI—XVII)*, Iași, 1974, 277 p. + II (sec. XVIII), Iași, 1975, 737 p. Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”, Iași (Andrei Pippidi); GH. LUCHESCU, *Lugojul cultural artistic*, Timișoara, 1975, 418 p. (Marian Stroia) **Istoria Universală**. — Dr. ALI HADRI, *Këshillat nacionalçlirimtare në Kosovë (1941—1945)* (Consiliile de eliberare națională în Kosova 1941—1945), Prishtina, 1974, 208 p. (Gelcu Maksutovici și Filip Teodorescu); S.A. LAZUTKA, *I Litovskij Statut-feodal'nyj kodeks Velikogo knjažestva Litovskogo*, Vilnius, 1974, 211 p. (Ján Sýkora); FORREST C. POGUE, *George C. Marshall: Organizer of Victory 1943—1945*, New York, The Viking Press, 1973, 683 p. (M.E. Ionescu) 1097
- BULETIN BIBLIOGRAFIC (Liliana Irimia) 1109

REVISTA DE ISTORIE

TOME 29, N° 7,
juillet 1976

S O M M A I R E

TITU GEORGESCU, Les grandes puissances et les petits pays dans le contexte de la première guerre mondiale et des ses conséquences immédiates 981

★

AL. ZUB L'activité politique de M. Kogălniceanu en 1848 999

★

VALENTIN AL. GEORGESCU, Le chrysobule du 15 juillet 1631 de Léon Tomsa, prince de Valachie, et le problème des „Chartes de libertés” 1013

★

RADU VULPE, Les recherches thracologiques en Roumanie (II) 1031

★

DOCUMENTAIRE

I.D. SUCIU, Contributions au problème de la continuité : le camp romain fortifié de Timiș 1051

ADRIAN ANDREI RUSU, Représentations de charrues sur la fresque du monument médiéval de Streitnșgeorgiu (département de Hunedoara) 1059

LA VIE SCIENTIFIQUE

La session de débats „Les principales directions de l'édification de la société socialiste multilatéralement développée et de la marche en avant de la Roumanie vers le communisme, de l'accroissement du rôle du parti dans notre société” ; La Ve session de la commission mixte d'histoire roumano-hongroise (*Dan Berindei*) ; Le Colloque d'histoire roumano-français de Paris (*Aron Petric*) ; Chronique 1067

COMPTES RENDUS

VASILE BOZGA, *Crișa agrară în România dintre cele două războaie mondiale* (La crise agraire de Roumanie pendant la période de l'entre-deux-guerres), Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, 275 p. (*Alexandru Porșeanu*) 1075

* * * *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)* (Dictionnaire d'histoire ancienne de la Roumanie (le paléolithique — Xe siècle), élaboré par un collectif d'auteurs sous la directions du professeur d'université dr. docent D.M. Pippidi, Bucarest, Editions scientifiques et encyclopédiques, 1976, 627 p. (*Gh. Ceaușescu*) 1080

- * * * *Aujourd'hui l'histoire*, Paris, Editions Sociales, 1974, 352 p. (*Dan Lăzărescu*) . . . 1083
 JOHN TOLAND, *L'Empire du Soleil-Levant. Gloire et chute (1936—1945)*, Paris, Calmann-Lévy, 1972, 345 p. (*Nicolae Dascătu*) 1094

NOTES

- Histoire de la Roumanie** — * * * *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)* (Documents concernant l'histoire de la Dobroudja 1830—1877). Volume élaboré par Tudor Mateescu, Bucarest, 1975, 1343 p. + 8 planches (*Georgeta Penelea*); M. BODINGER, *Catalogul cărții rare și prețioase. I. Incunabile și secolul XVI* (Le catalogue du livre rare et précieux. I. Incunables et le XVIe siècle), Jassy, 1974, 215 p.; N. GAIDAGIS, *Catalogul cărților grecești (sec. XVI—XVII)* (Le catalogue des livres grecs (XVIe—XVIIe siècles), Jassy, 1974, 277 p. + II. (XVIIIe siècle), Jassy 1975, (*Andrei Pippidi*); GH. LUCHEȘCU, *Lugojul cultural-artistic* (Lugoj culturel-artistique), Timișoara, 1975, 418 p. (*Marian Stroia*); **Histoire Universelle**.—Dr. ALI HADRI, *Këshillat nacionalçlirimtare në Kosovë (1941—1945)*, Les conseils de libération nationale de Kosova (1941—1945), Prishtina, 1974, 208 p. (*Gelcu Maksutovici și Filip Teodorescu*); S.A. LAZUTKA, *I Litovskij Statut-feodal'nyj kodeks Velikogo knjažestva Litovskogo*, Vilnius, 211 p. (*Ján Sýkora*); FORREST C. POGUE, *George C. Marshall: Organizer of Victory 1943—1945*, New York, The Viking Press, 1973, 683 p. (*M.E. Ionescu*) 1097
- BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE (*Liliana Irimia*) 1109

MARILE PUTERI ȘI ȚĂRILE MICI ÎN CONTEXTUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ȘI AL URMĂRILOR SALE IMEDIATE

DE

TITU GEORGESCU

Împotriva marilor imperii, popoarele aspirau la independență, unitate națională și progres. Istoria a adus argumente, nu numai pentru antichitate și evul mediu, potrivit cărora cele mai mari imperii au sucombat în hetacombele de supremație, ci și pentru secolele al XIX-lea și al XX-lea. În fond, care a fost soarta imperiului napoleonian, a celui otoman, prusac austro-ungar și pe alt plan a imperiului țarist?

Engels aprecia caracterul reacționar al politicii statelor care formaseră la începutul secolului al XIX-lea „Sfinta Alianță”, înlocuind ordinea imperială napoleoniană cu ordinea imperiilor retrograde și consemna că acestea urmăresc „a înăbuși mișcarea revoluționară înlăuntrul celor trei împărății, cererile popoarelor cît și mișcările politice și sociale ale muncitorilor”¹. Arătînd că țarismul reprezintă nucleul acestei alianțe contra libertății popoarelor Engels previziona că numai „căderea țarismului, nimicirea acestui vis rău care apasă peste Europa întregă — iată, după noi, cea dintîi condiție pentru dezrobirea națiilor din mijlocul și răsăritul Europei. Țarismul căzînd, puterea nelegiuită reprezentată acum prin Bismark, lipsită de sprijinul său cel mai puternic, va cădea și ea; Austria, se va desface în bucăți, pierzînd singura pricină de viață ce mai are — datoria de a împiedica pe țar de a înghiți națiile răspîndite de la Carpați și din Balcani . . .”². În momentul în care țarismul se va prăbuși și a doua zi va dispărea imperiul habsburgic, atunci Engels vedea posibilitatea unității naționale a românilor. Era cuprinsă în această previziune, făcută cu un sfert de secol înainte, adevărul unei istorii care își realiza una din împlinirile sale: unitatea provinciilor românești. Pînă la acest moment, genial intuit de Engels, poporul român a cunoscut noi și crîncene încercări sub mîghina marilor puteri care îl inconjurau și își însușiseră atributul de a dicta destinele continentului.

Grupul marilor puteri europene era scindat în funcție de interesele economice și politice, calculate de guvernanți, cu minuțiozitate, peste capul și împotriva popoarelor. Noului raport de forțe îi corespundea

¹ Fr. Engels — Scrisoare către socialiștii români, reprodusă în „Contemporanul”, vol. VI (1888) p. 570—573.

² Ibidem.

la hotarul secolelor XIX și XX, alcătuirea celor două tabere imperia-
liste : Puterile Centrale (Germania și Austro-Ungaria) și Antanta (Franța,
Anglia, Rusia).

Contradicțiile dintre marile puteri irump cu violență în 1914. Reprezentînd prin forța brutală a armelor pericolul cotozirii de teritorii străine, cele două tabere presau asupra țărilor mici spre a și le alinia, deși interesele acestora din urmă nu aveau nimic comun cu țelurile imperialiste ale războiului în prag de a izbucni. Se afirmau fără ocol tendințele marilor țări imperialiste de împărțire și reimpărțire a sferelor de dominație, de acaparare a noi teritorii.

Țările mici și mijlocii, dintre care multe cu o slabă dezvoltare economică, subjugate sau în prag de a fi acaparate de marile puteri, năzuiau la cucerirea și consolidarea independenței sau la realizarea de state naționale unitare. V. I. Lenin sublinia în acea vreme procesul de desăvîrșire a unității naționale ca un fenomen istoric obiectiv pentru statele din sud-estul Europei, precizînd că „foarte mulți români și sîrbi (în raport cu numărul total al românilor și sîrbilor) locuiesc în afara granițelor statului lor, că în general construcția de stat în direcția burghezo-națională nu s-a terminat în Balcani . . .”. „În toată Europa răsăriteană (Austria și Balcanii) și în Asia, adică în țările vecine cu Rusia, transformarea burghezo-democratică a statelor — care pretutindeni în lume a dus într-o măsură mai mare sau mai mică, la crearea de state naționale independente sau de state din naționalități cît mai apropiate și înrudite între ele — nu a luat încă sfîrșit sau se află abia la început”³.

V. I. Lenin aprecia imperiul habsburgic, în 1916, drept „o uniune subredă a citorva elici de paraziți sociali”, socotind că „lichidarea Austro-Ungariei nu reprezintă istoricește decît continuarea destrămării Turciei, fiind ca și aceasta, o necesitate a procesului istoric de dezvoltare”⁴.

În ajunul izbucnirii mării conflagrații mondiale imperialiste, România era un stat ale cărui realități social-economice o defineau ca țară agrară, cu o dezvoltare industrială proprie primei faze a capitalismului, obiect al dominației de către marile puteri imperialiste.

„Voința maselor de a nu intra în război, puternica mișcare internă pentru neutralitate au determinat menținerea României în afara ostilităților timp de doi ani. Țara noastră se afla însă la confluența sferelor de influență ale marilor puteri imperialiste care își disputau dreptul la dominație și în această parte a lumii”. Încercătura acestor evenimente obligă la poziții responsabile în cel mai înalt grad pentru aprecierea momentelor decisive ale istoriei. Analiza făcută de Președintele României Nicolae Ceaușescu, la o jumătate de secol de la finele războiului prim mondial consemnează în continuare : „Primul război mondial imperialist care își pune cu putere amprenta asupra începutului secolului al XX-lea — ridică și în fața poporului român probleme de mare însemnătate pentru însăși soarta națiunii. După cum se știe, în această perioadă, în țara noastră, ca și în celelalte țări balcanice — așa cum sublinia pe atunci și Lenin — construcția de stat în direcția burghezo-națională nu se termi-

³ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 23, București, Edit. politică, 1964, p. 333.

⁴ *Idem*, vol. 30, p. 8.

nase, un număr mare de români trăiau încă în afara granițelor statului, teritoriile românești se aflau sub stăpânire străină. Dezvoltarea socială, progresul economic, politic și cultural al țării erau strâns legate de încheierea proceselor de formare a națiunii române. Unirea într-un singur stat — aspirație seculară a românilor, cauză înălțătoare pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași — devenise un obiectiv imediat, o necesitate stringentă impusă de însuși mersul înainte al societății românești.

Cu toate că primul război mondial a avut un caracter imperialist, poporul român nu a participat la acest război călăuzit de intenții de coto-pire și anexiune teritorială”⁵.

În complexul împrejurărilor beligerante, al primejdiilor ce planau asupra țării, aflată ca o insulă între fronturi, plus presiunile marilor puteri, cercurile guvernamentale au hotărât intrarea în război alături de Anglia, Franța și Rusia, care promiteau satisfacerea dezideratului unității noastre naționale.

„Desigur, se poate pune azi întrebarea dacă aceasta era calea cea mai indicată pentru înfăptuirea țelurilor legitime ale poporului român, dacă n-ar fi fost mai bine ca România să evite de a intra într-un război care, după cum știți, a îndoliat sute de mii de familii și a atras după sine un lung cortegiu de suferințe și distrugerii. Evoluția evenimentelor a fost însă aceea pe care o știm, și noi trebuie să judecăm faptele așa cum au fost analizând în mod obiectiv contextul istoric, consecințele pe care le-au generat, străduindu-ne să le dăm interpretarea cea mai justă”⁶.

Cu prilejul aniversării semicentenarului Unirii din 1918, relevind importanța actului istoric al Unirii se preciza că aceasta „Nu a fost rezultatul nici unui tratat de pace, nu a fost voința unei puteri din afară ; unirea a fost rezultatul voinței poporului român, dornic de libertate și independență”, Enumerând împrejurările favorabile Unirii, de la finele războiului mondial, se sublinia : „Ca urmare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, a unui șir de revoluții de eliberare națională, a marilor mișcări de eliberare ale maselor s-au prăbușit imperii, printre care și imperiul habsburgic, care de mult trebuia să se prăbușească. Pe ruinele acestuia s-au ridicat popoare libere, independente, care au început să-și clădească viața pe alte baze, fără coto-pitori și asupritori străini”⁷.

Substanța analizelor care se fac în România astăzi, de la înaltul nivel al conducerii țării, exprimă studiul atent, profund, temeinic al realităților acelei epoci, precum și situarea evenimentelor în viziunea dialecticii istorice, căroră Fr. Engels și V. I. Lenin le-au dat atestatul științific marxist, cu valoarea pe care o incumbă.

Adausurile succinte vin în întâmpinarea celor citate spre explici-tarea concluziilor bogate privind evenimentele legate de războiul mondial și Unirea din 1918, tratate uneori greșit de istorici de peste hotare, adesea din lipsa informației științifice și datorită necunoașterii rezultatelor

⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 3, București, Edit. politică, 1969, p. 705—717.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

studiilor istorice la care au ajuns cercetătorii autohtoni, firese cei mai bine documentați și mai profund cunoscători ai istoriei țării lor.

Atunci, în 1914, din primele momente ale izbucnirii războiului, care cuprinsese cea mai mare parte a țărilor Europei, poporul român era direct amenințat de flăcările incendiului din jurul granițelor sale. România se afla în situația de a fi transformată în teatru de război și de a fi cotropită. Neutralitatea României nu conveanea nici uneia din marile puteri beligerante care urmăreau s-o atragă în război de partea lor. Principalele fronturi din centrul, sudul și răsăritul Europei erau stinjenite de o țară mică, ce-și păstra neutralitatea. La comandamentele militare ale Puterilor Centrale se studia cu febrilitate în 1915, planul unui atac combinat pentru ocuparea României. La ultimatumurile Germaniei și Austro-Ungariei de a forța trecerea României de partea lor se adăugau presiunile ultimative, din 1916, ale Angliei și Franței, de a intra în război împotriva Puterilor Centrale spre a slăbi puternica ofensivă germană pe frontul de vest. Timp de doi ani, neutralitatea României a fost menținută cu mari riscuri.

Acestea sînt împrejurări dramatice, în care guvernul român a fost determinat, după multă rezistență, amînări, înfruntări de riscuri și ultimatumuri, să aleagă alianța cu Antanta. Folosind năzuința legitimă a poporului român, Antanta promitea satisfacerea dezideratului național de veacuri — unirea Transilvaniei și Bucovinei cu restul țării.

România nu era pregătită pentru războiul coloșilor. După o scurtă ofensivă eliberatoare în sudul Transilvaniei, de la sfîrșitul lui august și începutul lunii septembrie 1916, armata română, slab înarmată și fără sprijinul promis de aliați prin nordul Greciei și în Dobrogea, se va retrage sub presiunea armatelor germane, austro-ungare din nord și vest și a celor germane, bulgare și turce din sud. Aproape 4/5 din teritoriul României de atunci a fost cotropit. Pentru soarta poporului român, a ființei sale naționale, se crease o situație gravă. Germania și Austro-Ungaria au impus un regim de ocupație bazat pe teroare și jaf total, organizat meticolos, sistematic. Comandamentul german a organizat un stat major special (Wirtschaftsstab) cu secții și ramificații pe tot teritoriul ocupat. A luat ființă un comandament special pentru exploatarea prădalnică a petrolului românesc. Societățile germane, în sfîrșit, puteau lua totul, și o făceau cu o frenezie nemaiîntîlnită, pentru a pompa maximum din țiteiul românesc în Germania. Planurile Puterilor Centrale de împărțire a României, pregătite din faza neutralității vor fi discutate concret la sfîrșitul anului 1916 și începutul anului 1917.

V.I. Lenin scria, la acea vreme, despre tratativele din noiembrie 1916, dintre Germania și Rusia pentru o pace separată, unde s-a discutat împărțirea unor țări mici între care și România. Lenin nota semnificativ aluziile din presa germană privitoare la faptul că „România ar putea fi împărțită între Austria, Bulgaria și Rusia”⁸.

Peste cîteva luni, avînd știri mai precise, Lenin va scrie: „Cit despre planul de împărțire a României între Rusia și Quadrupla alianță — despre aceasta se vorbește pe față în presa imperialistă germană”⁹.

⁸ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, p. 245.

⁹ *Ibidem*, p. 342.

Pentru poporul român erau momente decisive. Trebuia rezistat cu orice chip. Trebuia apărată fiecare palmă de pământ și nici o jertfă nu era prea scumpă. Țara nu avea întinderi uriașe spre a se retrage armata neconținut pînă ce conjuncturi favorabile sau revoluții puteau duce la răsturnarea stărilor de lucruri dezastruoase. În cîteva județe ale Moldovei pe o cincime a teritoriului românesc, se afla salvarca țării. Acolo trebuia rezistat cu orice chip și oprit valul marilor armate. Un efort suprem al poporului a dus la eroismul legendar cu care au fost înfrinte la Carpați ofensivele germane și austro-ungare al căror scop era ocuparea ultimei părți din țară.

Rezistența eroică a poporului român, în 1917, împotriva armatelor a două mari puteri, în zona sudică a frontului de răsărit, a avut semnificații care trebuiesc extinse la stări istorice deosebite privind oprirea, pentru o bună vreme, a ofensivei armatelor Puterilor Centrale asupra unei țări ca Rusia, unde se pregătea intens un act de cea mai mare importanță internațională. Revoluția din februarie 1917 dar mai ales Marea Revoluție Socialistă din Octombrie au trezit speranțe noi într-o pace în care popoarele să-și găsească libertatea, unitatea și autodeterminarea. Aceste speranțe erau cu atît mai vii cu cit începînd din primăvara anului 1917, era greu de presupus că România va mai putea rezista armatelor Germaniei și Austro-Ungariei, mai ales că diviziile rusești se scurgeau în propria țară, antrenate în evenimente decisive pentru soarta Rusiei și pentru istorie. La sfîrșitul anului 1917, Rusia va ajunge la încheierea armistițiului cu Puterile Centrale, ceea ce crea unei țări mici ca România, o poziție cu totul aparte. Pe tot frontul, de la Baltica la Egee, România rămînea singură în războiul cu marile Puteri Centrale. Aceasta însemna, fără nici un dubiu, completa ocupație și aplicarea cel puțin a unei părți din planurile nimicitoare¹⁰. Armistițiul cerut de România va fi urmat în primăvara anului 1918 de tratativele păcii. Aceste tratative începeau în condițiile încercuirii complete a armatei române din sud, din vest, din nord iar după ce armatele germane au intrat în Ucraina, și din est. Un „triumghi al morții” se plănuia, pe o zonă foarte restrînsă, unde armata și toți cei ce puteau ține o armă în mînă să lupte pînă la piere ! Te înfioară pînă la sublim această dăruire pentru țară la unele popoare, oricît de mici sau micșorate sub vitrege vremuri. Mărturiile epocii grăiesc despre încrîncenarea cu care de la mic la mare, românii erau hotărîți să lupte, pînă la ultimul, decît să-și vadă țara pierind. Guvernul României a decis în acele împrejurări tragice să ceară pace. Rusia Sovietică încheiase pace cu Germania și Austro-Ungaria, iar Lenin înțelegînd ce însemna pentru salvarea Rusiei revoluționare chiar o pace impusă de inamic, insista pînă la amenințări la adresa lui Troțki și altor demnitari sovietici trimiși la tratative care nu sesizau rațiunea compromisurilor în asemenea situații. Istoria a judecat ca dreaptă fapta istorică a guvernului sovietic.

Atunci, în mai 1918, prin pacea încheiată, marile Puteri Centrale au impus condiții de spoliere sălbatecă a bogățiilor țării, răpindu-ne o mare parte din Carpați, Dobrogea, ipotecînd petrolul pe nouăzeci de ani, obligînd la transportul a milioane de tone de grîu, porumb și alte alimente

¹⁰ C. Kirișescu, *Istoria războiului 1916—1919*, vol. III, București, „Cartea românească”, d. 19—24

în Germania și Austro-Ungaria. Au fost șase luni de infern, timp în care ura poporului a crescut fără margini, astfel încît în toamnă, armata română să fie capabilă a reintra în război împotriva Puterilor Centrale pentru aceleași țeluri eliberatoare a tuturor românilor.

Trebuie tomuri multe, cu pagini zguduitoare, spre a reda calvarul unei țări mici hotărîtă a-și realiza întregirea hotarelor naționale, înfruntînd marile puteri și zădărnîcîndu-le planurile distrugătoare de națiuni.

Sutele de mii de jertfe ale poporului român date într-un asemenea război, care nu are nimic comun cu mobilurile marilor puteri, se înscruie în șirul luptelor duse pentru libertate, independență și unitate națională¹¹. Această aspirație a fost realizată în împrejurările create la sfîrșitul războiului mondial, cînd în urma Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a valului de lupte revoluționare și eliberatoare ale popoarelor, aveau să se prăbușească două din marile închisori ale popoarelor, cum le numea Lenin, Austro-Ungaria și Rusia țaristă.

Valul uriaș al mișcărilor național-eliberatoare și revoluționare din Europa cerea modificări în sens democratic nu numai ale concepțiilor despre progres, dezvoltare, relații între state, dar consfințea, în sfîrșit, și hotarele multor națiuni, așezîndu-le pe temeiurile dreptului istoric real. Anacronic și profund reacționar, Imperiul habsburgic cădea sub loviturile mișcărilor revoluționare ale popoarelor subjugate, mișcări puternic stimulate de Revoluția socialistă din Rusia și de principiile sale profund democratice și populare. Statele naționale, create sau întregite Cehoslovacia, Iugoslavia, Ungaria, Polonia, Austria, România — erau rezultatul unui proces democratic, cu factori multipli naționali și internaționali, de tradiție îndelungată și contemporaneitate eliberatoare.

Realizarea statului național unitar român, la 1 decembrie 1918, exprima încununarea unui proces secular; mișcarea eliberatoare național-revoluționară contopîndu-se cu aspirațiile înaintașilor în virtutea dreptului istoric.

Provinciile românești asuprite se uneau cu țara prin decizia maselor milioanele de români, care și-au ales consilii naționale reprezentative și adunări constituante spre a decide unirea cea mare. Dar cît de lung era drumul ce trebuia străbătut pentru ca unirea națională să fie însoțită și de libera și reala manifestare a României în progresul general al popoarelor!

Pacea marilor puteri și soarta țărilor mici. După uriașele sacrificii ale popoarelor, pacea era privită ca bunul cel mai de preț al lumii, al tuturor țărilor mari și mici, spre a-și vindeca rănile provocate de război și a instaura climatul progresului și prosperității, promis de toate guvernele.

Pacea va fi însă astfel clădită încît sursele decalajului dintre puterile dezvoltate capitaliste și statele subdezvoltate au fost menținute și înmulțite, fără a se ține finalmente seama de învinși și învingători. Germania, marea învinsă, va deveni repede marea menajată, mai ales din punct de vedere economic, de către principalele puteri învingătoare. Micile țări, copărtașe la victorie, s-au văzut îndepărtate, în bună măsură, de la despăgubiri, de la dreptul la reparații ș.a. lăsate cu economia prăbușită

¹¹ Titu Georgescu, *Între două revoluții*, Craiova, Edit. Scrisul românesc, 1974, p. 117.

după război, cu datorii exorbitante față de marile puteri și în situații de inflație și foamete.

În România, imediat după război, erau în funcțiune doar un sfert din întreprinderile industriale, cu incompletă capacitate de producție. Industria siderurgică producea sub 20%. Producția agricolă scăzuse simțitor, neavînd în 1919, nici semințe pentru viitoarea recoltă. În același an importul, predominant din țările mari capitaliste, era de peste 30 de ori mai mare ca exportul. Soldul pasiv al balanței comerciale afecta catastrofal bugetul național încheiat cu mari deficite. Datoria publică a țării de 1.866,5 milioane lei în aprilie 1914 ajungea la sfîrșitul războiului la 4.581,3 milioane, sporind într-un ritm vertiginos¹².

Datoriile de război pe care „marii noștri aliați” le treceau în contul datorilor de război pentru armament, echipament, alimente ce au fost furnizate României, însumau pentru Anglia 2 200 000 lire sterline, pentru S.U.A. 44 590 000 dolari, pentru Franța 525 000 000 franci aur și pentru Italia 157 000 000 lire. Aceste sume erau sporite de obligația preluării unei părți din datoriile de război ale Austro-Ungariei în contul Transilvaniei și care depășeau 400 milioane franci aur. Peste cîțiva ani avea să se constate că cea mai mare parte din materialele de aprovizionare militară care au fost calculate în contul datoriei României pentru Franța, nici nu părăsiseră acea țară și însumau mai bine de jumătate din suma pe care românii erau obligați să o achite¹³.

Eforturile poporului român pentru consolidarea statului național unitar, au fost uiașe. Le-a făcut cu crezăminte într-un viitor apropiat de pace și de democrație, în care popoarele, respectîndu-și independența, să asigure laolaltă dezvoltarea tuturor.

Nu este singură România între statele care, la conferințele de pace diriguite de marile puteri, au cunoscut discriminări flagrante menite a le ține departe, nu numai de forumurile postbelice, dar și a le fixa poziția, gradul de dezvoltare și neputința de acces la deciziile care priveau soarta tuturor națiunilor. „Marile puteri sub impulsunea molohilor internaționali, ai căror șefi se află la New York — seria un ziarist elvețian — se silesc să pună literalmente sub tutelă Polonia, Cehoslovacia, România și Iugoslavia. Tratatetele întocmite cu aceste state merg încă și mai departe, ele le obligă să primească printr-o semnătură în alb tot ceea ce Aliații ar vrea să le impună din punct de vedere economic și financiar. Aliații așează aceste state sub o adevărată aservire și le tratează ca pe niște inamici”¹⁴.

Din cele douăzeci și șapte de state, reprezentate la conferința păcii de la Paris, au fost formate categorii cu drepturi diferite. Cine avea interese mai mari, avea și drepturi mai mari, oficializîndu-se perceptul „cite interese atîtea drepturi”. Clemenceau socotea că decisiv trebuie să fie punctul de vedere al Franței, Angliei, S.U.A., Italiei și Japoniei, care se încadrau în prima categorie cu „interese de ordin general”. Oare celelalte țări erau absolvite de interesele de ordin general care priveau soarta păcii? A doua categorie, a treia categorie, a patra categorie și, în sfîrșit,

¹² C. Kirîțescu, *op. cit.*, p. 28—29.

¹³ *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1960, p. 388, 551.

¹⁴ „Viitorul” din 29 iulie 1919, articol reprodus.

aceea a țărilor învinse. Categoria da dreptul la cîte cinci, trei, doi și un reprezentant la Conferința Păcii. În plus, erau ședințe la care celelalte țări aveau voie să participe și la care nu aveau, cu excepția celor cinci mari puteri.

Delegații României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei au fost nevoiți nu odată să ia cunoștință despre probleme vitale ale națiunilor proprii direct în ședințele celor „patru mari europeni”.

Delegația României a cerut ca potrivit tratatului încheiat în 1916, să aibă în Conferință drepturi egale cu toate puterile învingătoare, mari și mici. Refuzul a fost brutal — România nu avea drepturi generale ci numai „speciale”. Era o sfidare fără scrupule a principiilor mult trîmbițate prin platforma președintelui S.U.A., Wilson, din mai 1915, care insista pentru o „asociație universală a națiunilor . . . spre a împiedica începerea oricărui război, spre a garanta virtualmente integritatea teritorială și independența politică”. În ianuarie 1918, Wilson, elaborînd programul celor „14 puncte”, proclama principiul diplomației deschise. De fapt, principiul a fost instituit de Rusia sovietică prin Decretul păcii la sfîrșitul anului 1917, dar, după cum este știut, Rusia nici nu a fost primită la Conferința de pace. Unde era universalitatea și cine îi stabilea aria? Aceleași mari puteri care au declanșat războiul mondial se erijau în dispeceri ai întregii lumi cu interese discriminatorii urmărite neconținut înainte și după război. Teoria „echilibrului de forțe”, pe care l-ar fi menținut marile puteri, se dovedise caducă într-atît încît însuși Wilson arăta că acest gen de echilibru „nu a produs decît agresiune, egoism și războaie”¹⁶. Cu toate acestea, Conferința de pace se desfășura prin crearea unui nou „echilibru de forțe” și mai dur, controlat de marile puteri, în cea mai mare parte în dauna țărilor mici și mijlocii, de regulă subdezvoltate. Principiile erau frumoase și în esență priveau securitatea colectivă a tuturor țărilor prin organizarea unui sistem bazat pe raporturi de conviețuire internațională, în care să fie înlăturate amenințările cu războiul și promovate pacea și colaborarea între toate statele. De aici, crearea Societății Națiunilor concomitent cu lucrările Conferinței de Pace. Dar, stupefacție! S.U.A., inițiatoarea Pactului Societății Națiunilor, la scurt timp de la semnarea Tratatului de pace, refuză însușirea acestor tratate internaționale¹⁷. Mai mult, trei mari puteri Franța, S.U.A., Anglia discută aparte un tratat tripartit, redus la unul bipartit între Anglia și Franța. Cele mai dezvoltate țări căutau să-și consolideze prin asemenea pacte pedestalul ridicat de unde, asigurate între ele, să domine toate celelalte țări și viața internațională. Universalitatea, egalitatea în drepturi a tuturor popoarelor, colaborarea etc. erau din primele momente puse acut sub semnul întrebării.

Acesta era în linii esențiale cadrul fixat de marile puteri pentru desfășurarea tratativilor de încheiere a păcii. Ele au căutat să reducă la minimum participarea la Conferința de Pace a delegației române,

¹⁶ Paul Mantoux, *Les delibérations du Conseil des quatre*, CNSR, Paris, 1955, vol. II, p. 360—380.

¹⁶ Cristian Popișteanu, Mircea Bogdănescu, *Europa încotro?*, București, Edit. politică, 1970, p. 32—33.

¹⁷ Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, București, Edit. științifică, 1968, p. 40—41, 34—35.

ca și a altor delegații ale țărilor mici sau slab dezvoltate¹⁸. De la un climat de bună înțelegere, colaborare și securitate s-a ajuns la suspiciuni justificate ale țărilor mici față de foștii aliați, grupați în „categoria I-a”. Delegația română cerind egalitate de tratament a aliaților arăta că nu acceptă transformarea marilor puteri în „tribunal pentru a hotărî soarta tuturor”, exprimându-și dezacordul cu invitarea doar la unele ședințe. Marile puteri au refuzat să discute cu România clauzele tratatului cu Germania, fixându-le singure în detrimentul aliatului, care cu numai un an înainte se afla în postura totalei cotropiri.

„Situția creată statelor mici la conferință — spunea șeful delegației române — este din ce în ce mai monstruoasă. Tratatările cu Germania încep, iar nouă nu ni s-au comunicat încă bazele pe care se fac”¹⁹. Despăgubirile erau fixate după „interesele generale” rezervate doar marilor puteri, care apreciau că Germania nu poate fi considerată răspunzătoare pentru pagubele suferite de România. Era posibil ca la atât de scurt timp de la înfringerea Germaniei, marile puteri să manifeste menajamente față de principalul inamic, păgubind o țară aliată atât de sacrificată? Istoria a arătat că era posibil și nu a fost România singura păgubită și nemulțumită de tratamentul flagrant inegal. În cele din urmă s-a decis ca România să-i revină numai 1% din reparațiile datorate de Germania*, deși armatele Puterilor Centrale, și în primul rând armatele germane, au distrus pe teritoriul românesc mai mult decât pe teritoriul altor țări, cărora le-au revenit cote sensibil superioare prin hotărârile de la Spa și Paris. Nu este exclus ca această diferență de tratament față de România să se fi datorat și refuzului de a participa la intervenția împotriva Rusiei sovietice. În iulie 1919, Lenin enumera România printre țările care, cu toate încercările, nu s-a asociat puterilor occidentale pentru sprijinirea generalilor albgardiști Vranghel, Kolceak și a Poloniei panilor reacționari. Peste un an și jumătate V. I. Lenin preciza: „Au mai rămas unele state, ca România, care n-a încercat să lupte împotriva Rusiei...”²⁰.

Poporul român era hotărît ca în era postbelică să-și vindece rănilor adinci și să instaureze un regim democratic. Declarația de la Alba Iulia, din decembrie 1918, un adevărat program de guvernare burghezo-democratică, preconiza calea dezvoltării economice și sociale a unei țări decise să recupereze din handicapul care o despărțea de țările evolute capitalist. Stabilirea unei asemenea căi, după război, invedera mutații de fond care nu puteau fi desprinse de contextul în care se dezvoltă ordinea economică și politică a lumii.

România postbelică sub semnul disputei marilor puteri pentru hegemonie. Pacea marilor puteri, a amplificării hegemoniei acestora asupra mării majorități a țărilor lumii, cuprindea în pînțele ei, războiul. Disputele violente între marile țări învingătoare, aversiunile dintre

¹⁸ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, București, Edit. politică, 1976, pp. 40—41.

¹⁹ „Probleme de politică externă a României, 1919—1939”, București Edit. militară, 1971, vezi articolul lui Gh. Zaharia, „Considerații asupra politicii externe a României 1919—1929”.

* Cuantumul a fost fixat preliminar la Conferința de pace de la Spa din decembrie 1918.

²⁰ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 42, p. 327.

învinși și învingători, contradicțiile sistemului în ansamblu și în fiecare țară imperialistă, toate determinau propulsarea în față sau spre margini a marilor puteri industriale, coloniale, unele urcînd spre hegemonia lumii, altele cedînd locul, nu fără seisme.

Statele Unite ale Americii se situau între învingători, cu pozițiile cele mai întărite, devenind marele creditor al lumii. Numai Antanta era datoare față de S.U.A. cu 10 miliarde dolari. Începea subordonarea treptată dar sigură a Europei de către capitalul american, care o dată cu hegemonia economică o reclama și pe cea politică. La prima aniversare a intrării S.U.A. în război, Wilson declara: „Forța este aceea, Forța pînă la capăt, Forța fără piedici și limite, Forța dreaptă și triumfătoare, care va face din Drept legea lumii . . .”²¹. Sub acest crez, Statele Unite au căutat să convingă Europa în primul rînd, că viziunea americanilor despre pace este aceea care va asigura liniște pretutindeni. Dacă la Conferința de la Paris se reușise împărțirea beligeranților în cinci categorii de la superioare pînă la inferioare, la tratatele ulterioare privind toate continentele, mările și oceanele, S.U.A. a determinat aplicarea altei categorisiri: A. B. și C. Țările din Orientul Mijlociu, unele țări arabe, foste sub ocupație otomană, făceau parte din grupa A; mai ales țările din Africa cu colonii intrau în grupa B; insulele Pacificului, foste colonii germane, plus Australia intrau în zona C²². Prin sistemul punerii sub mandatul Ligii Națiunilor, la trepte diferite, a acestor grupe de țări, Statele Unite sperau să șubrezească marile imperii coloniale ale Angliei și Franței.

Anglia în primul rînd se împăca cel mai greu cu o atare situație. Deși învingătoare, aluneca pe toboganul marilor puteri, în poziția a doua. Imperiul britanic făcea eforturi desperade să-și consolideze pozițiile pe seama marilor puteri învinse din Europa — Germania, Austro-Ungaria — și prin eliminarea Rusiei din cursa supremației pe continent. Totodată, nu dorea slăbirea în așa măsură a Germaniei încît să profite alt concurent învingător — Franța.

Principiul „echilibrului de forțe” al Marii Britanii urma să-i asigure preponderența colonială luînd și coloniile germane și otomane, iar în Europa să împiedice hegemonia franceză. Deținătoare a celei mai mari flote maritime din lume și creditoarea Europei, Anglia își dispunea capacitatea economice și financiare pentru recîștigarea primatului pe glob.

Cealaltă mare putere europeană învingătoare, Franța, își „readapta greu la condițiile de pace economia și mai ales finanțele, după cumplitele eforturi cerute de război”²³. Era marea putere cu cele mai serioase pierderi în raport cu toate celelalte. Din datoria de război a Germaniei de 132 miliarde mărci-aur, Franța urma să primească 52%. A plăti asemenea despăgubiri însemna o Germanie refăcută și consolidată economic, ceea ce era cel mai puțin dorit de către Franța. Ea a reușit să obțină totuși o bună parte din despăgubiri din partea Germaniei, dar nu a determinat menținerea țării învinse în postură pașnică pentru hotarele franceze.

²¹ H. Stuart Hughes, *Histoire de l'Europe contemporaine*, Marabout Université, 1961, p. 133.

²² *Ibidem*, p. 144—145.

²³ Jacques Madaule, „Istoria Franței”, vol. 3, București, Edit. politică, 1973, p. 141,

Propriul aliat american avea atuurile rocadelor pe tabla de șah a Europei decimate. „Americaniii împrumutau capitaluri Germaniei, Germania le transfera sub formă de reparații în Franța și finalmente banii se întorceau în Statele Unite ca plăți pentru datoriile contractate în război”²⁴.

În extremitatea orientală, Japonia va desfășura un timp o nestinjenită expansiune economică și teritorială în dauna Chinei și coloniilor germane. Japonia se așeza de-a curmezișul marilor puteri europene și a Statelor Unite, ridicând piloni amenințători pentru stăpînirea Extremului Orient și a unei întinse zone a Pacificului.

Tratatul din decembrie 1921 între S.U.A., Anglia, Japonia și Franța privea garantarea reciprocă a posesiunilor insulare din Pacific, în speranța blocării imperialismului japonez de a deveni atotstăpînitor pe o arie atît de întinsă. Societatea Națiunilor patrona toate aceste convenții care urmăreau să dea cadrul „legal”, „juridic”, „oficializat” și recunoscut de popoare acelei ordini pe care o impuneau lumii doar cîteva mari puteri. Aceste convenții și „organisme” ale Societății Națiunilor, rezultau dintr-un savant echilibru între principiul egalității dintre statele suverane și mărturisita realitate a predominării marilor puteri”²⁵.

Nu învățaseră nimic marile puteri din războiul mondial, din răzvrătirea popoarelor și Marea Revoluție Socialistă din Rusia; ele continuau să acționeze stăruirot pentru refacerea ordinii anterioare, care dusesse lumea la catastrofă. Dimpotrivă, au apărut și alte două state în competiția marilor puteri — Japonia și Italia.

Italia aprecia că poate face saltul în rîndul marilor puteri prin dominarea nu numai a Adriaticii, dar și a Mării Mediterane orientale și a unor colonii în Africa. Instaurarea dictaturii fasciste mussoliniene punea deschis problema imperiului colonial italian și a înscrierii Italiei în competiția „uriașilor”.

Recapitulînd, rezultă cinci mari puteri: S.U.A., Anglia, Franța, Japonia, Italia care își împărțeau lumea. Restul țărilor învingătoare sau care fuseseră neutre, conform categorisirilor impuse la Conferința păcii, intrau într-o măsură mai mare sau mai mică în calculele și planurile de exercitare a hegemoniei unei puteri sau alteia, după zona în care se aflau. În linii generale, aceste cinci mari puteri croiau ordinea de împărțire a lumii, dezechilibrările survenind din contradicțiile dintre ele sau atunci cînd unele popoare se ridicau prin revoluții la scuturarea jugului imperialist (China, Spania, Mexic), or, ca în cazul Germaniei, care prin militarizare s-a impus repede cu veleități de mare putere pentru a-și recîștiga locul pierdut, ba mai mult, pentru a conduce destinele ordinii lumii capitaliste.

Restul țărilor deveneau piese de schimb într-un angrenaj care își cerea neconținut întăriri, ajustări, dezvoltări. Țările mici, mijlocii sau mari care se aflau în cursa ieșirii din subdezvoltare erau astfel tratate încît să nu se poată apropia de acel nivel care să asigure manifestări de independență economică și politică. Conferința de pace și anexele sale economice reprezentau în ultimă instanță un atare calcul la scară mondială. În asemenea condiții, cererile îndreptățite la despăgubiri pe care să le achite Germania și fosta Austro-Ungarie, vor fi mereu mai

²⁴ H. Stuart Hughes, *op. cit.*, p. 206.

²⁵ H. Stuart Hughes, *op. cit.*, p. 183.

mult ignorate și cu precădere în dauna țărilor mici. Intervențiile marelui diplomat român, Nicolae Titulescu, făcute la Paris, Londra, Geneva, se izbeau de o altă conjunctură, sesizabilă la doi ani după pace, aceea de a redresa Germania înfrântă²⁶. De o Germanie dezvoltată economic aveau nevoie marile puteri pentru însăși ordinea care o perpetuau, această țară făcând parte dintr-un sistem clădit încă la sfârșitul secolului trecut. În schimb o Rusie puternic dezvoltată economic răsturna eșafodajul, iar emanciparea statelor subdezvoltate priva marile puteri și de surse și de piețe și de „felahi”. Cu statul german, ajuns în pragul catastrofei economice, cel mai intens au manevrat S.U.A.; bancheri și industriași, experți economici și constructori, vor veni cu substanțiale resurse materiale pentru ajutorarea Germaniei. Aceasta, la rindul său, interesată în refacerea rapidă, se va lăsa timp de peste un deceniu „ajutată” de marele capital american, căruia i s-au alăturat, spre a nu pierde piața germană, Anglia ba chiar și Franța parțial. În 1922, Tratatul de la Rapallo, dintre Germania și Rusia Sovietică, din cauze diferite, consenuna renunțarea reciprocă la datoriile de război și la reparații acordându-și clauza națiunii celei mai favorizate. Ostilitatea S.U.A., Angliei și Franței a fost manifestă cu atât mai mult cu cât la Conferința de la Geneva din același an și aceeași lună ca și Rapallo, aprilie 1922, Rusia Sovietică, a respins cererea de a plăti datoriile contractate de țarism. Șirul conferințelor internaționale se va ține lanț pînă în 1929 cînd, izbucnirea crizei și consecințele ei, pun în termeni modificați multe din problemele ordinii internaționale pe care marile puteri o socoteau stabilizată pentru vreme îndelungată. Conferința de la Washington, terminată în februarie 1922 și Conferința de la Lausanne din 1923 „au completat și au încheiat sistemul de organizare a lumii după primul război mondial”²⁷. Cea dintii se încheia între S.U.A., Anglia, Franța, Japonia, Italia și situa pe același plan S.U.A. cu Anglia în domeniul supremației navale, a doua privea regimul strimtorilor și libertatea navigației, de care beneficiau cu prioritate posesoarele de mari flotile. Țările mici erau secundante fără importanță, dovadă că la Conferință, România a fost cu greu acceptată după multe tergiversări, deși era riverană la Marea Neagră și direct interesată în problema strimtorilor. Turcia, pe care marile puteri și-o împărțiseră după război, va reuși, prin răzvrătirea generală, a poporului, să-și impună independența²⁸, nu și pe cea economică și nici aceea dezvoltare care să o scoată din statutul țărilor „inferioare”.

Un nou moment internațional va surveni în 1925 care va sta la originea transformării Europei răsăritene și sud-estice în teren conflictual, redimensionînd contradicțiile dintre marile puteri.

Tratatul de la Locarno realiza un ciudat compromis prin care erau asigurate hotarele țărilor apusene împotriva agresivității germane în schimb rămîneau fără garanții hotarele din estul și sud-estul Europei. Mica Înțelegere, alcătuită în 1922, din România, Iugoslavia și Cehoslovacia, a atras atenția asupra împărțirii de către marile puteri, a Europei în două

²⁶ I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, Edit. Științifică, 1966, p. 127–130.

²⁷ Al. Vianu și colectiv, *Istoria universală, 1918–1939*, vol. I, București, Edit. didactică și pedagogică, 1975, p. 274.

²⁸ Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 369.

părți: una cu hotarele garantate, alta cu hotarele negarantate²⁹. Se stabileau de către marile puteri zone de influențe și în cazul Europei se acorda Germaniei un cec în alb, de către puterile apusene, spre a se mișca în voie pe seama răsăritului și sud-estului continentului.

Țările mici, indiferent dacă s-au găsit în tabăra învingătorilor sau învingătorilor, după 1922, 1923, intrau, fără menajamente, în altfel de coordonate ale politicii marilor puteri. De exemplu, Conferința de la Londra din 1924, a comitetului internațional de experți condus de Ch. Dawes, pentru reglementarea definitivă a obligațiilor Germaniei față de statele învingătoare, a impus punctul de vedere american, grav discriminatoriu față de țările mici și favorabil refacerii potențialului economic și militar german. În 1929 încă nu se rezolvaseră problemele generale ale planului Dawes, propunându-se în Conferința de la Haga un altul, „Young”, pentru „lichidarea” reparațiilor. De la începutul Conferinței, Titulescu s-a ridicat cu vehemență împotriva pertractărilor marilor puteri ce urmăreau înlăturarea țărilor mici de la negocieri, cerind ca hotărârile definitive să fie luate de adunarea plenară și nu de cițiva reprezentanți ai marilor state³⁰. Dealtfel, în anul viitor, ca urmare a moratoriului propus de președintele S.U.A. Hoover, Germania a sistat definitiv plata datoriilor sale în contul reparațiilor, afectând în primul rind țările mici și cu potențial economic slab”³¹. Era tocmai epoca de ascensiune a lui Hitler, care în 1930 declara: „în cele din urmă sabia va rezolva totul”, iar peste un an Goebels scria: „singurul instrument cu ajutorul căruia în mod exclusiv se poate duce politica externă este sabia”³².

Nu pot fi absolvite de apăsătoare răspundere marile puteri indeosebi S.U.A. pentru ceea ce se petrecea în Europa și mai ales pentru ceea ce se pregătea. Acuzele nu sînt deloc aspre. Cîtă vreme avem tîria să ne analizăm propriile greșeli, să arătăm unde au greșit guvernele Romîniei, care nu trebuie privite ca victime permanente, cîtă vreme recunoaștem greșelile forțelor revoluționare, comuniste, avem moralul înfierării acelor mari puteri și forțe dominante ale politicii internaționale, care au creat, spus puțin, climatul prielnic cataclismului mondial început în 1939. Chiar înainte de venirea hitlerismului la putere, Germania a înțeles că-și poate permite sfidarea țărilor Europei. Eforturile de securitate colectivă, susținute cu jumătăți de măsură de Franța, disperatele tentative ale Micii Înțelegeri, înainte și după 1933, nu au avut sorți de izbîndă. Primau calculele de asigurare a dominației lumii, aducînd o mare putere lîngă cele precedente, spre a perpetua ordinea lor internațională, în care țările mici europene sau subdezvoltate de pe alte continente, să nu mai poată constitui o piedică.

Germania care, după Locarno, reintrase în arena marilor puteri, refăcîndu-și vertiginos potențialul economic postbelic, va desfășura o febrilă activitate internațională pentru a-și recuceri locul între marile puteri inclusiv pe planul politic. Franța amenințată își va întări contactele

²⁹ *Studii privind politica externă a Romîniei. 1919—1939*, Eucurești, Edit. militară, 1969, p. 16.

³⁰ „Adevărul” din 11 august 1929.

³¹ I. M. Oprea, *op. cit.*, p. 178.

³² „Völkischer Beobachter”, 9 decembrie 1930 și „Angriff”, 28 mai 1931.

cu țările din Mica Înțelegere și va face eforturi de stăvilire a redresării Germaniei. Pentru aceasta, A. Briand, ministrul de externe, a propus S.U.A. încheierea unui pact bilateral de veșnică prietenie în care războiul să fie interzis. În același an, 1927, guvernul american, fără a respinge propunerea franceză, a avansat o completare la planul Briand, cu amendamente de lărgire. F. B. Kellog, secretarul Departamentului de stat cerea ca toate țările lumii să fie chemate a semna pactul de prietenie și interdicere a războiului ca formă de rezolvare a diferendelor între state. „Pentru prima dată în fața lumii întregi, într-un act solemn angajând onoarea marilor națiuni, toate având în spate un trecut dificil de lupte politice, războiul ca instrument al politicii naționale este reprob și fără rezerve” — spunea Aristide Briand³³. Frumoasă apreciere pentru pactul semnat în 1928 de 15 state în care popoarele au crezut într-atît încît încă 42 de state se vor adăuga, cu mari speranțe în eficiența tratatelor, ce vizau pacea.

Ceea ce se remarcă la aproape toate aceste pacte, tratate, conferințe este o anume terminologie despre pace, securitate, garanții de bună înțelegere, de eliminare a războiului etc. etc. Orice studiu serios va găsi în toate acestea germeii apropiatului război, mult mai distrugător decît cel atît de înfierat în amintitele convenții și tratate. Viciul era profund și aparținea ordinii lumii capitaliste și permanenței politicii hegemonice a marilor puteri care patronau aceste pacte. Țările mici și mijlocii slab dezvoltate economic intrau în atenția marilor puteri, inclusiv în scara acestor pacte internaționale politice, în funcție de treapta pe care se găseau bogățiile ce puteau sluji monopolurilor și dominației.

Din nou, exemplificînd cu petrolul românesc, sînt concludente disputele marilor puteri imediat după primul război mondial.

În mai 1919 o misiune guvernamentală franceză trimisă în România cu nobile țeluri culturale și de învățămînt, s-a transformat brusc, odată ajunsă la București, în comisie de studiere a problemelor economice. Concluzia „studiului” era cu adresă foarte precisă arătîndu-se că a sosit „momentul de a acționa cu energie în scopul de a ne substitui Germaniei și Austro-Ungariei, într-o țară considerabil de bogată al cărei petrol s-a eliberat de tutela germană”³⁴.

Intervenția monopolurilor americane a fost promptă, anunțînd că Statele Unite vor opri trimiterea alimentelor în România dacă problema petrolului s-ar trata fără delegații lor³⁵. La scurtă vreme, Departamentul de stat al S.U.A. transmitea tuturor legațiilor și consulatelor din lume următorul ordin: „Importanța vitală a rezervelor de țiței, atît pentru prezent cit și pentru viitorul Statelor Unite, a fost recent din nou dovedită guvernului federal. Avînd în vedere că pe de o parte căutarea de zăcăminte noi, iar pe de altă parte, explorarea celor cunoscute sînt conduse de alte state în mod cu totul agresiv, așteptăm de la dv. să vă informați amănunțit asupra tuturor acestor activități, să ne trimiteți regulat rapoarte asupra

³³ A. Briand, *Discours et écrits politiques*, Plon, Paris, 1965, p. 201.

³⁴ Biblioteca Centrală de Stat București, microfilme. Raportul lui Mangar, directorul vămilor din Nisa, seria A.P., dosar 396, mai 1919.

³⁵ Arhiva Centrală I.S.I.S.P., fond 103, dosar 7151, filele 8 și 9 — *Note sur la substitution des capitaux français au capitaux allemand dans les grandes affaires industrielles de Roumanie*

cererilor și aprobărilor de concesiuni și asupra oricăror schimbări în conducerea și controlul întreprinderilor petrolifere. Acest ordin vă împunternicește de a sprijini cu toată energia toate demersurile întreprinzătorilor americani în petrol. Veți avea toată atenția îndreptată asupra intereselor cu adevărat americane ...”³⁶.

Erau oare mai agresive societățile engleze și franceze decît cele americane, sau disputa pentru petrol era atît de încordată încît aliații de la Conferința păcii erau dușmani de moarte la masa petrolului din Mexic, Venezuela, România, Columbia, Persia, Peru, Bolivia, Argentina și din alte țări? Înțelegerea dintre Franța și Anglia, din martie 1919, își propusese să „apere” interesele societăților lor contra tendințelor altor țări. În aprilie 1920, la San Remo, fostele „participații” și posesiuni petrolifere germane au intrat în sfera anglo-franceză, excluzînd pe americani. Presiunile mari ale S.U.A. au dus la acordarea unei părți și pentru „Standard Oil”, prin intervenția Angliei în dauna Franței. O intervenție care i-a costat mult pe monopolistii englezi, deoarece societățile americane vor impune în 1922 „marea pace petroliferă”. Prin „pace” Rockefeller cu „Standard Oil” vor controla 26% din producția mondială de țitei, iar Deterding prin „Royal Dutch Shell”, numai 12%. Încă un domeniu în care englezii pierdeau supremația mondială.

România se afla în matchul petrolului, dar nu ca beneficiară, nici cel puțin a propriului țitei. Mai întîi a fost obligată să plătească „aliaților” săi despăgubirile suferite de pe urma distrugerilor de război, de către societățile petrolifere americane, engleze și franceze. „Hoțul de păgubaș” spune un proverb românesc! Suma se ridică la 10 milioane lire sterline și o suporta statul român pentru instalațiile petrolifere distruse chiar de „aliați” în 1916 spre a nu cădea în miinile germanilor. Cînd guvernul român a cerut Franței un împrumut masiv spre a ajuta România să-și achite o parte din „datorii” către „aliați”, s-a pretins, în schimb, concesionarea unor foarte întinse terenuri petrolifere. Apelul lui Brătianu la Anglia, aduce masiv și societățile engleze în cursa pentru lărgirea ariilor petrolifere în România. „Standard Oil”, sesizînd ofensiva franco-engleză, va oferi un substanțial împrumut pentru concesionarea pe 60 de ani a terenurilor petrolifere ale statului român, iar pentru 800 000 lire sterline cer monopolul vînzărilor stocurilor de produse petrolifere din țară. Era peste putință a admite asemenea cereri. Herbert Hoover, însă, reprezentantul S.U.A. pentru aprovizionarea Europei va trimite o notă ultimativă, stil mare putere: „Aprovizionarea americană va înceta dacă nu se satisfac fără întîrziere condițiile cerute ...”. Din septembrie 1919, zeci de mii de tone de benzină și petrol rafinat au început să fie vîndute societății americane „Standard Oil”³⁷. În ce fel petrolul românesc slujea prin acest rapt imperialist, sărăcirii țării, o mărturisește publicația epocii „Bursa”: „Dacă cercetăm mai de aproape efectele contractului intervenit între statul nostru și „Standard Oil”, vom vedea că petrolul nostru vîndut acestei societăți servește acum acesteia ca debușeu în Orient, pe piețele unde înainte aveam noi debușeu asigurat”³⁸.

³⁶ *Contribuții la problema materiilor prime în România*, vol. II, Petrolul, București, 1939, p. 142.

³⁷ Gh. Ravaș, *Din istoria petrolului românesc*, ESPLP, București, 1957, p. 151–152.

³⁸ „Bursa” din 2 noiembrie 1919.

Merită cunoscute câteva cifre minore expresie a unui jaf de proporții : Societatea „Anglo-Saxon Petroleum Company”, filială a trustului „Royal Dutch Shell”, cumpăra benzină cu 90 de bani litrul și petrolul cu 70 de bani, pe care le vindea pe piața mondială, în 1920 și 1921, cu 7 lei și respectiv 4 lei și drept „recompensă” în 1921 statul român era dat în judecată pentru a plăti 200 milioane lei aur pe motiv că nu a fost livrată toată cantitatea prevăzută.

Vechea formulă a societăților străine, cu nume românești, a fost reactivată. „Unirea”, „Columbia”, „Prahova”, „Italo-Româna”, „Concordia”, „Româno-Americana” sînt câteva mostre. Statisticile demonstrează că ponderea capitalului românesc nu reprezenta nici un sfert din capitalurile care stăpîneau petrolul țării.

Foamea de petrol, într-o creștere amețitoare, determina o luptă economică violentă între marile puteri și un jaf nelimitat al țărilor slab dezvoltate. „Marea pace petroliferă” dintre titanii „Standard Oil” și „Royal Dutch Shell” a durat pînă în 1926. În anul următor ei se află înclistași asupra petrolului din Columbia, Bolivia, Nicaragua, Mexic, regizînd lovituri de stat, atentate, ba chiar războaie (între Bolivia și Paraguay). România făcea încercări timide de a-și asigura un loc mai substanțial în propria producție petroliferă. Pe baza Constituției noi din 1923, anul următor a fost elaborată „Legea minelor”, de naționalizare a subsolului. Nu a putut fi totală această naționalizare, deoarece erau exceptate așa-zisele „drepturi cîștigate”, adică tot ceea ce pînă atunci „cîștigaseră” societățile străine, circa 25 000 ha terenuri petrolifere, de fapt majoritatea subsolului cu țitei. Concesiunile ce urmau să se facă societăților străine din cîmpurile petrolifere neexploatate, trebuia să asigure predominanța românească de capital și beneficii.

Jurnalele Consiliului de Miniștri, „Monitorul Oficial”, presa vremii cuprind pagini antologice pentru relațiile dintre o țară mică, slab dezvoltată, bogată în petrol și marile puteri capitaliste. Dezbaterile și presiunile în jurul adoptării legii minelor sînt deosebit de grăitoare în acest sens.

Guvernul englez a protestat demonstrativ numai la aflarea știrii despre intenția guvernului român de a elabora o „lege a minelor”. Departamentul de stat al S.U.A. a cerut ministrului său la București, Jay, să protesteze cu toată energia. La „Asociația industriilor de petrol” s-au adunat toți reprezentanții trusturilor internaționale pentru a conlucra cu miniștri-ambasadori ai Angliei, S.U.A. și Franței în vederea împiedicării legii sau atenuării prevederilor ei³⁹. Jay a adresat ministrului de externe român, I. G. Duca, o scrisoare de intimidare. Exprimînd neliniștea din rîndurile reprezentanților societăților americane, el scria : „Această neliniște va fi împărtășită deopotrivă de guvernul meu dacă va afla că guvernul român are intenția de a aplica societăților petrolifere americane unele din măsurile cuprinse în proiectul de lege a minelor”. Pressingul a fost concomitent și din partea miniștrilor Angliei, Belgiei, Olandei și Franței. În cele din urmă guvernul se va „consulta” cu reprezentanții societăților străine la redactarea definitivă a legii, fiind silit la „concesii” notabile⁴⁰. Societățile americane tot n-au fost mulțumite și cînd legea

³⁹ Gh. Ravaș, *Op. cit.*, p. 186—187.

⁴⁰ „Monitorul Oficial” nr. 71 din 28 martie 1929, p. 59.

a fost votată de către Parlament, în iulie 1924, Departamentul de stat american comunică ambasadorului român că S.U.A. își va rechema ministrul de la București dacă nu se va schimba „tratamentul necorespunzător aplicat intereselor americane în România”. Se avansa o amenințare deschisă cu ruperea relațiilor diplomatice⁴¹. Bancherii englezi au sistat negocierile de acordare a unor împrumuturi României, iar cei americani presau pentru restituirea urgentă a împrumuturilor contractate în timpul războiului, în calitate de aliată. Fostul ministru de interne al S.U.A., W. Halbrook, declara presei: „sîntem hotărîți să ne apărăm interesele cu toate mijloacele ce ne stau la îndemînă ...”. Tonul mai fusesse folosit cu un sfert de secol în urmă. Sau: „Dacă chestiunea legii minelor nu va fi rezolvată spre satisfacția generală, s-a sfîrșit cu orice tratative și cu orice contact cu România de acum înainte”⁴².

LES GRANDES PUISSANCES ET LES PETITS PAYS DANS LE CONTEXTE DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE ET DES SES CONSEQUENCES IMMEDIATES

RÉSUMÉ

L'étude — partie d'un ample ouvrage — aborde une période distincte de l'histoire à travers la prisme des rapports de flagrante inégalité existant entre les grandes puissances et les petits pays.

L'idée-force de l'étude est constituée par l'aspiration du peuple roumain à l'indépendance et à l'unité ainsi que par celle d'autres peuples ou pays petits ou moyens, sous-développés ou faiblement développés.

La première guerre mondiale représente l'un des nombreux moments des efforts des peuples de conquérir leur indépendance en affrontant les grandes puissances qui visaient à s'assurer l'hégémonie européenne ou mondiale. Au cours des conférences de paix et des premières années qui ont suivi la guerre, les puissances ont ignoré les intérêts légitimes des pays petits et moyens, bien que ceux-ci aient été leurs alliés, leurs peuples ayant fourni d'immenses sacrifices pendant la guerre.

La Roumanie représentait le terrain d'une acerbe dispute des grandes puissances du fait de ses richesses, notamment le pétrole, qui a fait l'objet d'un véritable guerre des colosses monopoleurs.

L'étude-synthèse est élaborée sur la base d'une vaste documentation, éliminant la présentation des événements notoires et insistant sur l'analyse et l'interprétation historiographique roumaine, affranchie des cadres anciens, pseudoscientifiques.

⁴¹ „România petroliferă” din 20 octombrie 1924.

⁴² „Argus” din 25 august 1924.

DIN ACTIVITATEA POLITICĂ A LUI M. KOGĂLNICEANU LA 1848

DE

AL. ZUB

Ca autor al *Dorințelor partidei naționale* și al *Proiectului de constituție pentru Moldova*, documente de bază ale revoluției pașoptiste, M. Kogălniceanu, ocupă, indiscutabil, un loc proeminent în desfășurarea fenomenului. Dar este vorba de a doua etapă a revoluției, etapă în care cel ce scrisese *Histoire de la Valachie*, editorul *Daciei literare*, al *Arhivei românești*, al *Propășirii* și al *Letopisetelor* a jucat în adevăr un rol de seamă, sintetizând clar și realist programul mișcării și contribuind cu incomparabilă virulență la discreditarea domniei lui M. Sturdza. Relativ la această etapă, care coincide cu noua pribegie a militantului, opinia comentatorilor e unanimă. Subsistă însă divergențe cu privire la primă etapă a revoluției, etapă ce coincide, în Moldova, cu mișcarea din martie și consecințele ei imediate.

S-a crezut pînă de curînd că M. Kogălniceanu n-a participat fățiș la acțiunile din 27—29 martie 1848 de la Iași¹, intrucît cu o zi înainte de adunarea „boierilor și notabililor moldoveni” corespondența îl semnală plecat în provincie cu rosturi lucrative². La aceeași concluzie părea să ducă și absența lui Kogălniceanu dintre semnatarii faimoasei petiții din 28 martie. Explicația? „Mișcarea a fost organizată în mare pripă”, s-a spus, iar Kogălniceanu, avocat în mai „toate procesele cele mari ale Moldovei”, cum îl știa fratele său³, și apărător, de curînd, al intereselor mănăstirii Neamț⁴, era silit să se țină la o parte, să nu rupă așadar punțile printr-un conflict deschis cu ocîrmuirea⁵. Lipsa lui în momentele de început ale revoluției, urmată totuși de o prigoană acerbă care l-a silit să pribegască peste graniță, sugera o „atitudine enigmatică”, explicabilă, după N. Cartoian, prin nevoia în care se afla Kogălniceanu, profesionalmente, de a nu se angaja într-o mișcare „pripită și necumpănită”⁶. Explicația, se va vedea, nu rezistă decît privitor la

¹ Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții și activității sale*, București, 1963, p. 311.

² B.A.R., Arhiva Kogălniceanu, mapa II, f. 159.

³ *Ibidem*, f. 157 (scris. din 28 mar./9 apr. 1848).

⁴ Traian Cantemir, *Mihail Kogălniceanu în documentele mănăstirilor Neamț și Secu*, în *Limbă și literatură*, XVII, 1968, p. 51—57.

⁵ Cf. Virgil Ionescu, *op. cit.*, p. 311—312.

⁶ N. Cartoian, *Pribegia lui M. Kogălniceanu în Bucovina la 1848*, în *Lui Ion Bianu. Amintire*, București, 1916, p. 60.

tentativa militantului de a păstra aparențe de legalitate, fiindcă altminteri se poate proba astăzi documentar că el a fost prezent și în prima etapă a revoluției. Să încercăm o lămurire a acestei prezențe, de natură a diminua caracterul conduitei sale la 1848.

Kogălniceanu avea atunci 31 de ani și se bucura de un larg prestigiu în cele mai diverse pături ale societății românești, prestigiu întemeiat pe activitatea sa de istoric, om de litere, avocat, însă și de antagonist al regimului regulamentar. Ipostaza ultimă era cunoscută de către domn, fi-rește de vreme ce în primăvara lui 1844 îi interzicea călătoria spre Occident, ca unui „criminalist de stat” — cum singur se plîngea ⁷, mimînd inocența —, pentru ca ulterior să afirme că fusese, atunci, emisarul opoziției moldovene pe lângă cancelarul Metternich ⁸. Probabil aceasta, mai mult decît îndrăzneala manifestată ca apărător al botoșănenilor în procesul cu mănăstirea Popăuți, l-a făcut pe domn să poruncească, în toamna aceluiași an, claustrarea lui la Rîșca ⁹. Și nu era vorba numai de domn. Boierii aveau motiv să-l acuze că în *Trei zile din istoria Moldaviei* atacase aristocrația ¹⁰, determinînd astfel suspendarea *Propășirii*. Peste un an, Kogălniceanu izbuti totuși să plece la Paris, unde edita, cu intenții vădit polemice, *Règlement organique de la principauté de Moldavie* ¹¹, concepînd în același timp proiecte al căror substrat critic nu era mai puțin evident: *Sur les Cigains; La propriété et l'État des paysans; Constitution actuelle de la Moldo-valachie* etc., demersuri vizînd, cum s-a spus, „drama naționalității române de la Dunărea de Jos” ¹². Sub pseudonimul Georges Dairnvaell a tipărit, în același an, broșura *Moldavie. Récit des troubles de Jassy pendant les journées du 24, 25, 26 Janvier 1846* ¹³, ca protest contra abuzurilor, a politicii vexatorii a ocîrmuirii, tulburările descrise anunțînd, după opinia sa, „des graves événements préparés par la fermentation générale”. Regimul întreg era pus în cauză și apreciat ca „insoutenable”, de vreme ce îngăduia „la rapacité des employés et des propriétaires” și sacrifică însăși „independența națiunii”. Încercării interesate de a lega tulburările din Moldova de mișcarea panslavistă și chiar de revolta din Cracovia, autorul îi răspundea pe un ton categoric, invocînd cauze interne: „le peuple exaspéré a pris la resolution d'exiger une justice qu'on lui a tant de fois refusée”. Mișcarea de pe străzile Iașilor, antrenînd nemulțumiți din diverse clase sociale, a continuat și în lunile următoare, cum rezulta dintr-o corespondență din 6 aprilie 1846, reprodusă după *Le National*. Broșura a apărut prin urmare după această dată, fiind scrisă sub impresia noilor tulburări din țară și a interpretării diversioniste ce le-o dădea presa străină. Modul expunerii, argumentarea, unele aluzii din text și valorile stilistice recomandă

⁷ M. Kogălniceanu, *Scrisori*, ed. P.V. Haneș, București, 1913, p. 189-191.

⁸ *Monitorul oficial*, 1878, nr. 220, p. 5610-5611; *ibidem*, 1884, nr. 12, p. 151-152; *ibidem*, 1884, nr. 12, p. 151-152; *ibidem*, 1888, nr. 23, p. 413.

⁹ Cf. N. Cartoian, *Surghiunul lui Kogălniceanu la Mănăstirea Rîșca*, în *Convorbiri literare*, XLIX, 1915, nr. 1, p. 40-45; Nestor Vornicescu, *Mihail Kogălniceanu la Rîșca în 1844*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, XLIV, 1968, nr. 3-4, p. 174-184.

¹⁰ M. Kogălniceanu, *Scrisori. Note de călătorie*, București, 1967, p. 34.

¹¹ Cf. Constantin C. Angelescu, *Despre două manuscrise ale Regulamentului organic moldovenesc*, în „Studii și cercetări științifice”, istorie, VII, 1956, nr. 2, p. 128-129.

¹² N. Cartoian, *Mihail Kogălniceanu. Activitatea literară*, București, 1942, p. 51 (extras).

¹³ Georges Dairnvaell, *Moldavie. Récit des troubles de Jassy...*, în *Anul 1848 în Principatele Române*, I, București, 1902, p. 13-16. S-a păstrat doar prima coală.

paternitatea lui Kogălniceanu, altminteri presupusă și mai înainte¹⁴. Apelul la pseudonim arată că autorul ținea încă să menajeze interese de familie, să-și asigure deci puțința unei întoarceri în patrie. Avea totuși motive să fie sceptic, de vreme ce concomitent făcea demersuri prin I. Ghica și alți prieteni pentru stabilirea sa în București¹⁵. „Mi-ar fi cu neputință o mai departe petrecere în Moldova”, mărturisise el la 4 ianuarie 1847, convins că aici îl așteptau mari greutăți¹⁶. Peste trei luni își anunța întoarcerea, decis să se așeze în capitala munteană, pentru care obținuse deja asentimentul lui G. Bibescu¹⁷. Împrejurări încă necunoscute l-au silit totuși să se întoarcă la Iași, unde relațiile cu ocîrmuirea cunosc o scurtă ameliorare. Atestat ca vechil, practică intens avocatura, familiile cele mai de văză angajîndu-l ca apărător. Dar cînd încearcă să reintre în viața politică, e omis de pe listele electorale, ceea ce îl determină să protesteze la 8 august 1847¹⁸. Era, desigur, incomod pentru ocîrmuire, care va fi fost informată că la adăpostul avocaturii Kogălniceanu continua să submineze regimul. Pe seama lui se pune o satiră din același an la adresa „vrăjmașului încoronat” al Moldovei, înfierat ca un tiran odios și avid de „îmbogățiri nelegiuite”, împotriva căruia boerii aveau datoria să sprijine mișcarea patriotică¹⁹. Va deveni și mai incomod la începutul anului următor, cînd avea să protesteze, ca vechil al mănăstirii Neamț, contra spolierii avutului mănăstiresc de către însuși fiul domnitorului, beizadea Grigore Sturdza. Situația era cit se poate de delicată și impunea multă prudență, motiv pentru care Kogălniceanu a încercat să păstreze pînă în ultima clipă aparențe de loialitate față de domnitor. Vorbim de aparențe, fiindcă altminteri atitudinea sa liberală și democratică se afla în afară de orice dubiu, iar M. Sturdza era ultimul care s-ar fi putut înșela asupra ei, mai ales că avea pretutindeni informatori care îl țineau la curent cu ceea ce se întîmplă în țară. Așa se face că mișcarea din martie nu l-a surprins prea mult și nu l-a intimidat.

Chestiunea este: a luat parte Kogălniceanu la această mișcare? Contemporanii dau răspunsuri diferite și contradictorii. G. Sion, care sosise tocmai atunci în Iași, cu gândul de a participa la acțiunea ce se pregătise, dar care totuși a preferat să rămînă spectator²⁰, afirmă că M. Kogălniceanu se afla atunci la țară²¹, ceea ce ar întări știrea deja invocată că în ajunul adunării de la hotel Petersburg el ar fi fost reținut în provincie de treburi personale. Să se observe însă că scrisoarea din 26 martie către tatăl său, în care se referă la astfel de treburi, nu dă vreun indiciu de localitate, încît devine plauzibilă ipoteza unei scrisori *loco*. Pe de altă parte, cum s-a stabilit deja, Kogălniceanu intrase în Iași la 17 martie, venind de la Neamț, iar pînă la data citatei scrisori nu mai apare între cei „ieșiți” din capitală²².

¹⁴ Asupra paternității ei, cf. Vasile Maciu și Ștefan Pascu, *Formarea națiunii române*, în *Revista învățămîntului superior*, VIII, 1966, nr. 8, p. 25; Al. Zub, *M. Kogălniceanu: o scriere necunoscută din 1846*, în *Ramuri*, IV, 1967, nr. 9, p. 19.

¹⁵ M. Kogălniceanu, *Scrisori. Note de călătorie*, p. 48—51.

¹⁶ *Ibidem*, p. 52.

¹⁷ *Ibidem*, p. 54—55.

¹⁸ *Ibidem*, p. 103.

¹⁹ Gh. Georgescu-Buzău, *Satire și pamflete (1800—1849)*, București, 1968, p. 197—200.

²⁰ *Anul 1848 în Principatele Române*, I, București, 1902, p. 225.

²¹ G. Sion, *Suvenire contemporane*, București, 1888, p. 131.

²² D. Vitcu, *M. Kogălniceanu și evenimentele din martie 1848 de la Iași*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie*, Iași, IV, 1967, p. 164.

Această conjectură trebuie pusă în relație cu însemnarea făcută pe un ceaslov de paharnicul C. Sion, unchiul memorialistului, din care rezultă că faimoasa petiție cu cele „35 de ponturi” a fost prezentată domnitorului de către spătarul Cuza, C. Rolla și „un pușchiu, Mihalachi Kogălniceanu”²³. Afirmatia ar putea trezi îndoieli, dacă ar fi cu totul izolată. Iată însă că un alt contemporan, Andrieș Bașotă, notează pe M. Kogălniceanu între „tinerii revoluționari” care au izbutit să scape prin fugă din casa lui Al. Mavrocordat (29 martie), alături de V. Alecsandri, C. Rolla, D. Ralet, Al. Sturza-Mielăușanu, C. Negri, Matei Millo, Petrache Cazimir, P. Mavrogheni ș.a.²⁴. Lista, din care am reținut doar câteva nume, prezintă un interes deosebit pentru cunoașterea acestei faze a revoluției. Păstrată în arhiva lui G. Ghibănescu, ea oferă „cea mai detaliată informație privind numele persoanelor implicate în mișcare”, după cum observă descoperitorul ei, D. Vitcu²⁵, iar în ce-l privește pe Kogălniceanu, lista lui Bașotă atestă participarea lui activă la evenimentele din martie. Fără să indice vreo sursă, D. Onciul va afirma, convergent, că între oratorii de la hotel Petersburg s-ar fi aflat și marele cărturar²⁶.

Dovada irefutabilă a acestei participări o aflăm însă la Kogălniceanu însuși, într-un manuscris autograf din 1855, asupra căruia am avut ocazia să atragem atenția cu ani în urmă: *Lección gubernamentală trimisă domnului Țării Românești*²⁷, text editat recent de prof. Dan Simonescu²⁸. E vorba de un pamflet la adresa noului domn, Gr. A. Ghica, investit în urma Convenției de la Balta Liman. Autorul îi reproșează, sub forma unei închipuite scrisori a acestuia către omologul său muntean, Barbu Știrbei, trădarea principiilor profesate la 1848. Fostul hatman care afecta, pe malurile Senei, o ținută liberală, cochetând cu socialiștii, n-ar fi fost, de fapt, niciodată liberal. Întors în Moldova spre a continua aici revoluția, el distingea trei partide de opozanți ai ocîrmuirii: unul cuprinzând mari boieri cu acces în Adunarea obștească și în anticamera consulului rus; altul grupînd pe cei ținuți „departe de posturi, slujbe și favoare”; un al treilea reunea „tinerimea întreagă”, activînd prin „societați tainice, tipar străin și pămîntean, pamflete ordinare”. Se înțelege, numai o parte erau animați cu adevărat de principii; ceilalți urmăreau doar satisfacerea unor „interesuri private”, încît dacă autocratul le întindea mina, observă Kogălniceanu, ei treceau numaidecît în tabăra ocîrmuirii. Conduși de principii sau de interese, fapt e că nemulțumiții au făcut front comun contra regimului. Marii boieri nu-i puteau ierta domnitorului ridicarea în slujbe a unor „ciocoi”, în detrimentul aristocrației, ceilalți — rezistența obstinată față de reformele cerute de spiritul veacului. Caracteristic îi părea lui Kogălniceanu faptul că „vestita adresă” din martie a fost adoptată în casa logofătului Sturza, care fusese „cînd șef a [] partidei domnului,

²³ G. Ghibănescu, *1848 în Moldova. Din însemnările pah. Sion pe file de ceaslov*, în *T. Codrescu*, IV, 1934, nr. 5, p. 74.

²⁴ D. Vitcu, *op. cit.*, p. 166.

²⁵ *Ibidem*, 165–166.

²⁶ D. Onciul, *Mihail Kogălniceanu*, București, 1918, p. 17.

²⁷ Al. Zub, *Reflecțiile unui pașoptist*, în *Cronica*, III, 1968, nr. 38, p. 10; idem, *Mihail Kogălniceanu, biobibliografie*, București, 1971, p. 9; idem, *M. Kogălniceanu și Gr. A. Ghica*, în „*Revista arhivelor*”, L, 1974, nr. 4, p. 613–621.

²⁸ M. Kogălniceanu, *Opere*, I, ed. Dan Simonescu, București, 1974, p. 612–616. Manuscrisul se păstrează în B.A.R., Arhiva Kogălniceanu, XI, ms. 11, f. 177–191.

cînd a[1] opoziției, om fără caracter, schimbînd opiniile ca și straele”. Cele 35 de puncte, pentru inserarea cărora autorul lăsa loc liber, fură prezentate domnului, care „spăriat” pe moment, înclina „a da tot”. La această „conferință”, în afară de consulul rus, au luat parte „din tineri, C. Rolla și M. Kogălniceanu”, se spune în falsa epistolă, care confirmă astfel informația paharnicului C. Sion.

Avem deci dovada nu doar a prezenței lui Kogălniceanu la Iași în timpul evenimentelor din martie, prezență atestată altminteri documentar, ci și a participării sale la dezbateri. Strimtorat, M. Sturdza „acordă tot”, în afară de un articol pentru care promitea să ceară permisiunea Porții. „Iată — preciza Kogălniceanu — și ofisul ce-l pregăti spre a-l da atuncea, pe care îl substragem de pe însuși originalul ce era să se iscălească de Sturdza. Redactorul *Buletinului oficial* și fusese chemat la ministrul din lăuntru, Șt. Catargiu, unde i se dădu poruncă ca să ție teascurile gata”. Manuscrisul nu cuprinde, din păcate, ofisul menționat, pentru reproducerea căruia se lăsa iarăși loc în text. Soluția domnului n-a convenit unora (Kogălniceanu îi numește, cu excesivă asprime, „corifeii sau mai bine zicînd urlătorii partizei”), printre care N. Ghica-Comănești, Răducanu și Lascar Rosetti: „ei strigară *sînge și arme*”, dar se făcură nevăzuți la ivirea primejdiei. Domnul își trimise arnăuții, conduși de beizadele, cu porunca de a-i prinde pe revoltați. „Cu o salvă de fusiladă”, aceștia pătruseră „în casa lui Alecu Mavrocordat, unde găsiră pre tineri cîntînd polci la un clavir”. N-a fost greu, firește, să-i imobilizeze. „Soldații beți zdrobiră cu chindalele puștilor” pe unii, scăpară pe alții, iar în urmă autocratul trimise la Petersburg rapoarte în care declara că „țara era molipsită de spiritul revoluționar și comunist”. Asemenea rapoarte și „mai ales revoluția de principuri ce izbucni în Valahia — adăuga autorul — hotărîră ocupația principatelor și în curînd și schimbarea vicleanului domnitor”²⁹.

Intenția caricaturală e evidentă și ea provine din însăși finalitatea demersului critic, aceea de a discredită acum pe Gr. A. Ghica, beneficiarul revoluției pașoptiste în planul puterii. Întors de la Paris cu idei republicane, el plonja în atmosfera deprimantă ce se instalase după înfrîngerea mișcării. „Coconașii, preciza Kogălniceanu, era[u] parte legați la Măcin și apoi duși în Turcia, parte adunați în comitet revoluționar în Cernăuți, sub prezidenția blîndului C. Negri. În țară nemulțumirea era foarte mare, însă frica descuraja deocamdată pre toți”. În această atmosferă, „Grigori Ghica insumflă curaj partidei” și punîndu-se în fruntea nemulțumirilor „fu sufletul tuturoră, vorbind fiecăruia pre limba sa, ar-mîndu-se cu planurile cele mai liberale a[le] unora din clubiștii de la Cernăuți” și întocmind memorii, ca acela înfățișat în iunie 1848 lui Talaat-effendi, delegatul Porții pentru ancheta din Moldova. Febril, „neadormit”, trimitea emisari de la un exilat la altul, avînd el însuși „întîlniri la margini cu refugiații din Bucovina”. Hatmanul sfîrși astfel prin a determina luarea în considerație a „tinguirilor” din memoriul citat, pe care Kogălniceanu voia chiar să le reproducă în text, iar în cele din urmă, după convenția de la Balta Liman, fu numit domn al Moldovei. „Grigore Ghica era acum liber ca să pue în lucrare teoriile sale de libertate, făgăduințele sale

²⁹ *Ibidem*, p. 614–615.

de îmbunătățiri”³⁰. Cu toate acestea, îl învinuia autorul, el n-a făcut decît să cultive interese de familie, abandonînd programul pașoptist în numele căruia venise la tron³¹.

Am încercat să lămurim în altă parte substratul polemic al demersului din care s-au putut naște asemenea exagerări³². Ceea ce ne interesează aici este rememorarea, fie și în linii voit îngroșate, a evenimentelor din martie, la care, după propria-i mărturisire, Kogălniceanu a luat parte, dezaprobind și conduita domnitorului și pe aceea a opozanților, motiv probabil pentru care va fi refuzat să iscălească petiția. Fiindcă altminteri e greu de admis că un om ce se dovedise pînă atunci atît de curajos în raporturile cu ocîrmuirea și atît de ferm în crezul său politic s-ar fi eschivat într-un moment ca acesta de dragul unor interese private. Dimpotrivă, el și-a făcut datoria deplin, atrăgînd asupra sa fulgerele ocîrmuirii. Participase și la întrunirile conspirative care au pregătît mișcarea din martie. Legalismul programului acesteia, va mărturisi Kogălniceanu în parlament, explicînd de ce s-a cerut la 1848 „sfînta păzire a Regulamentului”, a fost impus de faptul că „baionetele rusești străluceau la Sculeni și Ungheni, și noi cînd mergeam la plimbare sau ca să ne întîlnim între noi la Copou, vedeam ziua baionetele rușilor strălucind la soare și noaptea focurile bivuacurilor și atunci am căutat să păstrăm mișcării noastre forma legală, care credeam că ne va scăpa de venirea străinilor”³³.

Într-un fragment satiric dat la iveală de curînd³⁴, scris și acesta în anii septenatului, Kogălniceanu afirma chiar unitatea de scop a revoluției pașoptiste, susținînd că „răsculările aveau același țel, o desăvîrșită prefacere și în oameni și în lucruri”, deși la Iași „se striga *sfînta păzire a Reglementului*”, iar la București „*Reglementul se ardea pe piața publică*”³⁵. Ecaterina Chinezu avea desigur dreptate să scrie, la 5 aprilie 1848, că „moldovenii noștri vroesc a imita pasurile evropeilor”, dar le lipsea „unirea” ca să poată izbîndi³⁶.

După eșecul mișcării din martie, pe care V. Alecsandri îl punea pe seama „unor șefi buni de gură și mai buni încă de fugă”³⁷, domnitorul a dispus măsuri de represiune severă oriunde s-ar întîmpla vreo abatere de la ordine. Și fiindcă satele dădeau semne de neliniște, fură trimiși peste tot boieri de credință ca să asigure „buna armonie și liniștea locuitorilor”³⁸. Ocîrmuirea locală avea poruncă „a sfărâma și a împrăștia” orice tentativă de răscoală³⁹, iar împotriva organizatorilor din martie s-au luat măsuri speciale, pentru a-i face inofensivi⁴⁰. Kogălniceanu a fost unul dintre cei

³⁰ *Ibidem*, p. 615—616.

³¹ Cf. Al. Zub, *M. Kogălniceanu și Gr. A. Ghica*, loc. cit., p. 615—617.

³² *Ibidem*, p. 617—627. Cf. și Leonid Boicu, *Adevărul despre un destin politic*, Iași, 1973.

³³ Monitorul oficial. Dezb. corp. leg. 1883, nr. 70, p. 1130—1131.

³⁴ Al. Zub. *op. cit.*, p. 612—613.

³⁵ M. Kogălniceanu, *Opere*, I, 1974, p. 620. Pentru alte evocări ocazionale, vezi Monitorul oficial, 1868, nr. 11, p. 68; *ibidem*, 1869, supl. la nr. din 8 ian. p. XXVII.

³⁶ Constantin Turcu, *Știri noi despre Iași anulul 1848*, în *Cronica*, III, 1968, nr. 14, p. 3.

³⁷ V. Alecsandri, *Un episod din 1848*, în *Convorbiri literare*, III, 1869, nr. 4, p. 57.

³⁸ *Anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1950, p. 109.

³⁹ *Ibidem*, p. 324.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 13—24. Cf. V. Popovici, *Dezvoltarea mișcării revoluționare din Moldova după evenimentele din martie 1848*, în „Studii și cercetări științifice”, istorie, V, 1954, nr. 1—2, p. 437—481.

mai asiduu urmăriți, mai ales începînd din luna iulie. Pînă atunci, militantul pare a fi adoptat o atitudine de expectativă, întrucît se aștepta rezultatul cercetărilor întreprinse de trimișii puterilor suzerană și protectoroare. În întîmpinarea acestora, el a scris, sau în tot cazul a colaborat la scrierea broșurii *Întîmplările din Moldova în luna lui martie 1848*⁴¹, apărută în aprilie, broșură în care N. Iorga recunoștea „felul său istoric și literar” de a se exprima, invocînd „avîntul retoric” al acestei expuneri „cumpănite și pline de cuprins”⁴² spre a sugera o raportare ideologică la broșura de sursă munteană, din aceeași epocă, *Ce sînt meseriașii*⁴³. Este opera unui militant de o remarcabilă forță morală și intelectuală, cunoscător deplin al împrejurărilor externe, adept al principiilor libertare invocate pretutindeni de burghazia în ascensiune. Spirit ponderat și prevăzător, autorul distingea între modalitatea revoluționară și cea reformistă de a rezolva problemele social-politice, amîndouă tinzînd la „slobozenia persoanei și siguritatea averii”, cu alte cuvinte la instituirea unui *habeas corpus* autohton. Petiția din martie, scrisă de „mai multe mii”, izvora din convingerea că cea de-a doua cale era posibilă, iar urmările se cunosc: arestări, percheziții („nocturnele strategii” ale beizadelor), blocada capitalei, încarcerarea și exilul fruntașilor. Se cunoaște și reacția „partidei naționale”, care va părăsi de acum terenul legalității pentru a concerta deschis lupta contra regimului, discreditat prin toate mijloacele: broșuri divulgatoare, pamflete, articole în presa românească și străină etc. Kogălniceanu e dintre cei mai activi și mai eficienți, făcîndu-i lui M. Sturdza, după cum îl asigura fratele său, „mult singe negru”.

În ceea ce privește broșura despre *Întîmplările din Moldova*, autorul invocă „duhul veacului” și temelia „slobodă” pe care se înalță lumea modernă, preconizînd o redresare multilaterală: „stîrpirea abuzului și a corupției; îmbunătățirea stării locuitorilor săteni; înflorirea negoțului, ușurarea agriculturii și a comerțului prin desființarea dărilor împovărătoare; înființarea de școli elementare cît și înalte, prefacerea în sistemul învățăturii publice pe o bază națională; desființarea obșteștii adunări de astăzi ce, precum toată lumea știe, e rodul corupției celei mai nerușinate; slobozenia tiparului, în sfîrșit, o gardă cetățeană”. Rezumînd astfel cele 35 de puncte ale petiției, voia să spună că învinuirea de *revoluționarism* ce se adusese mișcării din martie era lipsită de teme. Explicația pare însă mai curînd un reproș adresat acelei mișcări, care, în legalismul ei ostentativ, ignora „partea neprivilegiată” a țării. „Revoluționară — replica el — ar fi fost mișcarea atunci cînd petiționarii ar fi avut în gînd să schimbe duhul instituțiilor, care sînt aristocratice, care hărăzesc privilegii nobilei, impilează însă partea neprivilegiată; revoluționară mișcare ar fi fost atunci cînd împotriva glăsurii Reglementului ar fi cerut o reprezentare națională, cînd s-ar fi cerut o Cameră unde, pe lingă boieri, în mai mare parte să șadă negustori și locuitori săteni; revoluționari ar fi fost petiționarii cînd ei ar fi cerut egalitatea în contribuție, iar nu, precum Reglementul glăsuiește, o contribuție numai pe capetele neavute, pe persoanele acele care abia prin sudoarea frunței lor se pot hrăni singuri; cînd s-ar fi cerut desființarea boerescului și țăranul să fie proprietar;

⁴¹ *Anul 1848...*, I, p. 467—479.

⁴² N. Iorga, *Istoria românilor*, IX, București, 1938, p. 127.

⁴³ *Anul 1848...*, I, p. 460—467.

revoluționari ar fi fost, în sfârșit, petiționarii dacă ei ar fi cerut ca slujbele să fie ocupate numai de oameni cu merit”.

Am reprodus întregul pasaj, atât de caracteristic în retorica lui, fiindcă el strecoară cu abilitate, în negativ, însuși crezul politic al militantului, reformulat ulterior, deschis și pregnant, în *Dorințele partidei naționale*. De data aceasta Regulamentul organic e condamnat categoric, schițându-se un amplu program politic, economic și social, a cărui analiză nu intră în preocuparea noastră. Menționăm doar că el cuprinde pasaje de o surprinzătoare elevație, ca acela în care se condamnă fără echivoc inegalitatea socială : „că nu este omenesc ca omul să exploateze pe om, ca cei mulți să fie instrumentele de muncă ale celor puțini”⁴⁴. Kogălniceanu ținea chiar să asigure, justificând radicalizarea programului : „cînd la 28 mart obșteea adunată în Iași din toate ținuturile Moldovei a cerut numai 35 puncturi, întemeiate pe Reglemente, ea prin aceasta n-a arătat că n-ar avea trebuință și de alte reforme mai radicale”⁴⁵. Enunțul lor era însă o problemă de oportunitate. Etapa martie — august 1848, reprezintă, așadar, între *Întîmplările din Moldova* și *Dorințele partidei naționale*, însuși drumul radicalizării lui Kogălniceanu, drum ce coincide cu încheierea programului politic liberal. Legitimismul primei broșuri se explică, desigur, prin nevoia de a preveni o intervenție străină, asupra căreia, după avertismentul lui Nesselrode (16 martie)⁴⁶, autorul nu-și putea face vreo iluzie.

Același rost clarificator și legitimist îl avea și o altă broșură, *Mihail Sturdza, partida națională și comisia*⁴⁷, publicată prin mai 1848, în vederea anchetei ce urmau să o întreprindă generalul rus Duhamel și comisarul turc Talaat-effendi. Era necesar ca aceștia să fie preveniți relativ la adevărata situație din Moldova și Kogălniceanu n-a ezitat să o facă, cu o virulență ce amintește de cunoscuta filipică anti-Sturdza din *Noul acatist al marelui voievod Mihail Grigoriu*, tipărit în timpul refugiului de la Cernăuți, și de *Protestația*, anterioară, contra celor ce voiseră a-l discreditat atribuindu-i o altă broșură : *Căința încrederii în boierii aristocrați și sfînta hotărîre de a nu-i mai crede*. Aceleași mijloace, de un mare efect, sînt folosite pentru a dezvălui abuzurile și corupția pe care se întemeia domnia lui Mihail Sturdza, „politica și sufletul său”, autorul fiind convins că „împărații nu-s niciodată așa de departe ca să nu afle în sfîrșit crimele și Dumnezeu așa de sus ca să nu le poată fulgera”⁴⁸. Urmările unei asemenea domnii erau de pe acum previzibile : transformarea Moldovei într-o proprietate personală. „Slujbașii statului vor fi feciorii săi boierești, neguțătorii — orîndarii săi, armia țării — străjării lui și țăranul tot sărac ! Obșteasca Adunare va fi cîsla statului și Mihail Grigore Sturdza voievod cu mila lui Dumnezeu vecinic proprietar al Moldovei”⁴⁹.

Spiritul liberal și critic ce animă noul demers publicistic definește atitudinea lui Kogălniceanu din vremea cînd ocîrmuirea începuse o teribilă prigoană contra fostului aghiotant domnesc și a celorlalți opozanți.

⁴⁴ *Ibidem*, IV, p. 108.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 91.

⁴⁶ *Ibidem*, I, p. 168-169.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 430-438.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 431.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 437.

Autorul insistă să convingă pe boieri și biserică să se desolidarizeze de Vodă, înfățișându-le tabloul sumbru al țării sub domnia consolidată a tiranului. Comisarii puterilor suzerane și protectoare erau chemați să constate obiectiv starea lamentabilă în care ajunsese țara, să nu se lase derutați de manevrele ocîrmuirii. Finalul pune pe autocrat, printr-un raționament riguros, în fața alternativei de a părăsi tronul sau de a se expune vindictei populare: „țara, care cere astăzi dreptate pacinic și legiuit, va alerga atunci la răzbunări cu toată furia ce aprinde apăsarea și batjocura nemeritată”⁵⁰.

Se vedește astfel că și în această fază a mișcării, cînd opoziția încă spera într-o rezolvare pașnică a conflictului, Kogălniceanu a luat parte, punîndu-și condeiul în slujba cauzei. Mai tîrziu avea chiar să evoce „scena măreață care ne-a înfățișat-o ziua de 12 iunie 1848, cînd s-a văzut un popor întreg îndreptîndu-se spre palatul lui beizadea Conachi, unde era în gardă Talaat-effendi”⁵¹. Ancheta acestuia n-a justificat, se știe, speranțele opoziției, iar Kogălniceanu însuși, care s-a folosit de vizita lui Duhamel pentru a-i înfățișa plîngerea mănăstirii Neamț contra lui Grigore Sturdza⁵², deveni îndată obiectul represaliilor domnești. I se porunci să nu părăsească moșia Matieni, iar autoritățile fură instruite, la 7 iulie, să asigure domiciliul forțat⁵³. Dar el se ascunsesese de cîteva zile (2 iulie), mai întîi la episcopia din Roman⁵⁴, apoi, sub protecția hatmanului Gr. Ghica⁵⁵, la un schit din Băltătești, în timp ce oamenii stăpînirii îi cercetau casa de la Tg. Neamț (10 iulie), spre a-l aresta și surghiuni la Soveja⁵⁶. Complicitatea ispravnicului de Neamț, V. Roset, la a cărui moșie (Șerbești) Kogălniceanu avusese de curînd o întîlnire cu Gr. Ghica, Iancu Canta, Scarlat Roset și N. Istrati⁵⁷, i-a favorizat refugiul. Bănuind însă că cel urmărit trecuse granița, ocîrmuirea lua măsuri ca fugarul să nu se poată întoarce, eventual, în țară⁵⁸. Totuși, acesta se afla încă la Băltătești, unde la 22 iulie scria celebra *Protestație*, în care declara că se află „în Moldova, întreg, sănătos și slobod încă”, dar „se înțelege de la sine că ascuns”, de vreme ce ocîrmuirea îl osîndise fără judecată, și că nu va pleca decît atunci cînd se va convinge că nu-i rămîne „alt chip de scăpare dinaintea zbirilor domnești”⁵⁹. În aceeași zi, el îi trimitea lui Gr. Ghica o epistolă în care condamna, după afirmația destinatarului, caracterul limitat și „eminamente aristocratic” al petiției din martie: „nous nous sommes bornés à attaquer rien que les abus de Stourdza, sans faire aucune mention des institutions libérales qui sont indispensables au pays”. Răspunzîndu-i la 25 iulie, apoi mai pe larg în ziua următoare, hatmanul ținea să raporteze

⁵⁰ *Ibidem*, p. 438. Asupra paternității, cf. Al. Zub, *Scrieri ale lui M. Kogălniceanu din vremea mișcării revoluționare de la 1848*, în „Studii și articole de istorie”, XII, 1968, p. 82–83.

⁵¹ *Steaua Dunării*, 29 nov. 1958. Cf. Radu Dragnea, *Mihail Kogălniceanu*, ed. II, București, 1926, p. 168–169.

⁵² Radu Rosetti, *Conflictul dintre guvernul Moldovei și mănăstirea Neamțului*, în *Analele Academiei*, Mem. secț. ist., XXXII, p. 660–661.

⁵³ *Anul 1848...*, II, p. 337.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 386.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 387.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 441.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 444.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 417, 520, 623.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 685.

mișcarea la împrejurările externe care i-au impus un caracter legitimist. În fața iminentei invazii ruse și a holerei nu se putea „agir comme vous l'entendez”, dat fiind că lipseau „elementele necesare, unitatea de idei și de acțiune”. Totuși, adăuga el, mișcarea din Moldova a avut un mare merit, acela de a-i stimula și radicaliza pe munteni⁶⁰. „Si les Moldaves avaient réussi alors en adoptant des mesures mieux combinées et plus énergiques, évidemment que ce serait nous qui aurions proclamé plus tard ces principes libéraux sans nous laisser devancés par les Valaques”⁶¹.

Scrisoarea lui Kogălniceanu s-a pierdut, astfel că nu putem ști exact cum credea el că ar fi trebuit să se acționeze în martie. Din răspunsul destinatarului rezultă însă că adoptase o poziție mult mai radicală. Chiar și acum, când totul părea pierdut, el continua să îndemne la fermitate : „vous me dites d'user de notre droit d'indépendance pour faire une déclaration solennelle, afin de montrer le bien voulu faire au pays etc.”, însă gestul ar fi „inutil și prejudiciabil cauzei”, iar în afară de aceasta ar prelungi în chip nedorit ocupația ruso-turcă. Lipsa libertății de acțiune ar paraliza orice mișcare de anvergură : „tous les pouvoirs sont entendus pour nous persécuter ; rien ne nous réussit, tout nous est refusé”⁶². Ce era de făcut, Kogălniceanu însuși, căruia îi cerea lămuriri asupra situației, („Donnez-m'en la solution, si vous pouvez !”)⁶³ nu întrevedea o rezolvare imediată, mai cu seamă după ce se făcuse publică nota cabinetului rus, prin care se motiva ocupația militară, astfel că la 1 august el era decis să treacă („miine sau poimiine”) frontiera, nu înainte de a-l sfătui pe Gr. Ghica să plece la Iași, unde spiritele erau în confuzie : „il faut ranimer l'esprit public”⁶⁴.

Totuși Kogălniceanu n-a plecat îndată, ci a mai rămas un timp la Bălțătești, desigur tot în așteptarea evenimentelor. A doua zi chiar, la 2 august, el îl vestește pe hatman că a fost deșteptat, în timpul nopții, de doi călugări de la Neamț, care-i aduceau o scrisoare de la stareț⁶⁵, în legătură cu interesele mănăstirii, al cărei vechil era. La 5 august, Gr. Ghica îi scria încă la adăpostul său monahal, informându-l că se aștepta noua vizită a lui Talaat-effendi, dar că „cîmilitura” nu se va dezlega decît după sosirea lui Soliman-pașa⁶⁶. Asemenea știri erau de natură să-l țină încă pe loc, însă adăpostul fiindu-i divulgat de un anume Skeletti, el trebui să treacă hotarul. Dacă nu fugea îndată, „nu rămînea între cei vii”, observă cronicarul mănăstirii Neamț⁶⁷. Kogălniceanu însuși va mărturisi că „la 1848 s-a pus preț pe capul meu 700 galbeni”, invocînd decretul subscris de postelnicul Vasile Beldiman⁶⁸. Trecerea, o știm astăzi, a avut loc la 19 august, pe la Cornul Luncii, împreună cu cneazul Leon Cantacuzino, travestit în țăran sau în călugăr⁶⁹, după ce cu cîteva zile mai înainte

⁶⁰ N. Iorga, *M. Kogălniceanu scriitorul, omul politic și românul*, p. 186—187.

⁶¹ *Ibidem*, p. 187.

⁶² *Ibidem*, p. 188.

⁶³ *Ibidem*, p. 189.

⁶⁴ Idem, *Studii și documente*, XVI, p. 173—174.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 174.

⁶⁶ *Anul 1848*, III, p. 249.

⁶⁷ N. Bănescu, *Stăruitul Neontii*, Vălenii de Munte, 1910, p. 41.

⁶⁸ M. Kogălniceanu, *Cuvînt în contra adresei*, București, 1863, p. 14.

⁶⁹ Cf. N. Corivan, *Preciziuni în legătură cu revoluția de la 1848*, București, 1913, p. 36 : Monitorul oficial, 1868, nr. 11, p. 68.

(13 august) apăruse ofisul domnesc prin care i se ridica dreptul de a mai fi vechil ⁷⁰.

Stabilit la Cernăuți, el își vestește fratele, la 28 august, asupra noului său domiciliu ⁷¹, de unde va continua să întrețină legături cu luptătorii din țară. O etapă distinctă, s-ar putea spune, începe acum în dezvoltarea mișcării și în biografia militantului ⁷². Căci abia ajuns în Bucovina, Kogălniceanu stabilește legături cu ceilalți fruntași, intrând în comitetul central revoluționar. Din însărcinarea acestui comitet, el scrie și tipărește la Cernăuți, în august, *Dorințele partidei naționale*, document fundamental al pașoptismului nostru, asupra căruia însă nu ne putem opri aici. Menționăm doar că el preconiza independență administrativă și legislativă, egalitate în drepturile civile și politice, instrucțiune egală și gratuită pentru toți românii, abolirea privilegiilor de clasă, adunare reprezentativă, guvern responsabil, judecători inamovibili, egalitate în fața sarcinilor publice, secularizarea averilor mănăstirești, emanciparea țiganilor, abolirea șerbiei și improprietățile țărănilor, căci aceștia sînt „nădejdea și puterea patriei”. „Cheia de boltă” a întregului edificiu, temei și condiție a oricărui progres, trebuia să fie însă Unirea Principatelor, „o Unire care este dictată atît de vederat prin aceeași origine, limbă, obiceiuri și interese, încît ea este încuviințată de însuși acel Reglement pre care Rosia, cu armele în mînă, îl sprijinește” ⁷³. Cu aceasta Kogălniceanu respingea, făcînd un amplu excurs istoric, „nedreptele aserții” din depeșa lui Nesselrode (19 iulie 1848) ⁷⁴, depeșă ce tăgăduia pînă și naționalitatea românilor ⁷⁵. Rezumată în limbaj dantesc, aceasta opunea idealurilor noastre un ferm „lasciate ogni speranza”, izvorit dintr-un „nepilduit abuz de putere”. A nu protesta contra acestui abuz, încheia Kogălniceanu, ar fi însemnat pentru români o sinucidere politică, deoarece depeșa submina, în plin secol al naționalităților, însăși „conservația noastră de nație liberă și numele nostru istoric” ⁷⁶. Sînt argumente pe care le regăsim și în articolul *Refruntarea depeșei rusești din 19 iulie a.c.*, apărut fără semnătură în *Gazeta Transilvaniei* (13 — 20 oct. 1848) ⁷⁷, articol scris tot de Kogălniceanu ⁷⁸, spre a combate specioasa argumentație din depeșă cu privire la planul pandacic al românilor. Se divulga și aici politica de expansiune, deghizată în protecție, a Rusiei țariste. Dar cine a cerut protecție, se întreba autorul? „Și apoi așa trebuie să se poarte protectorul cu protegiuții, ca și Chronos cu fiii săi?” ⁷⁹. Nu era însă doar o critică a notei în cauză, ci și o îmbărbătare a compatrioților, cărora le vestește, în expresie biblică, apropiata mîntuire națională.

Programul din *Dorințele partidei naționale* Kogălniceanu l-a sintetizat apoi, apelînd și la alte surse (*Proclamația de la Islaz*, *Petiția națională de la*

⁷⁰ *Anul 1848*, III, p. 387. Vezi și p. 309.

⁷¹ M. Kogălniceanu, *Scrisori*, ed. P. V. Haneș, București, 1913, p. 198—199.

⁷² Cf. T. Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina 1848*, Sibiu, 1944; V. Popovici, *loc. cit.*

⁷³ *Anul 1848*, IV, p. 134.

⁷⁴ *Ibidem*, II, p. 609—614.

⁷⁵ *Ibidem*, IV, p. 126.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 136, Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 80—85; I. Vintu, *M. Kogălniceanu — aspecte ale activității și cugetării politico-juridice*, în „Studii și cercetări juridice”, IV, 1959, nr. 2, p. 417—419.

⁷⁷ *Anul 1848*, IV, p. 335—341.

⁷⁸ Al. Zub, *op. cit.*, p. 85—86.

⁷⁹ *Anul 1848*, IV, p. 339.

Blaj, *Prințiipiile de la Brașov* etc.), în *Proiectul de constituție pentru Moldova*⁸⁰, proiect care inițial se referea la *România-Unită*⁸¹. Restrângerea lui la provincia natală e semnificativă nu numai pentru spiritul realist al *Dorințelor*, dar și pentru pașoptismul românesc în genere, constrins la o adecvare mai strictă la realitățile geopolitice ale momentului. Unirea deplină nefiind cu putință deocamdată, realizarea ei în etape se impunea de la sine. Kogălniceanu s-a văzut chiar silit, să combată formula ideală, ca fiind himerică și susceptibilă de a ne pune în conflict cu imperiile vecine. O cramponare de această formulă, în condițiile date, era absurdă, căci ar fi însemnat un simultan „război cu Austria, Ungaria și Rusia, numai pentru a reconstitui vechea Dacie!”⁸².

Să amintim încă, spre a întregi tabloul unei activități politice de o înaltă fervoare, contribuția lui Kogălniceanu la editarea ziarului *Bucovina*, ziar despre care va scrie în *Jurnalismul românesc* (1855) că a fost redactat de „emigranții din Moldova”. Rubrica evenimentelor din această provincie a avut, după stilul expunerilor, mai mulți colaboratori, între care și Kogălniceanu, care în timpul refugiului de la Cernăuți a păstrat cea mai strinsă legătură cu țara, dirijându-și de la distanță afacerile și întilnindu-se pe ascuns, la frontieră, cu informatorii săi. Unul dintre aceștia era, fără îndoială, mezinul familiei, Alecu, care îi și comunica puternicul efect al *Dorințelor partidei naționale asupra lui Vodă*⁸³. Lui i se adresa pribeagul la 11 octombrie: „Vrei ca Moldova să se apere, când ea n-a fost în stare de a se scula în contra unui ticălos domn ca Sturdza”? Proclamațiile îi păreau acum de prisos. Era nevoie de o subminare metodică a ocîrmuirii, prin dezvăluirea abuzurilor acesteia, motiv pentru care îi și cerea „articole de corespondență”, însă „nu generalități, *des faits et des faits*”⁸⁴. Numai faptele puteau edifica opinia publică asupra regimului intolerabil din Moldova. El însuși dezvăluise cu o zi înainte, într-un memoriu către țar, „afacerea de la Neamț”⁸⁵, iar acum anunța tipărirea unei biografii a autocratului, pentru care avea nevoie de acel *Recueil des communications de S.A.S. le prince regnant de la Moldavie*, tipărit de G. Asachi în 1840⁸⁶. „Îți trimit un program pentru biografia lui Sturdza”, îi scria din nou, la 10 decembrie, cu rugămintea ca „oricine are documenturi asupra vieții sale” să i le trimită⁸⁷. Depășită de evenimente, lucrarea n-a mai apărut, însă proiectul l-a determinat pe domn să insiste pentru interdicția stabilirii lui Kogălniceanu în capitala imperiului⁸⁸. Totuși, la 22 ianuarie 1849, militantul era la Viena, bucuros de carnaval și aștepta, în drum spre Paris, vești din țară⁸⁹.

Colaborarea la ziarul *Bucovina* se situează deci în intervalul octombrie 1848 — ianuarie 1849, interval pentru care s-a putut stabili ca sigură

⁸⁰ *Ibidem*, III, p. 131—142. Cf. Valeriu Șotropa, *Proiectul de constituție al lui Mihail Kogălniceanu din 1848, în contextul ideologiei revoluționarilor din Țările române*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie, X, 1973, p. 229—245.

⁸¹ B.A.R., Arhiva Kogălniceanu, X, ms. 10, f. 113—132.

⁸² *Anul 1848*, IV, p. 127.

⁸³ I. C. Filitti, *Domniile române sub regulamentul organic*, București, 1915, p. 661.

⁸⁴ M. Kogălniceanu, *Scrisori*, ed. P. V. Haneș, 1913, p. 200—201.

⁸⁵ *Viitorul*, 1861, nr. 34 (6 mai), p. 3.

⁸⁶ Cf. Perpessicius, *Mențiuni de istoriografie literară și folclor*, București, 1956, p. 57—60.

⁸⁷ *Scrisori*, ed. cit., p. 204—205.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 207—208.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 209.

paternitatea lui Kogălniceanu asupra pamfletului *Carte a fostului rege Ludovig-Filip cătră încă fiindul domn Mihai Sturza*, pamflet în care cei doi principii erau puși mereu față în față cu lăcomia, despotismul și lipsa lor de scrupule⁹⁰. Fostul monarh al Franței elogia perfid rivna cu care confratele moldav a știut să adune atita avere și abilitatea cu care își exercita încă tirania, sfătuindu-l totuși să renunțe la sceptru, de vreme ce poporul, o știa de la Guizot, nu-l mai suportă. Să fugă, deci, împreună cu sftencii și ministrii săi, luînd drumul Dunării. Și fugind să facă doar un popas la Măcin „spre a da cu mîndrie un desprețuitor adio” celor pe care i-a surghiunit acolo. Interesante aluzii cu caracter personal fac să nu existe nici un dubiu în privința autorului⁹¹. Lui Kogălniceanu i se datorează, din aceeași publicație, și articolul *Unirea Moldovei cu Țara Românească*, apărut la 3 noiembrie 1848, anonim⁹², spre a reprobă din nou ostilitatea Rusiei față cu înaltul desiderat național. Lui i se atribuie, de asemenea, un articol despre *Țiparul Constantinopolului și principatele românești* (17 — 24 decembrie), în care condamnă, anonim, „politica slabă, neînțeleaptă și chiar vicleană” a Turciei față de români, avertizînd presa constantinopolitană că susținerea intervenționismului rus nu poate duce decît la un discredit total⁹³.

Dar pe la jumătatea lui noiembrie, în urma intervențiilor repetate ale domnului Moldovei, autoritățile habsburgice luau deja măsuri împotriva revoluționarilor veniți de peste Molna, astfel că unii dintre ei trebuiră să părăsească ospitaliera Bucovina, luînd calea Vienei și a Parisului⁹⁴. „Au plecat aproape toți, afară de trei sau patru, care din anumite motive nu pot pleca”, informa Alecu Hurmuzaki, la 26 ianuarie 1849, adăugînd că „ieri au plecat din această cauză Kogălniceanu și Canta”⁹⁵. Pînă să plece, însă, Kogălniceanu a desfășurat o activitate dintre cele mai prodigioase, ca membru în comitetul central al partidei naționale, alături de V. Alecsandri, G. Sion, V. Canta, C. Negri etc.⁹⁶, colaborator la combativa foaie a Hurmuzăkeștilor, în legătură cu prohibirea căreia în Moldova intervenea, alături de editori, la cancelaria aulică⁹⁷. Această activitate îl determinase pe M. Sturdza să ordone măsuri speciale pentru ca „revoltantul Mihalache Kogălniceanu” să fie „vinat” dacă s-ar arăta la graniță⁹⁸.

Ajuns la Paris, marele cărturar publica în *Revue de l'Orient* (1849) articolul istorico-polemic *Les Ruthéniens*⁹⁹, provocat de mișcarea separatistă galițiană din ultimii ani, mișcare ce urmărea să reconstituie vechiul ducat al Haliciului : formațiune hibridă, avînd a cuprinde și Bucovina, sub cuvînt că ar fi locuită de ruteni. Proiectul era însă cu totul himeric,

⁹⁰ Cf. Perpessicius, *op. cit.*, p. 53—65; Al. Zub, *op. cit.*, p. 83—85.

⁹¹ Pamfletul *Carte a fostului rege Ludovig Filip...*, apărut în *Bucovina*, I, 1848, nr. 1—3 (4 22 oct), p. 2—3, 13—14, 23, a fost reproduș în *Anul 1848*, V, p. 16—20.

⁹² *Bucovina*, I, 1848, nr. 3 (3 nov.), p. 23—24; *Anul 1848*, V, p. 356—358. Cf. Al. Zub, *op. cit.*, p. 87—88.

⁹³ *Bucovina*, I, 1848, nr. 10—12 (17—24 dec.), p. 86—88; *Anul 1848*, V, p. 665—678; Al. Zub, *op. cit.*, p. 87—88.

⁹⁴ T. Balan, *op. cit.*, p. 45—46.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 35.

⁹⁶ Monitorul oficial, *Dezb. corp. leg.*, 1883, nr. 70, p. 1130.

⁹⁷ T. Balan, *op. cit.*, p. 35.

⁹⁸ *Anul 1848*, V, p. 649.

⁹⁹ Le Major Kogalnicean, *Les Ruthéniens*, în *Revue de l'Orient*, Paris, V, 1849, p. 273—

deoarece Austria hotărîse deja pentru aceasta din urmă un statut de autonomie, cu ocîrmuire și reprezentanță națională. E posibil însă ca articolul să-i fi fost inspirat și de liberalii poloni, îndeosebi de Vincențiu Kirchmayer, pe care, în drum spre Paris, îl și vizitase¹⁰⁰.

Limitată în programul ei revoluția pașoptistă din Moldova n-a rămas totuși fără urmări. Cea mai importantă e desigur cristalizarea programului liberal de reforme, sintetizat îndeosebi de Kogălniceanu, program pe care în bună măsură militantul avea să-l și realizeze ulterior ca ministru și parlamentar. În al doilea rînd, revoluția a favorizat legături mai intense între fruntașii progresiști din cele trei provincii românești, fortificînd conștiința națională și contribuind astfel la unificarea politică din deceniile următoare. Și în această direcție Kogălniceanu a jucat un rol proeminent, precum s-a putut desprinde din sumara analiză a scrierilor elaborate sub impulsul și în slujba revoluției. Mulțimea demersurilor anti-Sturdza nu trebuie să înșele, căci dincolo de antagonismul cu ocîrmuirea, ele proferau o vehementă critică la adresa regimului regulamentar. Privite în ansamblu, ele relevă un program politic de concepție reformistă, menit să așeze România în rîndul statelor civilizate, și un moment semnificativ din biografia militantului. În retrospectivile de mai târziu, Kogălniceanu afirma că eșecul de la 1848 s-a datorat lipsei unei burghezii puternice, a unei *a treia stări* care să poarte steagul revoluției, că la Brașov s-a întocmit „adevăratul program al partidului național revoluționar”, program din care s-au inspirat *Dorințele partidei naționale*, „evanghelia vieții întregi a tuturor acelor care le-au subscris”¹⁰¹. Sînt precizări utile pentru conturarea mișcării pașoptiste și deopotrivă a profilului politic al unuia dintre cei mai de seamă protagoniști, pe care viitoarele etape ale realizării idealului național îl vor afla din nou în primele rînduri.

L'ACTIVITÉ POLITIQUE DE M. KOGĂLNICEANU EN 1848

RÉSUMÉ

Dédiée à l'analyse de l'activité politique déployée en 1848 par le prestigieux militant, écrivain et patriote que fut M. Kogălniceanu, l'étude aborde un sujet d'intérêt majeur pour l'histoire moderne de la Roumanie.

Dans la première partie, l'auteur expose sa position à l'égard du problème encore controversé touchant la participation du Kogălniceanu aux événements révolutionnaires de mars 1848 de Jassy, après quoi il essaie de reconstituer l'évolution socio-politique du personnage.

L'article relève clairement le fait que, grâce à sa participation et au rôle marquant qu'il a joué dans la révolution roumaine de 1848, M. Kogălniceanu figure parmi les représentants les plus représentatifs de la bourgeoisie roumaine, du milieu du siècle passé, en plein ascension.

¹⁰⁰ Cf. Al. Zub., *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, p. 561—563.

¹⁰¹ Cf. idem, *Reflecțiile unui pașoptist*, în *Cronica*, III, 1968, nr. 38, p. 10.

HRISOVUL DIN 15 IULIE 1631 AL LUI LEON VODĂ TOMȘA ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI PROBLEMA „CĂRȚILOR DE LIBERTĂȚI” *

DE

VALENTIN AL. GEORGESCU

I. PUNEREA PROBLEMEI

Posedăm în prezent o abundență bibliografică a adunărilor de stări, din ultimele trei decenii¹. În contrast cu ea, problema existenței cărților de libertăți, care peste tot rămâne strâns legată de aceea a structurii și a adunărilor de stări, n-a fost niciodată ridicată, pe cât știu, în istoriografia română. Nici când s-a reconstituit schema instituțiilor feudale, nici când s-a discutat problema regimului nobiliar (sau boieresc). În perspectiva acestei tăceri — a cărei explicație obiectivă poate fi cercetată cu alt prilej — lucrurile s-ar fi petrecut ca și când ansamblului coerent de *chartae libertates* din diferite țări ale feudalității europene, din Anglia

* Studiul de față dezvoltă și sistematizează comunicarea prezentată în august 1972 la Sesiunea comemorativă a Bullei de aur din 1222, organizată de Comisia Internațională a Adunărilor de stări la Alba Regia în R.P. Ungară, sub președinția prof. Antonio Marongiu, cu tema „Cărțile de libertăți în societatea feudală și modernă”. O versiune apropiată de cea de aici a fost prezentată (25 aprilie 1975) în seria de comunicări organizată de Secția de științe istorice a Academiei Republicii Socialiste România. Comunicarea de la Alba Regia va fi publicată sub titlul *Le Chrysobulle valaque du 15 juillet 1631 et sa place parmi les types de „Chartae libertatum”*, vezi *Actes de la Session* (1975), p. 335—358. În textul nostru vom folosi forma *cartă* (nu *carte*), *cărți de libertăți*.

¹ Tema Sesiunii de la Alba Regia (Székesfehérvár) a pus pe participanții ciromâni în fața unei probleme noi: aceea de a ști dacă feudalismul român a cunoscut sau nu instituția cărților de libertăți. Abordarea ei s-a făcut pe două căi diferite, dar complementare: a) pe de o parte, s-a analizat ”Mișcarea pentru o cartă a libertăților aristocratice în sec. XVII”, ca expresie generală a vieții politice din Moldova și Țara Românească, în această epocă (Prof. Eugen Stănescu); b) pe de altă parte, s-a pornit de la analiza adincită a celui mai caracteristic document concret în această materie, hrisovul lui Leon Tomșa din 1631 privitor la izgonirea grecilor (reîntărit la 1668), pentru a se învedera că în realitatea structurii lui profunde acest document constituie neîndoielnic o *charta libertatum*, ale cărei particularități tipologice fac necesară o atentă cercetare (autorul paginilor de față). Un al doilea caz tipic de tîrzie cartă de libertăți se găsește în anaforaua din 9 aprilie a marilor boieri moldoveni și în hrisovul sobornicesc de întărire din 12 aprilie 1827 al lui I. S. Sturza. A se vedea această bibliografie în studiile mele din RRII 5 (1966), p. 781—782. APAE 48 (1969), p. 143—144; *Liber memorialis G. de Lagarde*, Et. présentées à la CIHAE 28. (London, 1968). Paris-Louvain (1969), p. 113—116; RRII 11 (1972), p. 23—25; 369—370; 383.

pină în Ungaria ², românii le-ar fi opus un feudalism a cărui structură specifică se acomoda cu adunarea de stări, cunoscînd după părerea unor autori chiar un regim nobiliar, dar ignora cu desăvîrșire instituția cărților de libertăți.

Este adevărat că în 1846 N. Bălcescu ³ folosise în treacăt expresia de *Charta Magna* în legătură cu așezămîntul agrar din Moldova al lui C. Mavrocordat (9 aprilie 1749), dar utilizarea ei era improprie. Carte de slobozenie a vecinilor, Așezămîntul, deși avea caracter de act fundamental („constituțional”) și se sprijinea pe o Mare adunare a Țării, aducînd o nouă definiție eliberatorie a veciniei, defavorabilă boierilor siliți „tiraniceste” s-o „accepte”, nu era o „cartă de libertăți” în sens propriu, smulsă de nobilime și de privilegiați, puterii domnești. Aceeași observație este valabilă pentru așezămîntul agrar din Țara Românească de la 6 august 1746 (oricît de diferită ar fi tehnica lui juridică) și pentru toate urbariile sec. XVIII și legăturile sau așezămintele agrare de mai înainte, pină la Legătura lui Mihai Viteazul.

Cît privește hrisovul din 1631, el a fost, ca act politic, interpretat oarecum concordant de toți istoricii noștri, începînd cu N. Bălcescu ⁴. Iar P. P. Panaitescu l-a definit ca o reformă și a căutat în el o bază pentru teoria sa privind instaurarea regimului nobiliar în Țările române de la 1611 la 1711/16 ⁵. Dar structura lui de cartă de libertăți n-a reținut pină astăzi atenția nimănui. Este problema pe care mi-am pus-o pentru prima dată în comunicarea de la Alba Regia în 1972 și pe care o reiau în paginile de față.

² Carta încoronării lui Henric I (1100); *Magna Charta*, 1215 cu întăririle și revizuirile din 1216, 1217, 1225, 1297 (forma finală, *lex regni*), și alte 44 confirmări ulterioare (parlamentare sau statutare), cea mai importantă sub Eduard III (1369); vezi Jacques Abrial, *Magna Carta 1215, Légende et Réalité*. Projet de Mém. d'ét. sup., Fac. de Droit de Nice (1974), p. 55—58; cf. Vittorio Frosini, *Die „Magna Carta” nach sieben Jahrhunderten*, in *XIIIe Congrès intern. des sc. hist. (Moscou, 1970) = Et. présentées à la CIHAE*, LII. Varșovia, 1975, p. 39—49).

Bulla de aur a lui Andrei II regele Ungariei, 1222 (DIRC 1 (1951), p. 189—193, nr. 137; reîntărită de același, la 1213 (*ibid*, p. 247—251, nr. 210); urmează reîntăriri în 1241, 1249, 1266, 1267, 1298, 1351, 1382. Bulla din 1316 a ducelui Jean de Brabant, întărită la 1336 de ducele Venceslas (Wenzel) cu prilejul așa-numitei „Joyeuse Entrée” în Louvain; Charta de la Milan, diferitele Bills of Rights engleze și americane care încep să aparțină deja altui ci clu istoric.

³ „Magazin istoric” 2 (1846), p. 292.

⁴ Vezi mai jos, n. 12.

⁵ Vezi „Nouv. études hist.”, Buc. 3 (1965), p. 133; *Ist. rom.* 3 (1964), p. 138—141, și E. Stănescu în *Ist. rom.*, 2(1962), p. 960—962; idem în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași* (1965), p. 309—316 („Miron Costin și problemele regimului boieresc”). În *Interpretări românești*, Buc. (1947), P. P. Panaitescu vorbește de regim boieresc, aprobat de Gh. I. Brătianu, *Les Ass. d'états d. les Princ. roum.*, în IXe Congrès intern. des sc. hist., Paris 1950 — Et. présentées à la CIHAE 11 (Rec. de Trav. d'hist. et de philol. III 45) Louvain (1952), p. 191—2, care menționa că în 1917, într-un studiu nepublicat, susținea ideea unui „regim aristocratic” în sec. XVII.

II. NOȚIUNEA DE CARTĂ DE LIBERTĂȚI

Charta libertatum, idealizată anacronic în secolul trecut ca o structură de democrație burgheză, nu este la originile sale decît o instituție feudală, puternic dezvoltată în Anglia, fără a fi o creație specifică feudalismului englez. Procesul se generalizează și devine european, fără un indispensabil impact al lumii anglo-saxone. Ea izvorește totdeauna dintr-un conflict acut între puterea monarhică, intrată pe calea unui început de centralizare autoritară, și marea nobilime. Aceasta, singură sau împreună cu Biserica și cu aliați de clasă sinceri sau interesați (nobilimea mijlocie sau mică, privilegiați, în Anglia și orășenime), își menține sau impune din nou o serie de garanții nobiliare și unele avantaje pentru aliații de luptă, mergînd pînă la tentativa sau realizarea unei împărțiri a puterii de stat, cu monarhul⁶. Conflictul izbucnește în momente de slăbiciune sau criză prelungită a puterii monarhice. În Anglia, la 1215 se ajunsese la război civil și la excomunicarea regelui și a țării. Pentru monarh, cartă este totdeauna o chestiune tactică, în așteptarea unui revirement în raportul de forțe, cu anularea concesiilor acordate. Prin cartă se consacră solemn, ca un fel de pact fundamental, care în Anglia la 1297 devine *Lex regni* și face parte din *common law*, un ansamblu cît mai coerent de libertăți cu structură privilegială obișnuită în feudalism, cu garanții tipice feudale (inclusiv religioase: jurămînt, blestem), cu exonerări și imunități, și chiar cu un *ius resistendi* pentru nobilime față de injustiție și tiranie venind de la monarh. *Magna charta* institua și un consiliu de control asupra respectării pactului, alcătuit din 25 de lorzi cu atribuții oarecum juridictionale. Nobilimea se sprijinea totdeauna pe prestigiul și competența unei adunări de stări, ca organ reprezentativ în sens feudal. La origini și chiar mai tîrziu, fenomen de fărîmîtare feudală, instrument în mod mai general de politică nobiliară corespunzător centralizatoare, cartă de libertăți devine și o armă de luptă împotriva unor abuzuri reale și a unor vicii de bază ale societății feudale, de care cei care le combat nu sînt mai puțin responsabili. Cu caracterul lor de *reformatio* a unor reale devieri politice și economice, cărțile încearcă o raționalizare și o juridicizare scrisă a raporturilor monarh — nobilime, într-un stat a cărui centralizare obiectiv nu mai poate fi pusă în cauză în mod esențial. De aceea cărțile de libertăți nu conduc cu necesitate la instaurarea unui regim nobiliar. În litera lor însă și în referințele exprese la restaurarea unor vechi obiceiuri sau legi idealizate, cărțile de libertăți nu privesc destul spre viitor. Vitalitatea cartei se manifestă prin repetate și continui reconfirmări, nu fără adăugiri și modificări însemnate, iar la limită avem intrarea ei în dreptul comun (în Anglia, devine parte a *common law*-ului). Dezvoltarea istorică a unei *charta libertatum*, în deosebi prin rolul ce ajung să-l joace unii aliați de clasă — în Anglia burghezia, orășenimea — poate modifica sensibil conținutul inițial și semnificația originară a actului. În Anglia, prin crearea unui adevărat mit, s-a ajuns la forme de legalitate burgheză și parlamentarism democratic, în jurul ideii de exercițiu legal

⁶ „Essentiellement un acte de réaction de la féodalité contre les progrès d'une administration royale usurpatrice et d'un système de fiscalité arbitraire" (Ch. Petit-Dutaillis et G. Lefebvre).

al puterii regale, de control al acesteia, de rezistență la ilegalitatea statului, de garanție a libertății individuale (*habeas corpus*), într-un cadru de așa-zisă aplicare scrupuloasă a legalității dominante. Obiective sau pretenții care nu depășesc niciodată limitele de clasă ale societății respective.

Într-o perioadă de tranziție, care variază de la țară la țară (la noi 1765—1866), tehnica cărților de libertăți este părăsită, problemele respective sînt acum rezolvate în alt cadru și cu altă tehnică: egalitatea formală de drepturi abstracte, codificarea generală a dreptului, apariția unor pacte constituționale precise cu caracter permanent, avînd în fruntea lor declarații de drepturi ale omului și cetățeanului de tip american sau francez, mai dezvoltate sau mai restrînse, mai pozitive sau mai idealizat formulate. După declarația americană, procesul a culminat în vestita declarație a drepturilor omului și cetățeanului, la începutul Revoluției franceze, și apoi, în alt context și la alt nivel, în declarația drepturilor omului elaborată sub egida O.N.U. și semnată de aproape toate statele — membre ale organizației.

III. CONTEXTUL ISTORIC AL HRISOVULUI DIN 1631

Contextul istoric al hrisovului din 1631 poate fi astfel înfățișat.

Nici domnul fără boieri, nici boierii fără domnie nu puteau guverna țara. Dominația otomană, agravată și înrăită după epopeea lui Mihai Viteazul, nu făcea decît să înăsprească această solidaritate, accentuînd sau eliminînd, după caz, un endemic conflict specific între domni și fracțiunile boierești. Bipolarizarea acestora se adîncește în sec. XVII. Două teme majore continuă să joace un rol important și chiar crescînd: pe de o parte, rostul boierimii în stat, iar pe de alta, acceptarea dominației otomane. La ordinea zilei rămân însă, practic, brutalele lichidări de socoteli la capitolul viclenirilor (ca sub Mircea Ciobanul și urmașul său, reeditate în Moldova de Ștefan Tomșa), și chiar înfruntări violente ca cea care aduce pe Mihai Viteazul în scaun, sau răscoala din 1629—32 condusă de aga Matei, viitorul domn. S-a învederat recent⁷ că politica dură a lui Mircea Ciobanul voia să impună o autonomie a țării acceptabilă pentru Poartă, lichidînd vechea tradiție de luptă anti-otomană ireductibilă, ca una ce avea toți sorții să transforme țara în pașalic.

Primele elemente de cărți de libertăți au putut fi semnalate în cele două cunoscute tratate din 1595 cu Sigismund Báthory. Ele erau legate de politica irealist expansionistă a acestuia și de capitularea pe plan național a boierilor negociatori, ca expresie a unei ofensive nobiliare în spirit desigur antiotoman. Efectele acestor tratate au fost zădărnice de politica autoritară de centralizare a lui Mihai Viteazul. În hrisovul din 13 aprilie 1595, următor unei adunări de stări, și Mihai pare să fi introdus unele elemente de cartă de libertăți, fără capitulare a puterii domnești. Astfel de elemente mai caracteristice se regăsesc în unele hrisoave cu adunări de stări ale lui Miron Barnovski, în Moldova, iar

⁷ Ștefan Andreescu, *La politique de Mircea le Pâtre*, in RESEE 10 (1972), p. 115—122.

acel *pactum conuentum* care trebuia să se încheie între boierii moldoveni și Alexandru Ilieș (1631) readus pe tron, apare ca o tentativă de cartă de libertăți.

Între 1601 și 1631, situația de criză favorabilă unei politici nobiliare este cunoscută: dese schimbări de domni numiți de Poartă, lipsiți de platformă locală și mai ales populară, recurgând la o compensatoare colaborare cu elemente alogone, îndeosebi grecești. Criza are momente explozive în 1612, 1618, 1623 și 1630. Acțiunile de politică nobiliară în creștere ale mării boierimi se îmbinau însă cu neîntrerupte afirmări ale unui autoritarism de tradiție locală și bizantină, care acum se sprijinea pe serviciile aduse Porții de domnii clientelari. Se ajungea astfel la zigzagurile și convulsiunile unor domnii nesigure fără continuitate dinastică, în ciuda repetițiilor și trecerii dintr-o țară în cealaltă. Domnii osîndite să fie abuzive, intolerabile pe plan fiscal și pînă la urmă aventuroase, cu o doză de absurd. Alex. Iliaș, Gașpar Grațiani, Radu Mihnea, diferiți ca personalitate, ilustrează sistemul chiar prin unele calități personale. Ultimul lăsînd boierilor o amintire stăruitoare⁸; iar boierii care uciseră pe Grațiani după ce acesta trădase Poarta, sint totuși tratați de noul domn instalat de Poartă, Alex. Iliaș, ca vicleni față de domnul lor căruia îi datorau credință⁹. În ciuda eliberării de către domnie a unora din satele cumpărate în vecinie de Mihai Viteazul, boierimea lărgeste și agravează treptat robia rumâniei pentru țărani, continuă să pătrundă în orașe și se angajează în sistemul de relații marfă-bani de tip orientalllevantin și otoman.

Anul 1629 aduce în scaun pe Leon Tomșa, poate mai mult ca negustor grec de stridii (*ostrecario*) decît ca os domnesc din Ștefan Tomșa, dușmanul boierilor moldoveni. La excesele sale fiscale și grecizante, pămîntenii, inclusiv clasele mijlocii privilegiate, intră în opoziție armată. Letopisețul Cantacuzinesc, scris de pe pozițiile pămîntenilor, este sugestiv, dcși unilateral :

„. . . Matei aga avea dregătorie de la dînsul, agă mare . . . Datu-i-au Leon vodă județul Romanaiilor ca să-l ție de birărie. Deci pentru multe biruri grele ce au fost asupra săracilor neputînd să mai biruiască, spartu-s-au toate județele de peste Olt, fugînd care încotro au putut. Iar boiarii carii ținea județele pățea mare nevoie de la domnie, că-i punea să plătească județele cu sila. Și ce avură, deteră tot, și să îndatoriră pre la turci și pre la balgii. Că *aprozii* (s.n.) lui Leon vodă nu mai înceta de la casele lor, tot pentru bani; și le lua trepede cite 30—40 de galbeni numai de-o dată”¹⁰.

Cronica relatează fuga lui Matei în Ardeal (oct. 1629), repetatele chemări cu jurămint ale lui Leon Vodă pentru împăcare, întîlnirea de la Tg. Jiu între străjile pribegilor și avangarda lui Leon Vodă care fu înfrîntă, dar intervenția efectivelor regulate răstoarnă situația în aug. 1632. Restul

⁸ Înregistrată de Miron Costin, *Opere complete*, ed. P. P. Panaitescu, Buc. (1958), p. 90, și de Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu (1963), p. 89.

⁹ Miron Costin, *op. cit.*, p. 75—76; N. Grigoraș, *Instil. feud. din Moldova*. Buc. (1971), p. 73.

¹⁰ *Istoria Țării Românești 1290—1690 — Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu — Dan Simonescu. Buc. (1960), p. 95.

evenimentelor pînă la mazilire și înscăunarea lui Matei, prezentate mai amplu, dar cu aceeași semnificație de *Istoriile domnilor Țării Românești* atribuite lui Radu Popescu ¹¹, cronicarul Bălenilor, nu mai interesează direct analiza noastră.

IV. ANALIZA HRISOVULUI DIN 1631

Aceasta este, schematizat, contextul istoric al hrisovului din 15 iulie 1631. N. Bălcescu ¹², care nu cunoștea decît varianta din 23 iulie, credea că domnul spera să se împace astfel cu răsculații. Pentru A.D. Xenopol ¹³ hrisovul va veni ca o abilitate tactică: smulgerea *atouts*-urilor din mina adversarilor, prin legiferarea spontană a revendicărilor lor. N. Iorga ¹⁴ vede în „actul solemn din 15—23 iulie 1631”, un *politisches Meisterwerk*; pentru a face față revoltei, domnul ar fi convocat la București „das ganze Land” și a mulțumit pe toată lumea cu o serie de *heilsamen Regeln*, începînd cu izgonirea grecilor. După acad. C. C. Giurescu ¹⁵, prin așeză-mîntul din 2 aug. = 23 iulie st. vechi, domnul încearcă să-și păstreze restul dregătorilor și sprijinul armatei, al roșiilor. Gh. Brătianu ¹⁶ (1950) se referă la diploma din 23 iulie și la o adunare plenară din 21 august (probabil cea la care face aluzie Letop. Cant. ?). P. P. Panaitescu ¹⁷ s-a plecat insistent asupra originalului din 15 iulie 1631 al hrisovului de la Academie, fiindcă Bălcescu ¹⁸ publicase numai versiunea redusă din 23 iulie, iar versiunea largă fusese mai tirziu publicată nesatisfăcător ¹⁹. Ambii autori în interpretarea lor pun accentul pe elementele de regim nobiliar ale documentului.

Hrisovul, publicat astăzi ireproșabil în DRHB 23 (1969) ²⁰, întărește hotărîrile sau — cum ar fi spus Mihai Viteazul — „pohtele” cominatorii ale unei adunări de stări ținută cu puțin mai înainte, despre care nu știm decît ceea ce deducem din textul documentului domnesc. Obiceiul nu cerea să se redacteze o decizie a însăși adunării, afară de cazul cînd ea se întrunea oarecum extra-legal, fără domn. Dialogul dintre domn și țara reală, revoltată și în bună parte absentă, se face prin mijlocirea unei adunări grăbite, parțial improvizată, ca și cea amintită de Letopiseț în cursul luptelor din august 1631. Nicăieri nu apare un amestec otoman în organizarea mării adunări sau în editarea hrisovului de întărire a ei.

Cunoaștem numai categoriile sociale puse în cauză și parțial reprezentate: boierii mari și mici, boierii mazili, roșii, logofeții domnești,

¹¹ Ed. Const. Grecescu. Buc. (1963), p. 93—96.

¹² „Mag. Ist.” 1 (1845), p. 166.

¹³ *Ist. Rom.* 3 Buc. 6 (1925), p. 45.

¹⁴ *Gesch. d. rum. Volkes.* Gotha 2 (1905), p. 54.

¹⁵ *Ist. rom.* 2 Buc. 3, 1 (1944), p. 30—32.

¹⁶ Vezi mai sus, n. 5.

¹⁷ Vezi mai sus, n. 5.

¹⁸ „Mag. ist.” 1 (1845), p. 122—125.

¹⁹ Ghenadie Ep., in „Arhiva” 5 (1894), p. 72—78; V. A. Urechîă, in „Bul. Fund. V. A. Urechîă”. Galați 1 (1901), p. 28—29, cu o dată dubitativă: (15 iulie ?); August Pessiakov, *Acte și notițe ist.*, Craiova (1908), p. 50—53.

²⁰ P. 406—409, nr. 255 (15 iulie 1631); p. 412—414, nr. 258 (23 iulie 1631).

denumiți mai departe *slujitori*, adică noua categorie care se substituie curtenilor de stil vechi, înainte ca termenul, la finele secolului, să se aplice tuturor împreună, cum a arătat convingător N. Stoicescu²¹. Biserica nu este menționată ca un corp constitutiv, dar participă activ la adunare prin mitropolitul Grigorie, episcopul Teofil de Rîmnic și prin cel de Buzău, Efrem, ai cărui preoți primesc la 23 iulie o copie specială, simplu rezumat, cu punctele care îi priveau pe ei. Luînd jurămîntul domnului, îndeplinind ritualul blestemului, prezentînd revendicări, unele esențiale, Biserica a fost un factor dinamic față de ambele părți, ușurînd compromisul final. Dar toată ierarhia igumenicească, formată din numeroși greci nu putea fi pusă în vedetă la o adunare care trebuia să-i condamne. Participarea boierilor pare și ea restrînsă.

Obiectul protestatar și revendicativ al adunării se oglindește în frazeologia „controlată” a hrisovului : „desbatere cu privire la . . . obiceiuri rele ce au fost adaos de oameni striini în țeară”, și care deveniseră de nesuferit și păgubitoare. Domnul pretinde că el a „strîns toată țara”, de „am sfătuit cu voia domniei mele”. Deci domnul nu găsisese altă ieșire din impas decît să accepte. Expresia de *toată țara* desemna toate categoriile privilegiate cu excepția oamenilor de rînd (orășeni și țărani, fie ei liberi, în măsura în care nu erau intrați în rîndul slujitorilor).

Și în versiunea revizuită a Magnei Charta din 1217, regele își atribuie inițiativa de bună voie a actului, deși războiul civil care îl incolțise pe predecesorul său eră viu în toate memoriile.

Hrisovul expune pricinile răului mai amănunțit decît Letopisețul, și o face într-un stil necruțător. Domnul le căutase împreună „cu tot sfatul”, deci pe baza unor ample dezbateri, și ele pot fi astfel sintetizate : pierderea unei serii de libertăți ale pămîntenilor, din cauza năvalei grecilor în țară, a politicii acestora de acaparare a pămînturilor și de asuprire, cu amestec la conducerea țării, cu dispreț și dușmănie față de pămînteni, cu intrigi între boieri și domni, cu năpăstuirea celor săraci (πενήτες). Nesocotirea acestor *libertăți* făcea că *Țara era prădată*. Stilul hrisovului este incisiv și colorat. Fără nici o tranziție, domnul arată că împreună cu sfatul a făcut legătură și jurămînt mare, cu afurisenie, și că a călcat obiceiurile rele — subînțeles : pe care le îngăduise și numai acum, sub presiunea adunării, le dezavua și le condamna.

Remediile hotărîte erau prezentate ca venind de la domn, dar reprezentau revendicările pe care adunarea izbutise să i le impună. Domnul jură că le va aplica și aruncă blestem asupra urmașilor la domnie, ce s-ar arăta refractari. Iată pe scurt aceste remedii :

a) alungarea grecilor din țară, măsură radicală niciodată practică efektiv și consecvent ;

b) reîntărirea de către domn a vechilor obiceiuri „de folos”, nesocotite de greci ; se poate aminti că reintroducerea unor vechi obiceiuri sau legi se găsește și în *Magna Charta* și în *Bulla de aur*²² ;

c) „alte obicei ce n-au mai fost mai înainte vreme, să nu mai fie”. Este vorba de dări recente puse de domnie : oieritul boieresc la oi,

²¹ *Curteni și slujitori*. Buc. (1968), p. 60—77.

²² În M. C. se făcea referință la carta lui Henric I. În B. A. se face vorbire de „libertățile” date de sfîntul rege Ștefan și unii din urmașii săi.

dijma de stupi, gorștina de porci, vinăriciul de la boieri mari și mici, de la mazili, de la roșii și logofeții domnești. Bir în 2 rate semestriale vor plăti numai roșii și logofeții, 40 de ughi. Actul din 23 iulie se referă la o degrevare de impozite mai puțin importante ale stării bisericesti și la o dare a roșilor;

d) se determină statutul grecilor căsătoriți cu pămîntence, „fiind băgați în rîndul roșilor” sau al altor bresle și supuși la impozite. Cei ce se vor dovedi neloiali vor fi pedepsiți cu moartea;

e) grecii care își au familia aiurea, dar cu moșii în țară, vor plăti bir ca pămîntenii, în caz contrar moșile li se iau pe seama domniei și ei vor fi expulzați din țară;

f) călugării greci care au cumpărat mănăstiri și le-au închinat pentru expatriere de capitaluri, vor fi alungați și înlocuiți cu români „cum au fost de vac”, dînd și socoteală pentru lucrurile scoase din țară.

Pentru analiza noastră, mult mai semnificative sînt „libertățile” fiscale și generale, revendicate independent de operațiile veroase ale grecilor. Iată-le, de asemenea pe scurt:

a) la moartea oricui, „bucatele” să nu se mai ia domnești (prădalica pentru dezereșță sau violenție), ci să rămînă la singe sau unde va lăsa mortul, să fie cum au fost din vac. Dispoziții asemănătoare se găsesc în Magna Charta și în Bulla de aur. Hrisovul repetă deci libertatea de a se testa în favoarea oricui din afara neamului, întărită la 10 mai 1555 de Pătrașcu cel Bun ²³ și se desființa prădalica cel puțin pentru dezherență, din care cauză și termenul de prădalica dispăre din documente în această perioadă. Este o mărturie privind consolidarea stăpînirilor boierești, neobservată de istoricii prădalicii;

b) „județul să nu se mai arunce cu sila asupra boierilor”; este confirmarea știrii din Letopiseț;

c) roșii nu vor mai da cai împărătești, adică pentru sultan, iar răspunderea fiscală colectivă — care dădea și va da încă naștere la grave abuzuri — se decidea că trebuie să înceteze;

d) domnul nu va mai accepta închinările de bunuri cu titlul de *pradă* sau *gloabă* de la *pizmașii* ²⁴ care vor să-și dezmoștenească astfel neamul. Pizmașii erau sau rude cu o mentalitate deplorabilă sau denunțatori de profesie, care semnalau domniei că un *bun* (deținut poate chiar de pizmaș) ar avea statut de *gloabă* sau de prădalică, și că deci trebuie să revină domniei. Nici acest text n-a fost folosit de istoricii prădalicii;

e) judecățile se vor urma cu dreptate, după pravila creștinească, nu „pre fățarie” sau „pre voia a boieri”. Era revendicarea unei stricte legalități feudale pe bază de drept scris, cu precăderea pravilei, alături de vechile obiceiuri „de folos”; Se interzicea „mita”;

f) nimeni nu va mai fi condamnat la moarte fără a fi fost ținut în prevenție (ca să poată fi anchetat, instruit) și nimeni nu va mai fi osîndit fără judecată la divan. În viitor se va aplica numai pedeapsa prevăzută de pravilă, „cum îl va ajunge legea, pre vina lui”. Domnul

²³ DIRB XVI 3 (1951), p. 31, nr. 39: jupnița unui boier lăsase la moartea sa toate satele și țigani, fiicei sale Stanca. Fără să precizeze cine a contestat testamentul, domnul declară că a judecat în divan că oricine poate stăpîni ce i s-a lăsat la moarte de către altcineva din bunurile proprii sau părintești.

²⁴ Clauză, obscură, avînd nevoie de o analiză adîncită.

renunța deci să mai judece singur, să condamne la minie și să taie capetele boierilor la întâmplare și după singura-i socoteală. S-ar părea că domnul renunța chiar la dreptul de a înăspri prin apreciere de autocrat pedeapsa prevăzută de pravilă și aplicată de judecător. Bineînțeles, nu i se lua dreptul de a scădea pedeapsa pravilei sau de a ierta de pedeapsă;

g) aprozilor domniei, menționați în Letopiseț, li se interzice amestecul în executarea contra boierilor, de la care luau un treapăd arbitrar. Vor fi fost oameni de adunătură. În locul lor se prevede semnificativ că vor fi utilizați numai „postelnicii de sută”, oameni de țară, „cu treapăd” „cum a fost obiceiul”;

h) se suprimă *prada* (darea silită a) cupăriei și pușcăriei, veniturile abuzive ale marelui paharnic și ale armașului și oamenilor lui, realizate de la pușcăriași. Se va plăti numai taxa de ieșire din pușcărie, grosul de 20 de bani;

i) scaunul metropolitan, scaunele episcopale și stărețiile (igumeniile) să fie date prin votul soborului respectiv, de clerici și mireni, sau de călugări în ultima ipoteză, fără ca patriarhia ecumenică de la Constantinopol să mai poată trimite pe cine vrea ea. Cel ales de „țară și de sfat” să fie numai blagoslovit de patriarh, „cum a fost de vac”. Este poziția de totdeauna a pămîntenilor, răsunător proclamată la 1 ian. 1750 de soborul lui Iacob I Putneanul, la Iași. Magna Charta debuta cu o declarație a regelui că va asigura libertatea bisericii dinspre puterea regală (care ascuțise conflictul refuzînd numirea lui Stephen Langhton de către papa Inocențiu III, ca arhiepiscop de Căterbury).

Domnul în biserica domnească face „mare jurămint” că va respecta reformele nobiliare și reorganizarea edictată. Este dovada că adunarea vedea în el pe adevăratul ei adversar.

Actele unui domn încetînd de a fi valabile odată cu domnia, hrisovul cerea, sub urgia blestemului, viitorilor domni să nu se atingă de *libertățile* astfel cucerite. Cel dintîi care le-a călcat a fost Leon Vodă. Bătălia de la Tg.-Jiu relatată de Letopiseț face parte din această rapidă palinodie. Fie fiindcă domnul nu vedea în cartă nici măcar un petec de hirtie, fie fiindcă hotărîtor era programul radicalizat al refugiaților din jurul lui Matei Basarab : nu cartă semnată de un om ca Leon Tomșa, ci domnie pămînteană, cu oameni, pe cît posibil noi, făcîndu-se totul pentru a obține acordul Porții otomane.

V. ESTE HRISOVUL DIN 1631 O CARTĂ DE LIBERTĂȚI?

În primul rînd, există elementul de bază, un conflict adînc, îndelung și exacerbant între o aristocrație dinamică și un monarh slab și totuși autoritar și viclean sau plin de resurse. Avem și structura de amplă reglementare a unui ansamblu de probleme grave, socotite de bază, iar reglementarea se vrea durabilă și fundamentală. Poziția de *restitutio in integrum*, de *reformatio*, de confirmare a unor libertăți privilegiale este de asemenea izbitoare și o regăsim viguros afirmată și în Magna Charta și în Bulla de aur. Libertățile sînt concepute și afirmate în contrast cu dușmanii lor, îndeosebi favoriții greci ai domniei, și cu piedicile puse de ei. Accentul xenofob este puternic, dar explicabil din punct de vedere

istoric și local. Dealtfel și Bulla de aur și Magna charta au un iz xenofob : coloniștii străini de dată recentă (*hospites*) nu pot depăși nici una din libertățile concesdate lor inițial, la venirea în țară, și un străin nu poate deveni înalt dregător fără avizul Sfatului Țării²⁵.

Esențială este problema legalității și a garanției libertății individuale. Boierii îndeosebi pentru capetele și averile lor, cer un regim de strictă boieritate. În hrisov nu avem termenii tehnici și sistemul coerent ai unui *hebeas corpus*, ca cel din *Magna Charta*, iar unele garanții de ordin penal privesc mai ales pe marii boieri, mereu vicleniți față de domnul nemilos și despuiati de bunurile familiale, prin confiscare (*prădalica*), sau prin dani reparatorii (de pradă, de gloabă). Dar la 1631, printre răsculații lui Matei Basarab erau atîția slujitori și boiernași, încît libertățile afirmate de hrisov însemnau teoretic un progres tot așa de mare ca și cel realizat la 1215 de Magna charta. Și în *Magna charta* și în Bulla de aur, lupta contra condamnărilor capitale arbitrare sau ușuratece în caz de așa-zisă felonie era o preocupare de bază a nobilimii. Caracteristică este și alianța inegală de clasă între boieri, ostași și slujitori în general. În fine cartă nu tinde la fărâmițarea statului, ci la raționalizarea și juridicizarea vieții lui, privind în mod conservator numai păturile privilegiate și scutirile ce pot revendica. Prin cartă crește și rolul constituțional al Marii adunări a țării.

Și alte trăsături feudale de cartă sînt împlinite : unele obscurități asupra celor petrecute, rolul mării adunări, jocul nesincer al monarhului care pe de o parte se autoflagelează, iar pe de altă parte își dă aerul de liber și înțelept inițiator al măsurilor, fără să poată ascunde bine împrejurararea că-i sînt smulse de către adversari. Amintesc numai art. 40 din Magna Charta, în care regele declara : *Nulli uendemus, nulli negabimus aut differemus rectum uel iustitiam*. În fine, notez încercările de încălcare a tuturor *chartae libertatum*. Din acest punct de vedere documentul românesc conține numai garanții religioase, fără control laic organizat și fără a consacra în favoarea supușilor un *ius resistendi* la actele nedrepte ale monarhului.

VI. CARIERA ISTORICĂ A HRISOVULUI DIN 1631

Ceea ce individualizează cu adevărat fiecare cartă de libertăți este rolul ei în istoria societății respective sau chiar a altor popoare. Soarta hrisovului din 1631 a fost mediocră : Nici sub Matei Basarab, nici sub Fanarioți el nu putea găsi un ecou deosebit, nici nu putea servi ca armă de luptă social-politică ori ideologică. Caracteristică este numai reînvierea hrisovului din 1631 în 1668, cînd Radu Leon, fiul domnului din 1631, reia politica abuzivă și grecizantă a tatălui. Opoziția boierilor pămînteni este dirză și cum pentru prelungirea în scaun domnul avea nevoie de învoirea lor, aceștia cer garanții sub forma unei reconfirmări

²⁵ Bulla de aur, § 11 : *Si hospites, uidelicet boni homines ad regnum uenerint, sine consilio regni ad dignitatem non promouerunt* ; § 19 : *hospites cuius nationis* erau datori să respecte libertatea (drepturile) *ad initio concessa*, fără a încerca lărgirea ei.

la 19 dec. 1668²⁶ a hrisovului din 1631. Domnul îl reproduce în bună parte, îndeosebi pentru problema „libertăților” amenințate de concurența grecilor aduși de domni în țară. Reinnoirea în 1668 a chartei de libertăți din 1631 apare anecdotică, față de reinnoirile repetate și lărgite pe care Magna Charta și Bulla de aur le cunosc în Anglia și în Ungaria. În martie domnia lui Radu Leon ia sfârșit. Până la fanarioți, diferiți domni se situează pe poziții deosebite, dar care toate îi depărtează de hrisov. Grigore Ghica îi violează principiul de legalitate, ca și Mihai Radu Mihnea înaintea lui. Antonie din Popești ascultă de boierii săi fără a avea cineva nevoie de hrisov. Șerban Cantacuzino și C. Brincoveanu sînt domni autoritari, fără a recurge la metodele lui Leon Vodă. Ei nu sînt izolați față de una din marile fracțiuni ale boierimii locale. Brincoveanu²⁷ aplică în fapt unele principii de legalitate formală din hrisovul de la 1631: cercetează îndelung dar aspru pe boierii închiși, îi judecă în divan, îi pedepsește căutînd în pravilă, prin mitropolit, textul aplicabil în speță, și adesea iartă cu mărînimie, adică menajînd clasa boierească pentru evidente calcule politice. Grecii nu sînt alungați din țară, agitația pămîntenilor este oarecum continuă, dar majoritatea domnilor țin în mod vădit să nu repete situații de încordare extremă, ca cea din 1631.

Cu toată căderea în uitare a hrisovului, toate măsurile lui, unele retrograde, altele înaintate își păstrează actualitatea pînă în perioada modernă: lupta pentru degrevare fiscală care în ceea ce privește boierimea ar fi trebuit să însemne exonerare totală; libertatea de a testa, în fața căreia rezistența neamului de sine continuă pînă în sec. XIX; confiscarea bunurilor în caz de viclenie, care se aplică în continuare etc. Dar problema de bază rămîne aceea a legalității, a bunei împărțiri a justiției și rolul pravilei bizantine care devine treptat drept domnesc al statului românesc, cu dispariția progresivă a receptării. Lupta pentru legalitate îmbracă forme diverse și se modernizează după C. Mavrocordat și Alex. Ipsilanti, și mai ales după 1821. Dar în acest proces nimeni nu se întoarce spre hrisovul din 1631, ceea ce, poate, este o în Justiție. Iată un exemplu fanariot. La 30 iulie 1764 cînd în condiții asemănătoare celor din 1631, Ștefan Racoviță, „tiran legislator”, cere legistului său grec Mihail Fotino să-i redacteze cunoscutul hrisov contra așezării grecilor în țară, carta din 1631 nu este în mintea nimănui. În schimb, problema lui *habeas corpus*, timid schițată în hrisovul din 1631, este acum reglementată direct printr-un

²⁶ BAR 108/Cl.XXXV, copie veche (9 dec. 7177); A S B, Cond. Măn. Bistrița, 113, ff. 599^v — 602.

²⁷ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 191 (Cîrstea post., omorît „fără de zăbavă”, ceilalți puși la închisoare multă vreme); Ștefan Cioran e sugrumat de armaș din porunca domnului; *Istoria Țării Românești 1688—1717*, ed. C. Grecescu. Buc. (1959), p. 70—76 (Glucercul C. Știrbei e judecat cu divan de două ori și iertat); 41 (Staicu pah. și Preda Prooroceanu stau mult închiși pînă se fac divanuri; vlădica Theodosie consultă pravila — Îndreptarea legii; după închisoare mai îndelungată, au fost spînzurați; alți doi complici sînt bătuți, dezvăluiesc complicitățile și sînt iertați); 46 (Dumitrașcu pah. Corbeanu e pus la închisoare și judecat în divan în genunchi, în absența domnului, dar după un an de închisoare domnul îl iartă, fiindcă fratele vinovatului, mare ban, ținea pe o soră a doamnei; pravila prevedea pedeapsa cu moartea). Radu log. Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brincoveanu Voievod (1688—1714)*, ed. Aurora Ilieș. Buc. (1970), p. 215—216; p. 95—96 (judecata lui Stoica pah. și Preda Prooroceanu, spînzurați); 226 (iartă pe vinovați).

hrisov domnesc, păstrat în rezumatul grecesc al lui Mihail Fotino :⁸. Libertatea individuală a boierilor pare asigurată în raport cu agenții abuzivi, dar domnul, cu ordin personal și prin om domnesc, pentru grave acuzații de ueltime contra statului poate aresta pe oricine, oricând și oriunde.

Cu totul altfel s-au petrecut lucrurile cu hrisovul din 13 april 1596 al lui Mihai Viteazul, ale cărui idei se regăsesc în toate hrisoavele de adunare de stări ale lui Matei Basarab ²⁹ și în cunoscutul hrisov al lui C. Șerban din 1657 ³⁰. Aici, „libertățile” erau dominate de ideea de legalitate prin prăvilă și de reorganizare a mănăstirilor pe o bază pămînteană cît mai sănătoasă. Nu pot urmări ecoul acestor linii politice, dar trebuie să amintesc că în 1830, în plină luptă pentru lichidarea vestigiilor fanariote, și în 1862, în plină luptă pentru secularizarea mănăstirilor închinăte, cel mai important din hrisoavele lui Matei Basarab era tipărit și utilizat ca armă de luptă națională.

Pe această linie, n-au lipsit unele încercări de a difuza și așezămintul lui Leon Vodă, cunoscut din nefericire numai în versiunea incompletă, exclusiv antigrecizantă, din 23 iulie 1631. N. Bălcescu l-a publicat în 1845 și i-a închinat cîteva pagini. Cezar Bolliac a reprodus același text în lucrarea sa despre problema mănăstirilor închinăte (1862). *Buciumul* l-a publicat, tot atunci (1862—1863).

După 1765, preocupările care făceau obiectul cărților de libertăți sint treptat integrate în proiectele de cod și în codificările ce apar, din ce în ce mai moderne. Aici problema libertăților este rezolvată, cu elemente bizantine și apoi occidentale, în cadrul codificărilor de tip de tranziție spre dreptul burghez propriu-zis, fără legătură organică cu tradiția locală a cărților de libertăți, care între timp nu se dezvoltaseră suficient pentru a servi ca material exemplar. Cu proiectul Cărvunarilor se trece la declarațiile moderne de drepturi ale cetățeanului, care erau legate istoric de cărțile de libertăți apusene.

Anaforaua și hrisovul sobornicesc din 1827 sint o carte de libertăți tipic feudală, în ciuda unor stilizări și discuții de epocă mai nouă. Ea oglindește refuzul boierimii din Moldova de a dezvolta organic elementele pozitive ale cărților de libertăți, și dîrzenia oarbă cu care o bună parte din această boierime, în 1827, credea posibilă instaurarea unui regim nobiliar, iar mai tîrziu s-a opus orbește la rezolvarea problemei sociale, începînd cu cea țărănească. Față de procesul ireversibil început la 1765 în Țara Românească, anaforaua și hrisovul din 1827 în Moldova oglindesc o imposibilă încercare de revenire înapoi. Cu Regulamentele organice, care nu încetează de a fi ceea ce au fost, și îndeosebi „un cod (modern) al clăcii”, tehnica vechilor cărți de libertăți este totuși definitiv depășită. Iar la 1848 și în celelalte acte constituționale următoare se trece la declarații moderne de drepturi.

²⁸ BAR, ms. gr. 21 f. (micul cod de drept domnesc, redactat de M. Fotino, la finele Manualului de legi din 1765 = proiectul de cod general pentru Ștefan Racoviță).

²⁹ Și îndeosebi în cel din 2 dec. 1646, ASB, Cond. Măn. Cozia 712, ff. 271—3; P. Teulescu, *Arhiva română, Documente istorice*. Buc. 9 (1860), p. 22—27 (5 dec. 7155); *ibid.* 18—21 (1640); BAR, 53/6 (28 dec. 1639, copie din 30 iul. 1862).

³⁰ BAR XI/239 (15 mai 1657), reluat de Gr. Ghica la 18 april 1664 (BAR, XCIV/1).

VII. LOCUL HRISOVULUI DIN 1631 ÎN TIPOLOGIA CĂRŢILOR DE LIBERTĂŢI

Neexistînd o schemă unanim admisă sau pe care s-o putem discuta critic, pe plan european sau chiar mai larg, şi în compartimentele căreia să putem căuta locul instituţiei româneşti, voi enunţa aici criteriile structurale ale unei scheme posibile de acest fel, şi în funcţie de fiecare din ele voi schiţa locul ce revine hrisovului nostru, aşa cum îl cunoaştem prin analiza întreprinsă.

Din punct de vedere geografic, avem, pe de o parte, un Occident feudal şi Centrul continentului, în care cărţile de libertăţi sînt, ca şi adunările de stări, la ele acasă şi apar ca o monedă curentă, chiar dacă nu se aseamănă unele cu altele, iar pe de altă parte, un Orient unde o tradiţie bizantină şi condiţiile create în continuare de dominaţia otomană golesc de conţinut real instituţia respectivă şi chiar o privează de condiţiile fireşti de manifestare, aşa cum şi adunările de stări sînt necunoscute sau adaptate unui context feudal specific. Între aceste două zone, Ţara Românească şi Moldova ocupă un loc de tranziţie şi de sinteză, ale cărei caractere se vor afirma în legătură cu fiecare din criteriile de care ne vom ocupa. Din acest punct de vedere cărţile de libertăţi se alătură unui grup mai larg de instituţii care au aceeaşi poziţie: fieful, adunările de stări, dominiul eminent, oraşul privilegiat etc.

Bizantinologii vor trebui să sfîrşească prin a-şi pune problema de a şti dacă Bizanţul a cunoscut sau nu „cărţile de libertăţi” şi în caz negativ prin ce le-a înlocuit şi cum se încadrează acest particularism în feudalismul bizantin (sau dacă îl exclude). În această perspectivă autocraţia *basileus*-ului apare incompatibilă cu o structură directă de cartă de libertăţi, negociată în confruntarea de criză dintre monarh şi starea dominantă (aristocraţia)³¹. În schimb va apărea încă din *Digeste* şi *Codex Iustineanus*, şi mai vădit în *Basilicale* şi în *Epanagogă* (Phôtios) soluţia prin adaptarea unei structuri de codificare. *Basileus*-ul, adesea în cadrul unei lupte de echilibrare a forţelor diferitelor stări (categoriile sociale), rezolvă prin ansambluri de norme fundamentale, relativ codificate, privilegiile şi deci libertăţile garantate fiecărei părţi, la nivelul guvernatorilor de provincie (*praesides*, *archontes*) şi altor mari demnitari, definind totodată competenţa şi atribuţiile acestora. Implicit, ajungea s-o facă şi pentru sine însuşi, la nivelul său neputînd funcţiona decît structura de legalitate faţă de propria sa lege. Ca în doctrina sancţionată prin *novela* sa din 1166³², de Manuel Comnenul, legea autocratică neputînd fi încălcată, ci modificată tot autocratic în forme legale prin altă lege, nu prin acte *paranoma* (în afara legii, ilegale).

Aici mă voi limita să observ că în Bulgaria pînă la cucerirea otomană nu pare să se pună în termeni apuseni problema cărţilor de libertăţi.

³¹ În remarcabilul său studiu recent, G. Ostrogorsky, *Observations on the Aristocracy in Byzantium*, in „Dumbarton Oaks Papers” (1971), p. 1—32, nu se ocupă de problemă în mod direct, dar o implică în observaţia că aristocraţia bizantină se caracterizează prin contradicţia între avîntul ei ca stare sau clasă (bază economică extinsă, privilegii largite, influenţă politică în creştere) şi dependenţa ei paralizantă faţă de autocraţia *basileus*-ului, mergînd pînă la frică, la scrvilitate şi la tăcere, trăsături evocate într-un pasaj celebru al lui Kekaumenos.

³² Zepi, I. Gr.-R. Aalen. 1 (1962) 389—400, Nov. 66; cf. K. Triandaphyllopooulos in *Symmeikla Svólou*, Atena (1961).

În Serbia însă, adunările de stări din 1349—1354, sub un țar de factură bizantină, ca Ștefan Dušan, par să rezolve problema implicit în sens bizantin. *Codex tripartitus*, mai ales Zakonikul și mai puțin *Cartea de judecată a lui Justinian*³³ îndeplinesc și acest scop.

Soluția bizantină apare în Țara Românească la finele sec. XVIII cu inevitabile accente noi de luminism occidental și constituționalist, pregătind iminenta structură de constituție de tip modern. Astfel în proiectele de cod general ale lui Mihai Fotino (Phôteinopoulos) din 1765 și 1766, și apoi, mai larg, în acela din 1777, norme de origine bizantină, mai ales de la nivelul guvernatorilor de provincie, definesc un fel de statut constituțional al monarhului (*hêgemones, authentai, domnii*) și al marilor dregători (*archontes*), iar la 1777 al fiecărei mari dregătorii³⁴. Din întreaga operație se desprinde o implicită declarație de drepturi ale diferitelor stări sau ale supușilor în general, făcând și funcție de cartă de libertăți codificată, ceea ce în Apus, pentru cărțile de libertăți tipic feudale, a fost termenul final al evoluției istorice.

Din punct de vedere diacronic, se pot distinge trei nivele de dezvoltare a instituției noastre: a) *unul primar* sau timpuriu, care tinde să consolideze ascendent raporturile feudale; b) *un nivel normal* ale cărui numeroase și mai târzii manifestări se inserează într-o criză incipientă a structurilor feudale, ceea ce explică regresul crescând pe care ideea de privilegiu și politică nobiliară ajung să-l sufere într-un răstimp mediu (à moyen terme, după terminologia braudéliană); c) în fine, *un nivel de tranziție*, care reflectează contradicțiile unei evoluții către o societate capitalistă și către un stat burghez. Hrisovul din 1631 ia loc, după părerea mea, în grupul celui de al doilea nivel, pe care Bulla de aur și mai ales *Magna charta* l-au atins în cursul dezvoltării lor istorice, mai degrabă decît de la început.

Dintre criteriile structurale sincronice voi cita pe cele mai importante: a). *Intensitatea variabilă pe care o prezintă opoziția (conflictele) între puterea monarhică și stările privilegiate*, „țara politică”, în frunte cu nobilimea și clerul. Conflictul din 1631 apare de o intensitate deosebită, ajungînd la marginea războiului civil și la alungarea domnului. Dar pe plan general, efectele nu sînt corespunzătoare, din cauza dominației otomane care modifică impactul factorilor interni. În speță efectele se produc nu prin mijlocirea cărții de libertăți cucerită, ci prin durata și conținutul social-politic și economic al domniei lui Matei Voievod.

³³ Pentru Zakonik nici bogata literatură veche, nici cea nouă, nu abordează problema. Pentru noțiunea de *Codex tripartitus*, vezi A. V. Soloviev, în RHD 7 (1928) p. 387 și urm. Pentru *Cartea de judecată*, vezi: a) versiunea scurtă (sec. XIV): D. T. Florinskij (1888); V. Al. Georgescu, în RESEE 6 (1968) p. 626—630, cu lit.; b) versiunea dezvoltată (sec. XVI—XVII): ediția mare M. Andreev, Sofia (1972) și ediția mică a aceluiași, București (1971), care dă și trad. românească din sec. XVIII (ed. Gh. Cronț), nici una necitind studiul precedent, care se ocupă și de versiunea românească din 1766, localizată de mine în Banat. Zakonikul și *Cartea lui Justinian* s-au bucurat deci de o relativă receptare în Țara Românească la mijlocul sec. XIV; pentru dată vezi rectificările savanților jugoslavi la G. Mihăilă, citat în studiul meu din RESEE 7 (1969), p. 36 și republicat în G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*. București (1972), p. 270—274. Pentru larga receptare a lui Vlastares în ambele țări Moldova și Țara Românească, vezi același studiu al prof. G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 261—306.

³⁴ Vezi studiul meu *L'idée impériale romano-byzantine et la structuration du pouvoir princier en Valachie de 1765 à 1818 (les Manuels de lois de Michel Fotino et le code Caradja)*, în Festschrift f. Pan. J. Zepos, Atena, Friburg/Br., Köln 1 (1973) 455—471.

b/. *Poziția juridică a puterii monarhice față de adunările de stări protestatere și revendicative.* Această poziție poate merge pînă la autonomia dietei maghiare din 1298, care prezenta regului decizii proprii spre a fi automat sancționate. În schimb, dietele precedente elaborau propuneri cărora regele le conferea în măsura voită haina unei decizii regale proprii. La 1631 se folosește această ultimă tehnică, dar sub o formă care nu ascunde poziția în care se afla domnul față de adunare.

c/. *Intensitatea abuzurilor de remediat.* La 1631, ea apare extremă. Toate știrile converg în acest sens, iar constatările oficiale din hrisov am văzut că folosesc un limbaj dîrz și neiertător, care nu se întinde la neprivilegiate, dar se arată că țara devenise „de pradă”.

d/. *Baza socială a mișcării de opoziție și alianțele de clasă.* Marea boierime conduce mișcarea și e în centrul „libertăților” revendicate, dar nu este izolată nici în poziție de monopol. Deschiderea spre mazi, roșii și slujitori dă mișcării o semnificație de care se leagă multe innoiri sociale din sec. XVII. Nu se ajunge însă la o largire populară a mișcării și a ideologiei subiacente.

e/. *Repercusiunile efectelor urmărite conștient.* Pe plan european, unele cărți apar solicitate din punct de vedere ideologic și devin idei forță cu puternice efecte îndelungate, mereu îmbunătățite, ca în Anglia, unde s-a creat un adevărat mit al lui *habeas corpus* și al libertăților garantate de *Magna Charta*. Altele, apar blocate și limitate la împrejurările care le-au dat naștere. Hrisovul din 1631 nu apare ca o carte deschisă, care se reînnoiește treptat și se adaptează unor noi cerințe. Lipsește îndeosebi continuitatea dinamică și creatoare care face valoarea și tăria Marelui Cărți engleze.

f/. *Puritatea structurii privilegiate a libertăților feudale promovate de chartă.* Hrisovul din 1631 apărea din acest punct de vedere foarte strict. Totuși unele formulări privind legalitatea și libertatea de a testa sau suprimarea răspunderii colective ar fi fost susceptibile de generalizări modernizatoare, „democratice”. Cu toate acestea, în măsura în care ele s-au realizat laborios și tîrziu, hrisovul a rămas separat de evoluția lor.

g/. *Controlul nobiliar al aplicării libertăților, regimul de habeas corpus și consacrarea unui ius resistendi față de ilegalitățile monarhului, proceduri dezvoltate în Magna Charta și mai puțin în Bulla de aur, apar abia schițate sau complet absente în hrisovul din 1631. Această caracteristică explică mult soarta modestă a cartei românești, în dezvoltarea ei istorică schițată mai sus.*

CONCLUZII

Conținutul bogat al hrisovului ar merita oricînd un studiu monografic, pe care încă nu-l avem și care ar depăși cu mult problema limitată de care ne ocupăm aici.

Hrisovul are nevoie să fie inserat în tot ceea ce putem ști despre structura de „cartă de libertăți”, în istoria noastră națională, prilejuit de sesiunea de la Alba Regia. Va fi necesar să se sistematizeze toate cărțile de libertăți propriu-zise, care există, și elementele acestei structuri risipite în diferite acte sau manifestări social-politice. Odată îndeplinită această sarcină, un capitol nou va apărea în istoria gîndirii noastre social-

politice, care precede pe acela al proiectelor de reformă și modernizare a statului (atent și rodnic studiate în ultima vreme de Vlad Georgescu) și pe acela al declarațiilor moderne de drepturi.

Istoria instituțiilor n-are decît de cîștigat din folosirea prudentă și critică, fără spirit de imitație occidentală, a structurii de *charta libertatum*. Hrisovul din 1631 apare mai bogat, mai semnificativ și mai logic în perspectiva de carte de libertăți, decît în aceea de simplu act de izgonire a grecilor sau de istețime a unui domn grecizat.

Cît privește probleme ca aceea a politicii nobiliare dusă de boierimea noastră și chiar a regimului nobiliar, discuția lor va cîștiga în claritate și precizie, dacă se va ține seama de existența structurii feudal-nobiliare de care ne-am ocupat în legătură cu hrisovul din 1631 și de avatarurile ei atît de caracteristice care nu implică *ipso facto* un regim nobiliar.

Introducerea motivată critic a noii structurii de cartă în istoriografia noastră, pune în lumină toate particularismele tipologice ale proceselor românești, dar ușurează totodată coordonarea lor pe plan european și ilustrează încă o dată rolul particular de sinteză orientalo-apuseană pe care românii l-au avut, în condiții istorice deosebit de grele.

Dacă s-ar pune problema influențelor, se va putea vorbi de mari zone în care circulau anumite valori și forme sociale, dar nu cred că se poate vorbi de un model străin direct al hrisovului din 1631. El apare ieșit din realitățile locale, și cele deosebite și cele conjuncturale, fără să putem spune ce cunoșteau promotorii lui din experiența instituțională recentă și îndepărtată a țărilor cu cărți de libertate, unele vecine. Ignoranța lor nu putea fi nici inexistentă, nici totală. Dar hrisovul dădea răspunsuri românești, întemeiate pe o tradiție cu contactele ei multiple. Aceste răspunsuri au rămas active și valabile și pentru perioada feudală și premodernă care a urmat și care, formal, a ajuns să ignoreze total hrisovul.

Problema tipologiei hrisovului pe plan românesc și european va trebui reluată cînd studiile preconizate aici vor fi mai avansate. Recapituluez cîteva rezultate obținute prin analiza de față :

Hrisovul din 1631 este o cartă de libertăți născută dintr-o răscoală cu largă bază socială și cu ecouri populare ; cartă a țării privilegiate fără orășenime (și țărănime), puternic axată pe un conflict social politic defensiv cu un grup alogen.

Cartă care nu răstoarnă domnia, fără garanții politico-juridice de control și fără drept de rezistență la ilegalitate, dar profund preocupată de problema legalității (feudale).

Cartă închisă, blocată în evoluția ei și dinspre domnie și dinspre categoriile sociale care o promovaseră, deci fără cariera istorică deschisă, în ciuda anecdotei reconfirmări din 1668.

Problemele puse de ea s-au repus mereu, s-au dezvoltat, dar fără continuitate cu actul din 1631.

Este un model de evoluție istorică reîntîlnit în multe alte cazuri. În acest model de evoluție apare nevoia de a relua mereu de la cap sau de a împrumuta de aiurea ceea ce s-ar fi putut dezvolta printr-o creștere mai directă, mereu reinnoită și îmbogățită a ceea ce exista. Carta de libertăți engleze și chiar cea maghiară, celebrată la Alba Regia în 1972, reprezintă un model de evoluție inversă. Care nu este lipsit de unele riscuri.

Cît privește istoria dreptului și istoria instituțiilor, puse în cauză de prezenta analiză, ele își îndeplinesc un rol util, atunci cînd recurg la mijloacele ce le sînt specifice, pentru a ridica probleme care, pe lîngă structurile lor tehnico-juridice, conțin o evidentă semnificație politică și socială.

LE CHRYSOBULIE DU 15 JUILLET 1631 DE LEON TOMȘA, PRINCE DE VALACHIE, ET LE PROBLEME DES „CHARTES DE LIBERTES”

RÉSUMÉ

L'auteur soulève pour la première fois le problème de l'existence et du rôle des chartes de libertés, dont il retrouve des éléments caractéristiques dans un certain nombre d'actes, à partir de la fin du XVIe s. jusqu'à l'anaphora moldave des boyards conservateurs d'avril 1827.

Le chrysobulle du 15 juillet 1631 délivré par Léon Tomșa à la suite des débats dans une importante assemblée d'états, est analysé dans cette nouvelle perspective et l'auteur y trouve tous les éléments de fond et de forme qui caractérisent la structure féodale des chartes de liberté.

Cette analyse est précédée d'une présentation synthétique de la notion de charte de libertés et du contexte historique du chrysobulle de 1631. Dans le corps du chrysobulle on distingue les dispositions relatives à l'enraiment de l'influence grecque et les autres dispositions générales consacrant des libertés revendiquées par les adversaires du prince et que celui-ci acceptait de consacrer avec l'intention de les considérer comme une simple concession passagère et tactique. Elles concernaient surtout les grands boyards et, partiellement, la classe moyenne qui luttait à leurs côtés contre les abus du prince. L'idée de retour à la légalité féodale par une plus correcte application de la *pravila* (byzantine), domine cette tentative de conjurer la crise qui, par la révolte dont *l'aga* Mathieu Basarab avait pris la tête, se rapprochait d'une véritable guerre civile.

L'*habeas corpus* et le *ius resistendi*, éléments des chartes de libertés plus avancées, ne sont pas nettement réglementés en 1631. Pour des raisons politiques et généralement historiques la carrière de la charte de libertés de 1631, confirmée de nouveau en 1668 par Radu Léon, le fils du prince de 1631, a été très modeste.

L'étude s'achève par un essai de déterminer la place du chrysobulle de 1631 dans la typologie générale des chartes de libertés, ce qui permet à l'auteur de proposer un véritable schéma pour l'étude de cette typologie un peu négligée.

La nouvelle analyse du chrysobulle de 1631 rend à cet acte sa véritable nature institutionnelle, enrichit le schéma des institutions de notre ancien droit et incite à une étude exhaustive, non encore entreprise, des chartes de libertés dans notre passé, tant au point de vue de leur action pratique, que de leur valeur doctrinale.

CERCETĂRILE TRACOLOGICE ÎN ROMÂNIA (II)

DE

RADU VULPE

Marele avânt al tracologiei române după 23 August 1944. După al doilea război mondial, studiile istorice au luat în România un avânt extraordinar. Îndeosebi activitatea arheologică, bucurându-se de un larg sprijin moral și material din partea noului regim socialist, a atins o amploare și un grad de progres care mai înainte nici nu puteau fi bănuite. Sume mari au fost prevăzute pentru săpături, atât în bugetul central al statului cât și în acela al județelor, s-au organizat șantiere arheologice cu un personal numeros formând colective organizate, s-au creat posibilități pentru publicarea rezultatelor la un nivel corespunzător mulțimii și valorii lor.

Astfel, au apărut periodicele Institutului de Arheologie, *Studii și Cercetări de Istorie veche* (SCIIV), ajuns azi la cel al 27-lea an; *Materiale și cercetări arheologice*, cuprinzând în special rapoartele preliminare despre rezultatele săpăturilor; *Studii și Cercetări de Numismatică*, iar anuarul *Dacia*, întemeiat de V. Pârvan, a fost continuat cu o nouă serie, care se află azi în al 20-lea an. Studii arheologice apar și în reviste speciale, ca *Revista Muzeelor* (= *Revista Muzeelor și a Monumentelor istorice*), *Revista de Istorie* (— *Studii*), *Revue Roumaine d'Histoire* etc. Anuarul *Studii clasice* este consacrat studiilor de filologie clasică, dar conține întotdeauna și contribuții istorice și arheologice, inclusiv cele de tracologie.

Institutele și cele mai multe dintre muzee scot reviste anuale în care sînt publicate cu precădere rapoarte și studii arheologice. Menționăm de pildă: *Acta Musei Napocensis* de la Cluj-Napoca, *Arheologia Moldovei* de la Iași, *Apulum* de la Alba Iulia, *Pontica* de la Constanța, *Historica* de la Craiova, *Carpica* de la Bacău, *Memoria antiquitatis* de la Piatra Neamț, *Danubius* de la Galați, *Sargetia* de la Deva, *Tibiscus* de la Timișoara, *Crisia* de la Oradea, *Cumidava* de la Brașov, *Ziridava* de la Arad, *Drobeta* de la Drobeta-Turnu-Severin, *Buridava* de la Rimnicu-Vilcea, *Aluta* de la Sf. Gheorghe, *File de istorie* de la Bistrița, *Banatica* de la Reșița, *Peuce* de la Tulcea, *Marmația* de la Baia Mare. Altele, cu titluri mai puțin simbolice („Studii și Cercetări”, „Studii și Materiale” etc.), sînt publicate de muzeele din Pitești, Ploiești, Buzău, Sibiu, Tg. Mureș, Suceava, Satu Mare.

Pe de altă parte metodele practice de cercetare au progresat considerabil. Muzeul Național de Antichități a devenit în chip efectiv Institutul de arheologie, dorit odinioară de V. Pârvan, care în condițiile generale din vremea lui, n-a reușit niciodată să obțină sprijinul oficial pentru a-l realiza¹⁵².

¹⁵² V. Pârvan, *Avant-propos*, la *Dacia*, I, 1924, p. V VII.

În acest Institut lucrează azi zeci de cercetători, studiind arheologia din toate epocile, de la paleolitic până la perioada modernă. Progrese asemănătoare au fost realizate de institutele și centrele arheologice de la Cluj-Napoca, de la Iași și de la Craiova, dintre care ultimele două au fost create după 23 August. Singur Institutul de la Cluj-Napoca este mai vechi, reprezentând continuarea Institutului de Studii Clasice întemeiat după Unirea din 1918.

Nu de mult, Muzeul Național de Antichități din București, separat de Institut, a făcut loc impunătorului Muzeu Național de Istorie al Republicii Socialiste România, conceput ca o expoziție permanentă a tuturor mărturiilor caracteristice pentru evoluția vieții omenești din țara noastră, începând din epocile cele mai îndepărtate și până azi¹⁵³. Muzele regionale au fost întemeiate în toate municipiile și chiar și în orașe mai mici. Adesea ele sînt instalate în edificii monumentale¹⁵⁴.

De aceste condiții favorabile dezvoltării arheologiei au avut de cîștigat toate epocile. Începem, în ordine cronologică, în raport cu subiectul nostru, cu epoca bronzului, care măcar pentru o parte din durata ei intră în preocupările tracologice. Cercetările relative la faza de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, corespunzătoare intervalului dintre 2500 — 1800 î.e.n., s-au concentrat asupra culturilor Cernavoda, Horodiștea-Foltești, Coțofeni, Baden, Vučedol, asupra culturilor „amforelor globulare” și a mormintelor cu ocră, care au fost studiate în numeroase stațiuni și necropole¹⁵⁵, cu rezultate foarte instructive privind marile migrații atribuite primilor indo-europeni. Valurile succesive ale acestor păstori războinici și nomazi venind din marea stepă de la nord de Marea Neagră, și suprimînd vechile civilizații neolitice locale, au adus și pe traci, despre care, începînd de la un anumit moment din epoca bronzului, se poate vorbi ca despre o populație bine stabilită în vasta regiune carpato-balcanică unde va fi atestată de istorie¹⁵⁶. Nu se poate încă preciza acest moment din pe-

¹⁵³ Această instituție, iragurată în 1972, publică începînd din 1974, anuarul *Muzeului Național*. De asemenea pentru valorificarea săpăturilor arheologice practicate de instituție editează începînd din 1975 *Cercetări arheologice*. Muzeul de istorie al orașului București, care înainte de 23 August 1944 publicase *București I—II 1935—1937*, continuă din 1965 regulat publicația *București: Materiale de istorie și muzeografie*.

¹⁵⁴ De pildă cele de la Drobeta-Turnu Severin, Pitești, Constanța, Cluj Napoca, Oradea, Craiova, etc.

¹⁵⁵ J. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, extras din „22. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission für 1933”, Frankfurt am Main, p. 60—69; M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi asupra înmormintărilor cu ocră în Moldova*, SCIV, I, 1950, p. 110—125; Vlad Zirra, *Kultura pogrebenij c ohroj v zakarpatskih oblastjah RNR, Cultura mormintelor cu ocră în regiunile extra-carpătice*, în R.P.R., MIARS, Chișinău, 1960, p. 97—127; D. Berciu în *Ist. Rom.*, I, p. 71—89; idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 131—139; S. Morintz—P. Roman, *Aspekte des Ausganges des Neolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, „Dacia”, XII, 1968, p. 45—128; M. Dinu, *Quelques considerations sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze sur le territoire de la Moldavie*, ibidem, p. 129—139; P. Roman, *Strukturänderungen des Endneolithikums im Donau-Karpaten Raum*, ibidem, XV, 1971, p. 31—133.

¹⁵⁶ R. Vulpe, *Problemele neoliticului carpato-niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare*, SCIV, VII, 1956, p. 84—86, 88—89, 93; idem, *Izvoare: săpăturile din 1936—1948*, București, 1957, p. 266—274, 346—347, 358, 361, 380—382; Maria Gimbutas, *Notes of the Chronology and Expansion of the Pit-grave Kurgan Culture*, Praga, 1961 (*Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen*, Praga—Liblice—Brno, 1959), p. 193—200; idem, *Proto-Indo-European Culture: The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth and Third Millennia B.C.*, Philadelphia 1970 (*Actes du Symposium de 1966*), p. 155—197; idem, *The Indo-Euro-*

rioadă bronzului timpuriu, reprezentat de culturile Glina-Schneckenberg, Periam și Coțofeni-Cilnic (*Furchenstichkeramik*)¹⁵⁷, dar este cert că în perioada bronzului mijlociu, culturile mai evoluat de la Tei (București), Monteoru, Costișa, Verbicioara, Gîrla Mare, Pecica, Wietenberg (Sighișoara), Otomani¹⁵⁸, Suciul de Sus¹⁵⁹, aparțineau tracilor din Dacia. Cît despre perioada bronzului târziu în care problema fondului trac al populației nu mai este de discutat, alte aspecte culturale au fost recunoscute, dintre care unele sînt în legătură cu noi migrații, de data aceasta trecătoare, observate în caracterele culturilor Noua (Brașov)¹⁶⁰, Coslogeni¹⁶¹ și Fundenii Doamnei (București)¹⁶². Se tinde a se fixa limita dintre epoca bronzului și cea a fierului în secolul XII î.e.n., după criteriul primei apariții printre obiectele mărunte și a unor obiecte de fier, chiar dacă utilizarea bronzului rămîne încă preponderentă, iar formele și aspectul general al culturilor continuă fără schimbări¹⁶³.

peans; *Archological Problems*, American Anthropologist, 65. 1963, 4, p. 815—836; Tatiana D. Zlatkovskaia, *K voprosu ob etnogeneze fraktskikh plemen* (Despre problema etnogenezei popoarelor trace), SE, 1961, 6, p. 82—94; idem, *K voprosu ob etnokul'turnyh svjazah plemen juzno-russkikh stepej i Balkanskogo poluostrova v epohu bronzy* (Despre problema raporturilor populațiilor din stepile Rusiei meridionale cu Peninsula Balcanică în epoca bronzului, ibidem, 1963, 1, p. 79—88; idem, *Les processus ethniques en Thrace du IIe au Ier millénaires avant notre ère*, comunicare la cel de al VII-lea Congres internațional de Științe antropologice și etnologice), Moscova, 1964, 15 p.

¹⁵⁷ I. Nestor, o.c., p. 69—89; idem, *Ist. Rom.*, I, p. 90—102; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, p. 95—102; D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Stebenbürgen*, București, 1944, p. 38—79; A. Prox, *Die Schneckenberg Kultur*, Brașov, 1942; Gh. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transilvanien und in der Moldau*, Dacia, VI, 1962, p. 87—114; N. A. Harțuche F. Atanasiu, *Brăilița*, Brăila, 1968, p. 18—23; Alexandrina Alexandrescu, *La nécropole de l'âge du bronze de Zimnicea*, „Dacia”, XVIII, 1974, p. 79—93; Al. Vulpe, *Aexle und Beile in Rumänien* (Prähistorische Bronzefunde), München, I, 1970, p. 1—3, II, 1975, p. 1—8.

¹⁵⁸ I. Nestor, *Der Stand*, p. 89—104; *Ist. Rom.*, I, p. 102—113; D. Popescu, o.c. p. 80—142; D. Berciu, o.c., p. 102—139; idem, *Die Verbicioara Kultur*, „Dacia”, V, 1961, p. 123—161; Al. Vulpe, *K voprosu o periodizacii bronzovogo veka v Moldove* (Despre problema perioadelor epocii bronzului în Moldova), ibidem, p. 105—122; Al. Vulpe — M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Costișa*, „Materiale”, VIII, 1962, p. 309—316; Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerare din epoca bronzului de la Cîrna*, București, 1961; I. Ordentlich, *Dacia*, VII, 1963, p. 115—138; V. Leahu, *Cultura Tei*, București 1966; N. Chidoșan, *Beiträge zur Kenntnis der Wietenbergkultur im Lichte der neuen Funde von Dersida*, *Dacia*, XII, 1968, p. 155—175; K. Horedt — C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg* (v. supra, nota 102); M. Petrescu — Dimbovița, *La civilisation Glina III — Schneckenberg à la lumière des nouvelles recherches*, „Preistoria Alpina”, X, 1974, p. 277; Al. Vulpe, o.c., I, p. 1—2.

¹⁵⁹ C. Kácsó, *Contributions à la connaissance de la culture de Suciul de Sus à la lumière des recherches faites à Lăpuș*, *Dacia*, XIX, 1975, p. 45—68; Al. Vulpe, *Einige Bemerkungen über die mittlere und die späte Bronzezeit im Norden Rumäniens*, ibidem, p. 69—76.

¹⁶⁰ I. Nestor, *Ist. Rom.*, I, p. 133; M. Petrescu-Dimbovița, ibidem, pp. 113—114, 135; Adrian C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, Arh. Mold., 11—III, 1964, p. 143—216.

¹⁶¹ S. Morintz și N. Angheliescu, *Cultura de tip Coslogeni*, SCIV, 21, 1970, 3, p. 373—415.

¹⁶² „Tei IV” și „Tei V” de V. Leahu, *Cultura Tei*, p. 30—45 (cf. Al. Vulpe, SCIV, 19, 1968, 2, p. 371—375); Al. Vulpe, *Les phases de la civilisation de Tei à la lumière des fouilles de Novaci*, *Dacia*, VIII, 1964, p. 319—329; Al. Vulpe și Valentina Bușilă, *Date noi privind periodizarea culturii Tei și cunoașterea culturii Basarabi*, *Săpăturile de la Novaci*, SCIV, 18, 1967, 1, p. 83—112.

¹⁶³ V. Pârvan, *Getica*, p. 289—297; I. Nestor, *Der Stand*, p. 104—109; idem, *Ist. Rom.*, I, p. 93—95, 131—132; D. Berciu, ibidem, p. 137—143; K. Horedt, *Die Verwendung des Eisens in Rumänien bis in das 6. Jhd. v.u.Z.*, *Dacia*, VIII, 1964, p. 119—132; Z. Székely, *Beiträge zur Kenntnis der Frühhallstattzeit und zum Gebrauch des Eisens in Rumänien*, ibidem, X, 1966, p. 209—219; A. László, *Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României*, SCIVA, 26, 1975, p. 17—39.

De fapt numai începînd din secolul al VIII-lea î.e.n. se poate vorbi de o importanță determinantă a noului metal în dezvoltarea culturii din Dacia.

Prima epocă a fierului, adică epoca hallstattiană, care pînă nu demult era cea mai puțin studiată din Dacia — Pârvan însuși neputîndu-și sprijini considerațiile din *Getica* relative la această perioadă tracă decît pe descoperiri mai degrabă sporadice și întimplătoare — a început să se bucure de o atenție specială a noii generații de arheologi români, care au făcut săpături sistematice în stațiunile și necropolele aferente. A fost studiată minuțios tranziția de la epoca bronzului la aceea a fierului, prin explorarea necropolelor de la Mediaș¹⁶⁴ și de la Virtopu¹⁶⁵, cît și prin săpături în stațiunile Babadag din Dobrogea și Insula Banului din Oltenia¹⁶⁶. Foarte numeroase sînt așezările unde s-a constatat cultura Basarabi, astfel numită după localitatea din Oltenia săpată de Vl. Dumitrescu¹⁶⁷. Studiată mai ales de Al. Vulpe, această cultură din secolele VIII—VII î.e.n., întinsă în mod omogen pe întregul spațiu al triburilor geto-dace, atît în Dacia și în Moesia cît și în regiunile limitrofe, reprezintă un preludiv al viitoarei culturi geto-dace din epoca Latène, avînd încă de pe acum unele din formele ei caracteristice¹⁶⁸. Unei faze mai recente din sec. VI—V î.e.n. îi aparțin necropolele de la Balta Verde și de la Gogoșu din lunca Dunării oltene, în care săpăturile făcute de D. Berciu și E. Comșa¹⁶⁹ au dat la iveală cu deosebită frecvență o cultură ilirică de caracter Glasinac, grefată pe un fond local trac, constatată de altfel și pe malul drept al fluviului în Bulgaria occidentală și în Serbia, ceea ce trebuie raportat la o migrație din sud-vestul Peninsulei Balcanice corespunzînd unei înaintări a autariaților spre Dunăre, atestată cronologic, într-un chip vag, de Appian¹⁷⁰. Aceleași faze hallstattiene îi aparține și cultura Ferigile, descoperită de Al. Vulpe prin săpăturile din necropola din satul eponim, comuna Costești-Vilcea, și din necropolele de la Radovanu (Curtea de Argeș) și Tigveni în jud. Argeș¹⁷¹. Este o cultură fundamental locală, tracă, prezentînd unele

¹⁶⁴ Eugenia Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie: fouilles et trouvailles de Mediaș, 1953*, Dacia, IX, 1965, p. 83—104; Eugenia Zaharia și S. Morintz, *Cercetarea Hallstattului timpuriu în România*, SCIV, 16, 1965, 3, p. 451—462.

¹⁶⁵ Cf. D. Berciu, *Zorile istoriei*, p. 232—233.

¹⁶⁶ S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne de Hallstatt au Bas Danube à la lumière des fouilles de Babadag, Dacia*, VIII, 1964, p.101—118; S. Morintz și P. Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României — Insula Banului*, SCIV, 20, 1969, 3, p. 393—423.

¹⁶⁷ Vl. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi* (jud. Dolj), Dacia, XII, 1968, p. 177—260.

¹⁶⁸ Al. Vulpe, *Sălașul hallstattian de la Novaci*, Materiale, VIII, 1962 p. 359—368, idem, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabikultur)*, Dacia, IX, 1965, p. 105—132; *Cercetări arheologice și interpretări istorice privind sec. VII—V î.e.n. în spațiul carpato-dunarean*, Mem. Antiq., II, 1970, p. 115 sqq; *The cultural Unity of the North-Thracian tribes in the Balkan-Carpathian-Hallstatt*, extras din *The Journal of Indo-European studies*, 2, 1974, 21 pp.

¹⁶⁹ D. Berciu și E. Comșa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949—1950)*, Materiale, II, 1956, p. 253—489; Al. Vulpe, *Traci și Iliri la sfîrșitul primei epoci a fierului în Oltenia*, SCIV, XIII, 1962, p. 307—324.

¹⁷⁰ Appian, *De rebus Illyricis*, 4.

¹⁷¹ Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967, Al. Vulpe și Eugenia Popescu, *Contributions à la connaissance des débuts de la culture géto-dacique dans la zone carpatique Vileca-Argeș (la nécropole tumulaire de Tigveni)*, Dacia, XVI, 1972, p. 75—111.

influențe ilirice, scitice și chiar grecești, caracteristică pentru toată zona de coline subcarpatice din Oltenia și Muntenia. În zona analogă din Moldova, la Bîrsești jud. Vrancea, unde a fost constatată de S. Morintz, tot într-o necropolă tumulară, această cultură prezintă un aspect puțin diferit¹⁷². În Moldova, în jud. Botoșani, la Stințești, Adrian Florescu, din partea colectivului arheologic de la Iași, a explorat interiorul unei vaste circumvalațiuni din secolele VI—V î.e.n., care cuprindea un spațiu de mai mult de 50 ha, servind de refugiu unui trib de păstori din aria culturii trace¹⁷³. Circumvalații asemănătoare au fost recunoscute în Transilvania la Sîntana, Cornești, Ciceu etc.

Iradiația elenică, deja semnalată în unele dintre culturile sus-menționate ca efect al unei influențe indirecte venite prin regiunile balcanice, a devenit din ce în ce mai intensă începînd din sec. VI î.e.n. datorită pătrunderii directe a activității comerciale a orașelor grecești de pe litoralul de vest al Pontului Euxin, ca Histria, Tomis, Callatis, Cruni-Dionysopolis, Odessos, Mesembria, Apollonia și ca Tyras, Olbia, Chersonesos, Panticapaeum de pe coasta de nord a Mării Negre. O primă consecință a acestei iradiieri, exercitată prin intermediul Traciei meridionale, poate fi văzută în cultura descoperită de C. Preda la Alexandria, în cîmpia Teleormanului, unde s-a constatat folosirea roții olarului de către populația locală încă din secolele V—IV î.e.n.¹⁷⁴. O ceramică indigenă asemănătoare din aceeași epocă, explicabilă de data aceasta printr-o influență elenică directă, a fost găsită în asociație cu o mulțime de fragmente ceramice arhaice grecești, de pildă la Tariverdi, în vecinătatea cetății Histria¹⁷⁵. În cele mai multe stațiuni gete din stînga Dunării ceramica locală lucrată la roată nu-și face apariția înainte de secolul III î.e.n.

Dar perioada care a beneficiat cel mai mult de avîntul arheologic din zilele noastre a fost a doua epocă a fierului, Latène, adică faza culminantă a culturii geto-dace.

Săpăturile de la Poiana (antica *Piroboridava*) au fost reluate sub responsabilitatea subsemnatului în 1949—1951 și în 1968, cu mijloace mari și cu rezultate bogate, care ne-au permis să reconstituim evoluția culturii getice din epoca Hallstatt pînă în secolul I e.n. (fără să mai vorbim de stratul din epoca bronzului ținînd de cultura Monteoru)¹⁷⁶. De asemenea s-au reluat săpăturile în așezarea și necropola de la Zimnicea, sub direcția lui I. Nestor în 1948—1949¹⁷⁷, cit și cele din cetatea de la Popești pe Argeș (poate *Argedava*)¹⁷⁸, încredințată subsemnatului în anii 1954—

¹⁷² S. Morintz, *Novaja gal'statska gruppa v Moldove; Kurgannyj mogilnik v Byrsești* (O nouă cultură hallstattiană în Moldova; necropola de la Bîrsești), *Dacia*, n.s., I, 1957, p. 117—132.

¹⁷³ A. Florescu, *Unele considerațiuni asupra cetăților traco-getice (hallstattiene) din mileniul I î.e.n. de pe teritoriul Moldovei*, *Cerc. Ist.*, II, 1971, p. 103—118.

¹⁷⁴ C. Preda, *SCIV*, XI, 1960, I, p. 25—38; idem, *New Aspect of Early Latène epoch in Dacia discovered at Alexandria*, *Dacia*, III, 1959, p. 179—194.

¹⁷⁵ Dorin Popescu, *SCIV*, IV, 1953, I 2, p. 129—135; R. Vulpe, *ibidem*, V, 1954, I—2, p. 100—108; VI, 1955, 3—4, p. 543—548; D. Berciu, *Materiale*, V, 1959, p. 318—323; D. Berciu și C. Preda, *ibidem*, VII, 1961, p. 273—281.

¹⁷⁶ R. Vulpe, *SCIV*, I, 1950, I, p. 47—52; II, 1951, I, p. 177—214; III, 1952, p. 191—210, 220—230; idem, *Dacia*, n.s. I, 1957, p. 145—164.

¹⁷⁷ I. Nestor, *Studii*, II, 1949, I, p. 116—125; *SCIV*, I, 1950, I, p. 93—102; R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 19—27; Alexandrina Alexandrescu, *Crisia*, 1972, p. 15—26; *Dacia*, XVII, 1973, p. 77—97; XVIII, 1974, p. 79—93.

¹⁷⁸ R. Vulpe, *Argedava*, în *Omagiul lui C. Daicovițu*, p. 557—566.

1963, cu rezultate foarte utile pentru studiul culturii gete din vremea deplinei ei dezvoltări sub Burebista¹⁷⁹. Însă principala importanță a fost acordată, potrivit valorii lor istorice excepționale, cetăților dace din munții Orăștiei și în primul rind capitalei lui Decebal *Sarmizegetusa Regia* de la Grădiștea Muncelului. Colectivul arheologic de la Cluj-Napoca, condus de regretatul C. Daicoviciu, a dezvelit zidurile cetății din acest loc impunător, cit și ruinele sanctuarelor alăturate, atit de specifice pentru cultura geto-dacă și în bună parte încă enigmatice. Aceeași echipă a mai săpat ruinele cetăților de la Piatra Roșie și de la Blidarul, a completat lucrările anterioare de la cetatea Costești și a făcut explorări la Boșorod și în sanctuarele izolate de pe virfurile Meleia, Pustiosul și Rudele¹⁸⁰. Au mai fost cercetate și alte cetăți dace din aceeași vreme și de același tip din Transilvania, la Bănița, la Tilișca, la Piatra Craivii (probabil *Apulum* preroman) și s-au continuat săpăturile de la Căpilna din munții Sebeșului începute înainte de război de M. Macrea și I. Berciu¹⁸¹. Cetăți similare au fost explorate de arheologii de la București și Iași în munții Olteniei la Polovragi și în Carpații moldovenești la Bîtea Doamnei (poate *Petrodava*), lângă Piatra Neamț, și la Cotnari în jud. Iași¹⁸².

Numeroase localități noi cu așezări și necropole geto-dace, răspindite în toate regiunile țării noastre, au intrat printre obiectivele cercetării arheologice. Deoarece lista lor completă ar echivala cu un lung repertoriu, ocupînd un spațiu prea mare, ne mulțumim să menționăm aici numai unele dintre cele mai întens explorate, ca Pecica (presupusa antică *Ziridava*) pe Mureș, aproape de Arad¹⁸³, Sincrăieni în împrejurimile orașului Miercurea Ciucului¹⁸⁴, Brad (*Zargidava*) și Răcătău (*Tamasidava*) pe Siret¹⁸⁵,

¹⁷⁹ R. Vulpe *Așezări getice în Muntenia*, p. 27—38; idem, SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 239—269; Materiale, III, 1957, p. 227—246; V, 1959, p. 339—349; VI, 1959, p. 307—324; VII, 1961, p. 323—338; VIII, 1962, p. 457—461; Al. Vulpe, *Reprezentări umane pe cupele getice de la Popești*, SCIV, 16, 1965, 2, p. 341—351.

¹⁸⁰ C. Daicoviciu (și colaboratorii), SCIV, I, 1950, 1, p. 137—148; II, 1951, 1, p. 95—126; III, 1952, p. 128—307; IV, 1953, 1—2, p. 153—187; V, 1954, 1—2, p. 123—155; VI, 1955, 1—2, p. 195—232; Materiale, III, 1957, p. 255—277; V, 1959, p. 379—401; VI, 1959, p. 331—358; VII, 1961, p. 301—320; VIII, 1962, p. 463—476; idem, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954; idem, *Ist. Rom.*, I, p. 268—284, 316—338; C. și H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, București 1960; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1968, a 2-a ed., p. 143 sqq.; idem, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 125—273; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1975, p. 274 sqq.

¹⁸¹ M. Macrea și I. Berciu, *La citadelle de Căpâlna*, Dacia, IX, 1965, p. 201—231; I. Berciu, Al. Popa, H. Daicoviciu, *La fortresse dace de Piatra Craivii*, Celticum, XII (Actes du IV Congrès intern. d'Etudes gauloises, celtiques et protoceltiques, Sarrebruck, 1964), Ogam, 98, 1965, p. 118 sqq., pl. 52—89; M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966; N. Lupu în *Jahrbuch f. Numismatik u. Geldgeschichte*, 17, 1970, p. 101—102; idem, Materiale, VIII, 1962, p. 477—484; IX, 1970, p. 233—244.

¹⁸² N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969; idem, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană în nordul Dunării de Jos*, Apulum, V, 1964, p. 137—149; A. Florescu, *l.c.*, (supra nota 173), p. 110—116; Valentina Bușilă și Al. Vulpe, *Cetatea dacică de la Polovragi*, Drobeta, I, 1974, p. 141—145; Fl. Marinescu, *Cercetările dr la Polovragi*, Crisia, I, 1972, p. 79—99.

¹⁸³ I. H. Crișan, *Ziridava*, Apulum, V, 1964, p. 127—135.

¹⁸⁴ C. Preda, *Săpăturile arheologice de la Sincrăieni*, Materiale, VI, 1959, p. 825—869; D. Popescu, *Dacia*, II, 1958, p. 157—206.

¹⁸⁵ V. Ursachi, *Carpica*, I, 1968, p. 171—184 (Bradul), Mem. Antiq., I, 1969, p. 105—119 (Bradul); V. Căpitanu și V. Ursachi, *Carpica*, II, 1969, p. 93—130 (Răcătău); idem, *Descoperirile geto-dace în jud. Bacău*, Crisia, I, 1972, p. 97—114 (Bradul și Răcătău); Al. Vulpe, *Ptolemy and the ancient Geography of Moldavia*, St Cl, VI, 1964, p. 233—246; Al. Vulpe—V. Căpitanu, *Apulum*, IX, 1971, p. 155—164 (Răcătău).

Slobozia pe Trotuș, în apropiere de Onești, Tisești (poate *Utida*), lângă Tirgu Ocna și lângă riul Oituz (**Utus*)¹⁸⁶, Peretu (Teleorman)¹⁸⁷, Cetățeni în cheile Dîmboviței spre Rucăr¹⁸⁸, Cîrlomănești, lângă Buzău¹⁸⁹, Murighiol, Satul Nou, Bugeac, Enisala, în Dobrogea¹⁹⁰. De asemenea s-au găsit vestigiile de viață getică și scită pe teritoriul orașelor grecești de pe Litoral, îndeosebi la Histria¹⁹¹. Explorarea necropolelor celtice de la Ciumești, în împrejurimile orașului Carei, și de la Fintinele, nu departe de orașul Bistrița, au adus observații importante relative la simbioza daco-celtică din epoca Latene¹⁹². La Poienești, în podișul central al Moldovei, într-o necropolă din secolul II î.e.n. săpată de subsemnatul, a fost identificată pentru prima oară o cultură odero-vistuliană adusă de bastarni¹⁹³, care ulterior și-a făcut apariția în numeroase alte locuri din Moldova¹⁹⁴ cît și în R.S.S. Moldovenească, de pildă la Lucașevka (raionul Orhei), unde o echipă mixtă sovieto-română a făcut săpături în 1957—1958¹⁹⁵. Tot la Poienești s-a descoperit o cultură din secolul III e.n., prezentînd însemnate reminiscențe geto-dace amestecate cu influențe sarmate și romane. Această cultură,

¹⁸⁶ C. Buzdugan, *Carpica*, I, 1968, p. 77—94 (Slobozia); A. Nițu și M. Zamosteanu, *Materiale*, VI, 1959, p. 375—382 (Tisești). Pentru identificarea cetățuiei de la Tisești cu *Utida* și a riului vecin Oituz cu **Utus* cf. Al. Vulpe, *St. Cl.* VI, 1964, p. 243—245.

¹⁸⁷ E. Moscalu, „Magazin”, București, XV, 1971, no. 693, 16 ianuarie.

¹⁸⁸ D. V. Rosetti, *Materiale*, VIII, 1962, p. 73—88; R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, p. 38—42.

¹⁸⁹ M. Babeș, *Problèmes de chronologie de la culture géto-dace à la lumière des fouilles de Cîrlomănești*, Dacia, XIX, 1975, p. 125—139.

¹⁹⁰ Despre Murighiol: E. Bujor, *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 571—580; VII, 1956, 3—4, p. 24—252; *Materiale*, III, 1957, p. 247—254; V, 1959, p. 373—378; VI, 1959, p. 325—329; VII, 1961, p. 297—299; Dacia, II, 1958, p. 125—141. Despre Satul Nou: B. Mitrea în *Omagiu lui C. Daicovicu*, p. 409—413; cf. și D. Berciu, *DID*, I, p. 122—125. Despre Bugeac: M. Irimia, *Pontica*, I, 1968, p. 193—234; II, 1969, p. 23—42; C. Scorpan, *ibidem*, p. 43—79 și III, 1970, p. 139—187. Despre Enisala: M. Babeș, *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 19—45.

¹⁹¹ P. Alexandrescu și Victoria Eftimie, *Tombes thraces d'époque archaïque dans la nécropole tumulaire d'Histria*, Dacia, III, 1959, p. 143—164; D. Nicolăescu-Ploșcor, *ibidem*, p. 165—178; P. Alexandrescu, *Necropola tumulară, săpături 1955—1961*, în *Histria*, II, București, 1966, p. 133—294.

¹⁹² Al. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1967; *Stand der Forschung der keltischen Spätlatènezeit in Rumänien*, Arch. Rozhl., XXIII, 1971, 5, p. 529—547; *Descoperiri celtice de la sfîrșitul Latenului mijlociu în depresiunea Bistriței*, *File de istorie*, III, 1974, p. 138—164; M. Rusu și O. Bandula, *Mormîntul unei căpetenii celtice de la Ctumești*, Baia Mare, 1970 (vezi și „50 Bericht d. röm.-germ. Kommission 1969”, Frankfurt a. M. 1971, p. 267—300); I. H. Crișan, *Das Keltenproblem in Siebenbürgen*, Arch. Rozhl., XXIII, 1971, 5, p. 548—558; *idem*, *Burebista și epoca sa*, p. 9—28.

¹⁹³ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din 1949*, extras din *Materiale*, I, 1953, p. 213—506; *La problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, NEH, 1955, p. 103—119

¹⁹⁴ M. Babeș, *Noi date privind arheologia și istoria bastarnilor (o „fibulă pomeraniană” descoperită în România)*, *SCIV*, 20, 1969, 2, p. 195—217; *Dacii și Bastarnii*, Mem. Antiq., II, 1970, p. 215—236; G. B. Fedorov și L. Polevoi, *Arheologija Rumyni* (Arheologia României), Moscova, 1973, p. 130—136); Al. Vulpe și V. Căpitanu, *Apulum*, IX, 1971, p. 163—164.

¹⁹⁵ G. B. Fedorov, *Naselenie Pruto-Dnestrovskogo mezhdurečja* (Populația din regiunea dintre Prut și Nistru), MIA, no. 89, p. 17—56; M. A. Romanovskaia, *Selišče Lukaševka* (Stațiunea de la Lucașevka) SA, 1962, 3, p. 296 sqq.; *Naselenie karpato-dnestrovskogo rajona v II—IV. do.n.e. (po arheologičeskim materialam)* (Populația dintre Carpați și Nistru în sec. II—I î.e.n. pe baza materialelor arheologice), Moscova, 1968 (rezumatul unei teze), p. 3—14; *Ob etničeskoj prindel'nosti naselenija, ostaviušego pamjatnik tipa Lukaševka* (Despre apartenența etnică a populației caracterizate prin inonumentele de tip Lukașevka), Moscova, 1969, extras din *Drevnie frakcii v severnom Pričernomor'e* (Vechii traici de la nord de Marea Neagră), p. 81—95.

constatată mai înainte la Vrtișcoiu în Vrancea ¹⁹⁶, dar rămasă neexplicată, a fost atribuită de noi carpilor traci ¹⁹⁷. De atunci ea a fost întilnită în toată Moldova, de exemplu la Gabăra, Țifești, Pădureni și chiar în alte regiuni, în Muntenia la Chilia, iar în Transilvania la Soporul de Cîmpie ¹⁹⁸. G. Bichir a studiat-o special ¹⁹⁹. Această cultură prezintă dovezi excelente despre continuitatea geto-dacă sub dominația romană, continuitate, care, prelungită chiar după evacuarea provinciei Dacia de către Aurelian, cu implicații relative la procesul originii poporului român, este atestată și prin formele de tradiție geto-dacă ale culturii gotice Cerneahov-Sintana, ale cărei așezări și necropole, confirmînd supraviețuirea daco-romanilor sub dominația goților în secolul IV e.n. ²⁰⁰, se găsesc în mare număr pe o întinsă suprafață a țării. În bună parte a fost explorată, de pildă, la Sintana de Mureș și Tirgul Mureș în Transilvania (de Ștefan Kovács înainte de primul război mondial) ²⁰¹, Izvoare ²⁰², Lețcani, Luca, Erbiceni, Pietriș, Cavadinești etc. în Moldova ²⁰³, Oinac (de I. Andrieșescu) ²⁰⁴, Tirgșor (de Gh. Diaconu), Spanțov, Independența, Ploiești-Triaș, Aldeni, Mătăsaru, Curcani, Căscioare, Alexandria, Pipera (București), Lișcoteanca, Largu etc., în Muntenia, unde urmele sînt deosebit de dese ²⁰⁵. La Medieșul Aurit a fost săpată o așezare a dacilor liberi din Carpații septentrionali, contemporană cu ocupația romană din provincia Dacia în secolele II-III, care trăiau în afara granițelor acestei provincii, dar prezentau o intensă influență romană ²⁰⁶.

La numele deja numeroase ale principalelor șantiere arheologice menționate în legătură cu evoluția culturii geto-dace în epoca fierului, trebuie să mai adăugăm sute de localități unde s-au făcut săpături și cercetări mai sumare, cum sînt săpăturile de salvare ²⁰⁷, sondajele, recu-

¹⁹⁶ Gr. Anișescu, Art. Arh., II, 1929, 3, p. 14-21; I. L. Neagu, ibidem, III, 1930, 5-6, p. 45-51.

¹⁹⁷ R. Vulpe, *Săpăturile de la Potenesti*, passim; idem, *Izvoare: Săpăturile din 1936-1948*, București, 1957, p. 314-315.

¹⁹⁸ M. Macrea, *Materiale*, IV, 1957, p. 119-154; VI, 1959, p. 407-413; Dacia, I, 1957, p. 205-220; S. Morintz, Dacia, V, 1961, p. 395-414; *Materiale*, VI, 1961, p. 411-447; VII, 1962, p. 513-519; D. Protase, *Le cimetièr de Soporul de Cîmpie, un nouveau témoignage de la présence des Daces en Dacie romaine*, Dacia, XIII, 1969, p. 291-317; K. Horedt, *Zur Deutung des Grabfeldes von Soporul de Cîmpie*, Acta MN, VIII, 1971, p. 583-587; Gh. Bichir, SCIV, XVI, 1965, 4, p. 675-694; XX, 1962, 2, p. 219-236; Dacia, XI, 1967, p. 177-224; I. Ioniță și V. Ursachi, SCIV, XIX, 1968, 2, p. 211-226.

¹⁹⁹ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973.

²⁰⁰ Cf. e.g. I. Nestor, *Ist. Rom.*, I, p. 682-694; idem, în *Istoria poporului român*, p. 95-98; K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 5-79.

²⁰¹ Ștefan Kovács, *Dolj. Cluj*, III, 1912, p. 250-367; VI, 1915, pp. 278-299, 317-325.

²⁰² R. Vulpe, *Izvoare*, p. 276-317.

²⁰³ Emilia și N. Zaharia, *Arh. Mold.*, I, 1961, p. 211-217; *Materiale*, VIII, 1962, p. 591-597; I. T. Dragomir, *Materiale*, VI, 1959, p. 453-469; Dan Teodor, ibidem, VI, 1959, p. 536; Cătălina Bloșiu, *Arh. Mold.*, VI, 1969, p. 137-148; VIII, 1975, p. 203-280; S. Antoniu și M. Onofrei, ibidem, VIII, 1975, p. 281-285.

²⁰⁴ I. Andrieșescu, RPAN, I, 1, 1936, pl. XXVIII-XXXVI, fotografii fără text.

²⁰⁵ Cf. Gh. Diaconu, *Tirgșor: necropola din secolele III-IV e.n.*, București, 1965; B. Mitrea și C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966.

²⁰⁶ S. Dumitrașcu și T. Băder, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Satu Mare, 1967; S. Dumitrașcu, *Noi contribuții asupra dacilor liberi de epocă romană din nord-vestul României*, St. Com. SM, 1975, p. 51-59.

²⁰⁷ Prin această expresie se înțeleg săpăturile practicate de urgență în locuri afectate de diferite lucrări de utilitate publică.

noaşterile, al căror rezultat, ca şi acela al descoperirilor întâmplătoare, totalizează un fond considerabil de date tot atât de preţioase ca şi celelalte pentru progresul ştiinţei noastre²⁰⁸.

Avînd în vedere imensitatea materialelor adunate şi a observaţiilor noi, rezultate dintr-o activitate atât de intensă, opera de protoistorie a lui V. Pârvan, *Getica*, pe care însuşi autorul o concepuase ca o încercare provizorie²⁰⁹, este mult depăşită, mai ales din punctul de vedere al documentaţiei arheologice. În 1960, după mai mult de treizeci de ani de la apariţia ei, o nouă sinteză a trecutului îndepărtat al ţării noastre a devenit necesară. Răspuns la această cerinţă a fost tratatul de *Istoria României*, al cărui prim volum, apărut în 1960, cu cele 889 pagini ale sale, a fost consacrat exclusiv istoriei antice, de la paleolitic pînă la formarea poporului român. Volumul a fost redactat de un colectiv de 20 de autori, dintre care mulţi fuseseră elevii lui V. Pârvan²¹⁰. În evoluţia studiilor române moderne despre problemele geto-dace, acest volum din *Istoria României* marchează o a treia etapă după *Dacia înainte de romani* a lui Gr. Tocilescu şi după *Getica* lui V. Pârvan. Cu toate că subiectul acestui volum nu a fost limitat la o singură perioadă a antichităţii, căci îmbrăţişează toate milenii de viaţă umană care preced formarea poporului român, problema sa centrală rămîne tot aceea a originii daco-romane a neamului nostru.

În *Istoria României* problemele epocii bronzului şi ale epocii fierului au fost tratate pornind, fireşte, de la stadiul de cunoştinţe înregistrate în *Getica*, la care s-au adăugat rezultatele numeroaselor descoperiri ulterioare. Multe din punctele de vedere ale lui V. Pârvan despre geto-daci au rezistat criticii, confruntarea cu materialele noi confirmîndu-le şi completîndu-le. Modificările radicale aduse concluziilor sale sînt mai degrabă de ordin secundar. Dar în schimb foarte importante sînt completările aduse nu numai cu materiale noi, ci mai ales cu interpretări. Cea mai mare parte a progreselor realizate în această direcţie se datorează principiilor materialismului istoric aplicate la evoluţia societăţii geto-dace, care, în epoca fierului se găsea în faza de descompunere a comunei primitive şi în plină afirmare, a democraţiei militare. Dezvoltarea forţelor de producţie şi a producţiei de mărfuri, confirmată în chip evident de arheologie, reprezintă efectul unui proces intern al societăţii geto-dace, care a fost însă accelerat prin influenţa culturii greceşti. Dezvoltarea schimburilor, apariţia claselor, diviziunea socială a muncii prin formarea categoriilor separate de meşteşugari şi de negustori, utilizarea monedei, apariţia proprietăţii private,

²⁰⁸ V. Cronica anuală a săpăturilor şi descoperirilor arheologice, în SCIV, VIII, 1957, p. 353—359 pînă la 21, 1970, 3, p. 493—522 şi în *Dacia* de la 1, 1957, p. 337—345 pînă la XIV, 1970, p. 431—464, de Dorin Popescu, urmat la *Dacia*, de M. Babeş (XV, 1971, p. 359—393), S. Morintz (XVI, 1972, p. 325—357 şi XVII, 1973, p. 361—398) şi Adriana Stoia (XIX, 1975, p. 269—307). În acelaşi timp o cronică pentru descoperirile numismatice a fost ţinută de B. Mitrea la SCIV (de la IX, 1958, 1, p. 150—156 la 24, 1973, 1, p. 133—152) şi în *Dacia* (de la II, 1958, p. 493—498 pînă în prezent).

²⁰⁹ V. Pârvan, *Getica*, p. 648.

²¹⁰ *Istoria României*, I—IV, Bucureşti, 1960—1964, publicată de Academia R. P. Române. În primul volum epocile de istorie traco-dacă pînă la cucerirea romană a Daciei sînt tratate la p. 71—341 de C. Daicovicu, I. Nestor, D. M. Pippidi, Dorin Popescu, R. Vulpe, D. Berciu, Em. Condurachi, M. Petrescu-Dimboviţa, I. I. Russu. La alte capitole, în afară de cei consemnaţi, au lucrat Vl. Dumitrescu, C. S. Nicolăescu-Plopşor, Gh. Ştefan, I. Barnea, Maria Comşa, K. Horedt, M. Macrea, B. Mitrea, T. Morariu, Em. Petrovici.

munca sclavilor, sînt tot atîtea trepte care în sinul democrației militare și a uniunilor permanente de triburi au dus la formarea unui stat sclavagist, realizat în faza sa inițială la geto-daci, începînd din vremea lui Burebista și consolidîndu-se sub Decebal pînă în pragul unui stadiu superior²¹¹.

N-am putea insista mai mult asupra conținutului volumului I din *Istoria României*, lucrare de ansamblu deosebit de bine cunoscută.

Ceea ce avem de observat este că numai după cinsprezece ani de la apariție această lucrare pare învechită față de progresele realizate între timp. O nouă lucrare de sinteză se pregătește, cerută fiind nu numai de sporirea materialelor descoperite, dar și de numeroasele monografii arheologice și istorice publicate în ultimul timp, în care multe probleme s-au ivit sau apar sub o nouă lumină. Lăsînd la o parte numeroasele lucrări de acest fel relative la neolitic, pentru a ne limita la cele care privesc strict populațiile daco-trace, numărăm peste treizeci. Greutatea este numai de a alege dintre ele.

Să încercăm a cita mai întîi, pentru epoca bronzului, volumele publicate de K. Horedt despre așezarea de la Wietenberg Sighișoara²¹², de Vl. Dumitrescu despre necropola de la Cîrna²¹³ și despre arta preistorică²¹⁴, de V. Leahu despre cultura Tei²¹⁵, de Al. Vulpe despre securile de bronz²¹⁶. Pentru prima epocă a fierului, lucrările date la iveală de: M. Petrescu-Dîmbovița despre stațiunea de la Stoicani²¹⁷; Al. Vulpe despre necropola de la Ferigele și problemele generale ale epocii hallstattiene în spațiul carpato-dunărean²¹⁸; D. Berciu despre arta traco-getă²¹⁹, despre geții și grecii din Dobrogea și despre cultura geto-dacă anterioară lui Burebista²²⁰; S. Morintz despre problemele ridicate de săpăturile de la Babadag²²¹. Pentru geto-dacii din a doua epocă a fierului cităm studiile următoare: C. Daicoviciu despre problema statului și a culturii dacilor²²²; R. Vulpe despre cultura geto-dacă, despre legăturile geților de la Dunărea

²¹¹ M. Macrea, *Procesul separării orașului de sat la daci*, în *Studii și referate privind istoria României*, București, 1954, I, p. 119—146, urmat de comentariile lui Gh. Ștefan, S. Morintz, R. Vulpe, I. Nestor, Em. Condurachi, C. Daicoviciu, D. Berciu, M. Petrescu-Dîmbovița, M. Roller, *ibidem*, II, *passim*; Iudita Winckler, *Expansiunea economică a Romei în Dacia înainte de cucerirea ei*, *ibidem*, I, p. 147—158; C. Daicoviciu, *NEH*, 1955, p. 132—137; *idem*, *Ist. Rom.*, I, p. 268—341; A. Bodor, *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană: Problema obștilor la daci*, *SCIV*, VII, 1956, 3—4, p. 367—392; VIII, 1957, 1—2, p. 137—148; R. Vulpe, *Dacia*, I, 1957, p. 158—162; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, *passim*; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, p. 136—212.

²¹² K. Horedt și C. Seraphin, *op. cit.*, v. *supra*, nota 102.

²¹³ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, v. *supra*, nota 158.

²¹⁴ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974.

²¹⁵ V. Leahu, *Cultura Tei*, București, 1966.

²¹⁶ Al. Vulpe, *Die Aexle und Belle* (vezi mai sus, nota 157).

²¹⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetățuia de la Stoicani* (extras din *Materiale*, I, 1953, p. 13—211), București, 1954.

²¹⁸ Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967; *idem*, *Mcm. Antiq.*, II, 1970, p. 115—213.

²¹⁹ D. Berciu, *Contribution à l'étude de l'art thraco-gète*, București, 1974; R. Florescu, *Arta tracilor*, București, 1968.

²²⁰ D. M. Pippidi și D. Berciu, *Geți și greci la Dunărea de Jos*, DID, I, București, 1965; *idem*, *Romania before Burebista*, Londra, 1967.

²²¹ S. Morintz, *op. cit.*, *supra*, nota 166.

²²² C. Daicoviciu, *Le problème de l'État et de la culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, București, 1955 (*NEH*) = *Dacica*, Cluj, 1970, p. 69—83.

de Jos cu romanii, despre aşezările getice din Muntenia, despre personalitatea lui Burebista şi despre geţii din Dobrogea sub romani ²²³; I.H. Crişan despre ceramica geto-dacă şi despre domnia lui Burebista ²²⁴; C. şi H. Daicoviciu despre capitala dacă de la Grădiştea Muncelului ²²⁵; H. Daicoviciu despre istoria şi cultura dacilor ²²⁶; C. Preda despre monedele geto-dace; I. Glodariu despre penetraţia comercială elenistică şi romanele în Dacia înainte de cucerirea lui Traian ²²⁷; Rodica Tanţău despre meşteşugurile geto-dacilor ²²⁸; M. Macrea, O. Floca, N. Lupu, I. Berciu, N. Gostar despre cetăţile dace din sudul Transilvaniei şi din Moldova ²²⁹; S. Dumitraşcu şi V. Lucăcel despre cetatea dacă de la Marca din jud. Sălaj ²³⁰. Amintim lucrările lui D. Protase, care aduc dovezi arheologice, numismatice şi rituale pentru continuitatea dacilor sub romani ²³¹; M. Macrea despre viaţa în provincia romană Dacia ²³²; S. Dumitraşcu şi T. Bader despre dacii liberi din Maramureş ²³³; D. Tudor despre sclavagismul din Dacia romană şi preromană ²³⁴. Pentru celţii şi bastarnii de pe teritoriul dac avem lucrările lui Vl. Zirra, M. Rusu, O. Bandula şi I.H. Crişan relative la celţi ²³⁵ şi acelea ale lui R. Vulpe şi M. Babeş despre bastarnii din Moldova ²³⁶. Pentru carpi a se vedea studiile lui R. Vulpe şi Gh. Bichir ²³⁷, iar pentru costoboci ale lui N. Gostar şi I.I. Russu ²³⁸. Cu privire la continuitatea elementelor de tradiţie geto-dacă păstrate pînă în perioada migraţiilor din secolele IV—VI menţionăm monografiile publicate de Gh. Diaconu, B. Mitrea şi C. Preda, Suzana Dolinescu-Ferche, Ligia Bârză ²³⁹.

²²³ R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana en Basse-Moldavie*, Dacia, I, 1957, p. 143—164; *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*, ibidem, IV, 1960, p. 309—332; *Aşezări getice din Muntenia*, Bucureşti 1966. *Getul Burebista, conducătorul întregului neam geto-dac*, St. Com., Piteşti, 1968 p. 33—35; R. Vulpe — I. Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos*, DID, II, 1968.

²²⁴ I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, Bucureşti, 1969; idem, *Burebista şi epoca sa*, Bucureşti, 1975.

²²⁵ C. şi H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa: Cetăţile şi aşezările dacice din munţii Orăştiei*, Bucureşti, 1960.

²²⁶ H. Daicoviciu, *Dacii* ed. a 2-a, Bucureşti, 1972; idem, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.

²²⁷ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973; I. Glodariu, *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974.

²²⁸ Rodica Tanţău, *Meşteşugurile la geto-daci*, Bucureşti, 1972.

²²⁹ M. Macrea, O. Floca, N. Lupu şi I. Berciu, *op. cit.*, supra, nota 181; N. Gostar, *Cetăţi dacice din Moldova*, v. supra, nota 182.

²³⁰ S. Dumitraşcu şi V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, Zalău, 1974.

²³¹ D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticei*, Bucureşti, 1966; idem, *Riturile funerare la daci şi la daco-romani*, Bucureşti, 1971.

²³² M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969.

²³³ S. Dumitraşcu şi T. Báder, *op.cit.*, supra nota 206.

²³⁴ D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, Bucureşti, 1957.

²³⁵ *Supra*, nota 192.

²³⁶ *Supra*, notele 193—195.

²³⁷ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti din 1949*; v. şi *Izvoare*, Bucureşti 1957, p. 314—315; Gh. Bichir, *Cultura carpică*.

²³⁸ N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor: costobocii*, BU. Cluj, SS, I, 1956, 1—2, p. 183—199; idem, *Numele şi originea costobocilor*, Cerc. Ist., I, 1970, p. 109—117; I. I. Russu, *Les Costoboces*, Dacia, III, 1959, p. 341—352.

²³⁹ Gh. Diaconu, Tirgoşor şi B. Mitrea — C. Preda, *Necropole din sec. IV din Muntenia* (supra, nota 205); Suzana Dolinescu-Ferche, *Aşezări din secolele III şi VI e.n. în sud-vestul Munteniei: Cercetările de la Dulceanca*, Bucureşti, 1974; Ligia Bârză, *Continutitatea populaţiei autohtone în Transilvania în secolele IV—V*, Bucureşti, 1973.

Relativ la victoriile lui Traian asupra dacilor au apărut mai recent lucrările lui C. și H. Daicoviciu despre Columnă²⁴⁰ ²⁴¹; a lui V. Barbu despre complexul monumentelor de la Adamclisi²⁴², precum și mai multe articole și studii ale lui R. Vulpe despre primul război dacic al lui Traian²⁴³ și cele ale lui R. Florescu și H. Daicoviciu despre același subiect²⁴⁴; comunicările Emiliei Doruțiu-Boilă, cele ale lui I. Berciu și Em. Condurachi susținând ipoteza (după părerea noastră greșită) a originii domițiene a Altarului funerar de la Adamclisi²⁴⁵. În aceeași ordine de idei e de menționat D. Tudor cu lucrările sale privitoare la podul lui Traian de peste Dunăre²⁴⁶. Problemele monumentelor comemorative ale războaielor dacice au fost discutate și de învățați din alte țări, ca de pildă; J. Baradez²⁴⁷; M.P.-Speidel (care a studiat în special importanța inscripției de la Grammeni în legătură cu moartea lui Decebal)²⁴⁸; Lino Rossi într-o recentă monografie despre columna Traiana²⁴⁹; A. Malissard (cu teză de doctorat asupra analogiilor de tehnică cinematografică de pe reliefurile Columnei)²⁵⁰; G. Ch. Picard, R. Bianchi-Bandinelli, Maria Turcan-Déléani, despre diverse probleme ale acestui monument de la Roma²⁵¹.

Trebuie să acordăm un loc special și numeroaselor lucrări lingvistice ale lui I.I. Russu dedicate tracologiei, dintre care sinteza despre limba

²⁴⁰⁻²⁴¹ C. și H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, București, 1966.

²⁴² V. Barbu, *Adamclisi*, București, 1965.

²⁴³ R. Vulpe, *Les Bures alliés de Décébale dans la première guerre dacique de Trajan*, St. Cl., V, 1963, p. 223—247; *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inferieure*, ibidem, VI, 1964, p. 205—232; *Les Germains du Trophée d'Adamclissi*, *Archeologia*, Wrocław, XIV, 1963 p. 49—64; *Capturarea surorii lui Decebal*, *Sargetia*, IV, 1966, p. 79—95, *Războaiele dacice ale lui Traian citite pe Columna sa*, Viața militară, 1968—1969; *Fulgerul lui Iupiter de la Tapae*, *Apulum*, IX, 1971 p. 571—584; *Semnificația monumentelor de la Adamclisi*, *Magazin ist.*, VII, 1973, 12, și VIII, 1974, 3; *Prigionieri romani supplizati da donne dacie sul rilievo della Colonna Traiana*, *Rivista storica dell'antichità*, Bologna, III, 1973, 1 2, p. 109—125; *Portretul lui Decebal*, *Apulum*, XIII, 1975, p. 71—83.

²⁴⁴ H. Daicoviciu, *Notes sur la première guerre dacique de Trajan*, *Acta MN*, VII, 1970, p. 109—124; R. Florescu, *Adamclisi*, București, 1973.

²⁴⁵ Emilia Doruțiu-Boilă, *Some observations on the Military Funeral Altar of Adamclisi*, *Dacia*, V, 1961, p. 345—363; I. Berciu, *Cornelius Fuscus și cenotaful de la Adamclisi*, *Apulum*, V, 1964, p. 259—276; Em. Condurachi, *Din nou cu privire la altarul funerar de la Tropaeum Traiani*, *Cerc. Ist.*, II, 1971, p. 129—141.

²⁴⁶ D. Tudor, *Oltenia romană*, ed., 3, București, 1968, p. 25—36, 60—72; idem, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1974, p. 9—152.

²⁴⁷ J. Baradez, *Le Trophée d'Adamclissi, témoin de deux politiques et de deux stratégies*, *Apulum*, IX, 1971, p. 505—522; urmat de articolul lui R. Vulpe, *À la Mémoire de Jean Baradez: Le Trophée d'Adamclissi et la stratégie de Décébale*, p. 523—526.

²⁴⁸ M. P. Speidel, *The Captor of Decebalus*, *JRS*, LX, 1970, p. 142—153; *Rantistorum ultimul punct de sprijin al lui Decebal*, *Acta MN*, VII, 1970, p. 511—515; *Die Schluss-Adlocutio der Trajanssäule*, *RM*, 78, 1971, p. 167—174.

²⁴⁹ L. Rossi, *Trajan's Column and the Dacian Wars*, Londra, 1971 (sever criticată de I. I. Russu, *Eine neue Monographie über die Traianssäule*, *RRH*, XII, 1973, 2, p. 351—360).

²⁵⁰ A. Malissard, *Étude filmique de la Colonne Trajane*, thèse de doctorat, Tours, 1974.

²⁵¹ G. Ch. Picard, *Les trophées romains*, Paris, 1957, passim, M. Turcan-Deleani, *Les monuments représentés sur la Colonne Trajane: schématisme et réalisme*, *Mélanges de l'École française de Rome*, LXX, 1968, p. 149—177; R. Bianchi Bandinelli, *Storicità dell'arte classica*, Bari, 1973, p. 365—379.

traco-dacă încoronează activitatea sa în acest domeniu ²⁵². De asemenea el a scris și o carte analogă asupra ilirilor ²⁵³.

Studiile antropologice asupra osemintelor găsite în necropolele antice, inclusiv cele ale geților și dacilor, au fost efectuate de mai mulți distinși cercetători ca Horia Dumitrescu, Olga Necrasov ²⁵⁴, Dardu-Nicolăescu-Plopșor. Acesta din urmă a publicat o analiză a oaselor umane din epoca bronzului și din epoca Hallstatt din România ²⁵⁵.

În domeniul istoriei religiilor au apărut în ultimii cincisprezece ani câteva lucrări valoroase despre cultele daco-trace, de pildă un *Corpus* al monumentelor relative la Cavalerii danubieni de D. Tudor ²⁵⁶ și un reperoriu al monumentelor din Dobrogea reprezentînd pe Cavalerul trac de C. Scorpan ²⁵⁷; sau lucrări tratînd despre divinități diverse, printre care și cele daco-trace, cum este volumul lui D.M. Pippidi despre religiile antice din Sciția Minoră ²⁵⁸ și acela al lui G. Mușu despre divinitățile grecești și traco-gete ²⁵⁹. O importanță deosebită prezintă studiile de istoria religiilor ale competentului învățat român Mircea Eliade, profesor la Universitatea din Chicago, a cărui carte *De la Zalmoxis la Gengis-Han* ²⁶⁰ este în întregime consacrată unei subtile analize a principiilor religiei geto-dace.

În afară de aceste lucrări speciale, diferitele probleme privind antichitatea geto-dacă au fost tratate, în acest timp, și în sinteze istorice de mai mare întindere. Astfel, de pildă, sînt volumele lui D. Berciu privind preistoria și protoistoria regiunilor carpați-dunărene ²⁶¹; culegerea de studii a lui C. Daicoviciu, *Dacica* ²⁶²; culegerile similare ale lui D.M.

²⁵² I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967. Cf. și e.g. studiile de onomastică de același autor, *Thracica*, apărute în locuri diferite (*Omăgiu Fraților Alexandru și Ion Lapedatu*, București, 1936, p. 763—772; AISC, III, 1936—1939, p. 153—159; Godišnik-Annuaire du Musée National archéol. Plovdiv, I, 1948, p. 57—59; II, 1950, p. 57—59), cit și în *Miscellanea, Dacia: I. Tribul „Sensioi”*, II. *Interpres Dacorum*, III. *Constantin cel Mare „Dacicus”*, AIN, XI, 1946—1947, p. 398—415; *Daco-geții în Dacia romană*, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva 1956, p. 39—56; *Etimologii trace: Nume de persoane și locuri*, SCL, VIII, 1957, 2, p. 161—172; *Die Beziehungen der rumänischen Sprache zum Albanischen und zum karpatisch-balkanischen Substrat*, Revue de Linguistique, București, VIII, 1963, 2, p. 253—277; *Despre toponimele din „De aedificiis”*, Cercetări de Lingvistică, XVI, 1971, p. 99—107.

²⁵³ I. I. Russu, *Ilirii: Istoria, limba și onomastica, romanizarea*, București, 1969.

²⁵⁴ Cf. e.g., Olga Necrasov și D. Botezatu, *Carpica*, II, 1969, p. 203—211 (despre scheletele carpice de la Gabăra); idem și colaboratorii, *Dacia*, XVII, 1973, p. 99—125 (scheletele din epoca bronzului de la Zimnicea).

²⁵⁵ D. Nicolăescu-Plopșor, *Dacia*, III, 1959, p. 165—178 (scheletele trace de la Histria); D. Nicolăescu-Plopșor și Wanda Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975.

²⁵⁶ D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis Equitum Danuvianorum*, Leida, 1969.

²⁵⁷ C. Scorpan, *Cavalerul trac*, Constanța, 1967.

²⁵⁸ D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice, texte și interpretări*, București, 1969.

²⁵⁹ G. Mușu, *Zel, eroi, personaje*, București, 1971; idem, *Din istoria formelor de cultură arhaică*, București, 1973.

²⁶⁰ M. Eliade, *De Zalmoxis à Gengis-Khan*, Paris 1970. Pentru generalități vezi și volumul său *Traité d'histoire des religions*, Paris, 1968.

²⁶¹ D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966; *La izvoarele istoriei: o introducere în arheologia preistorică*, București, 1967.

²⁶² C. Daicoviciu, *Dacica: Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, Cluj, 1970. Cf. și vol. *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 1960 și *În Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974.

Pippidi²⁶³ sau cărțile lui Const. C. Giurescu despre istoria românilor²⁶⁴ și lucrările colective *Din istoria Transilvaniei*²⁶⁵; *Istoria României: Compendiu*²⁶⁶; *Istoria poporului român*²⁶⁷ și *Pagini de istorie a armatei române*²⁶⁸.

Ca instrumente de lucru, utile pentru orientarea în cercetări, cităm repertoriul localităților arheologice din Moldova²⁶⁹; repertoriul monumentelor din jud. Bihor²⁷⁰ și Dicționarul de istorie veche a României, o recentă lucrare colectivă apărută sub direcția lui D.M. Pippidi²⁷¹.

Între timp problemele geto-dace au interesat din ce în ce mai mult pe învățații din alte țări. În afară de contribuțiile deja amintite sporadic în paragrafele precedente, menționăm de exemplu unele lucrări relative la acest subiect de Miliutin Garașanin și Draga Garașanin, B. Gavela, Fanula Papazoglu²⁷², Amalia Mozsolics, M. Párducz²⁷³, A. Točik,

²⁶³ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a 2-a, București, 1967; *Scythica Minora: Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, București — Amsterdam, 1975.

²⁶⁴ Const. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973; Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, București, 1974.

²⁶⁵ *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. 2-a, București, 1961 (Contribuția lui C. Daicoviciu pentru antichitate, p. 16—88).

²⁶⁶ M. Constantinescu, C. Daicoviciu și Șt. Pascu, *Istoria României: Compendiu*, ed. a 2-a, București, 1972, (despre antichitate C. și H. Daicoviciu, p. 15—106).

²⁶⁷ *Istoria poporului român* (sub redacția lui A. Oșetea), București, 1970 (pentru istoria veche: I. Nestor, p. 19—36, 91—113, și R. Vulpe, p. 37—90); ediție italiană: *Storia del popolo romano*, Roma, 1971 și ediție engleză: *The History of the Romanian People*, New York, 1974.

²⁶⁸ *Pages from the History of the Romanian Army*, București 1975 (contribuția lui R. Vulpe despre geto-daci, p. 11—33); ediție rusă; *Stranicy istorii rumynskoj armii*, București, 1975.

²⁶⁹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Emilia Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970.

²⁷⁰ *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*, Oradea, 1974.

²⁷¹ *Dicționar de Istorie veche a României (Paleolitic-sec. X)*, București, 1976.

²⁷² M. V. Garașanin, *Chronologische und ethnische Probleme der Eisenzeit auf dem Balkan*. Acti del VI Congresso intern. dellé Scienze preist. e protoist., I, Roma, 1962, p. 179—195; idem, *Der Übergang vom Neolithikum zur frühen Bronzezeit auf dem Balkan und an der unterem Donau*, Actes du Symposium consacré aux problèmes du néolithique européen, Praga — Liblice — Brno 1959, Praga, 1961, p. 15—43; idem, *Les premières vagues indoeuropéennes en Grèce et dans les Balkans*, Acta of the 2—nd. intern. Colloquim on Aegean Prehistory, Athens 1972, p. 175—179; Draga Garașanin, *Etat actuel et problèmes de la préhistoire et de la protohistoire du Sud-Est européen*, Atena, 1972 (Actes du II-e Congrès intern. des études du SE européen, Athènes, 1970, I, p. 275—300); B. B. Gavela, *L'oppidum celtique Židovar: sur le protohistorique yougoslave*, Belgrad, 1952, J. Todorović, *Die Kelten in Süd—Ost Europa*, Belgrad, 1968; *Skordiset*, Novi Sad—Beograd, 1974; Fanula Papazoglu, *Les Aularates et Lysimaque*, Zagreb, 1970 (Adriatica, *Omagiu lui G. Novak*, p. 335—346); idem, *Sur quelques noms „thraces” en Illyrie*, Sarajevo, 1974 (Godišnjak, XII, p. 59—73).

²⁷³ Amalia Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens: Depôtfundhorizonte von Hajdú-sámson und Kosziderpadtás*, Budapest, 1967; *Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens*, Budapest, 1973; M. Párducz, *Scythian Mirrors in the Carpathian Basin*, Swiatowit, Varşovia, XXIII, 1960 (Omagiu lui Wl. Antoniewicz), p. 523—544; *Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken*, Budapesta, 1975, Acta Arh. Hung. 25, 1973, p. 27—63; J. Harmatta, *A recently discovered old Persian Inscription* (găsită la Gherla în Transilvania), Budapesta, 1954, Acta. Ant. Hung., II, 1—2, p. 1—16; *Sur l'origine du mythe des Hyperboréens*, Budapesta, 1955; ibidem, III, 1—2, p. 57—66; *Studies in the History and Language of the Sarmatians*, Széged, 1970; N. Fettich, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatische-dakischen Beziehungen*, Budapesta, 1954 (Acta. Arch. Hung., 3, 1953), p. 127—178; I. Bona, *Clay Models of Bronze Age wagons and wheels in the Middle Danube basin* (ibidem, 12, 1960), p. 83—111; *Geschichte der frühen und mittleren Bronzezeit in Ungarn und im mittleren Donaunraum*, Budapesta, 1961 (Annales Universitatis Scientiarum, II); *Über die Entstehung der Frühbronzezeit in der Theiss—Maros—Gegehd*,

M. Dušek²⁷⁴, J. Trynkowski²⁷⁵, J. Wiesner²⁷⁶, R. Hachmann, B. Hänsel²⁷⁷, W.A.v. Brunn²⁷⁸, V. Pisani, S. Ferri²⁷⁹, Maria Gimbutas, P. Bosch-Gimpera, V. Gordon Childe²⁸⁰.

În această ordine de preocupări, un loc aparte îl au contribuțiile sovietice referitoare la regiunile de sud-vest ale URSS, care în epocile antice au fost locuite de populații traco-gete alternând cu elemente scite și sarmate. Pentru acestea cităm pe Tatiana S. Passek, Tatiana D. Zlatkovskaia, Ana I. Meliukova, E.A. Rikman, cu studii relative la originea tracilor în general și la diversele probleme arheologice ale regiunilor geto-scite²⁸¹, cit și lucrările lui G.B. Fedorov, care a consacrat o bună parte din

Széged, 1965 (Acta Ant. Hung., VIII, p. 59—67); St. Foltiny, *Ein Vogelanhänger aus „Siebenbürgen“ im burgenländischen Landesmuseums*, Alba Iulia, Apulum, IX, p. 65—70; *Ein neuer Beitrag zur Frage der Handelsbeziehungen zwischen Siebenbürgen, dem Ostalpengebiet und Nordostitalien während der mittleren Bronzezeit*, Archaeologia Austriaca, 29, 1961, p. 76—95.

²⁷⁴ A. Točík, *Latènezeitlich-dakische Bestattung in der Südwestslowakei*, Liblice 1959, în *Referáty despre activitatea arheologilor cehoslovaci*, 1958, partea a II-a, p. 71—86; M. Dušek, *Die thrako-skythische Periode in der Slowakei*, SIA, IX, 1961, p. 155—174; *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Cholín*, Bratislava, 1966; *Einflüsse des ägäischen und anatolischen Raumes auf die Kulturentwicklung Südosteuropas und des Karpatenbeckens in der jüngeren Hallstattzeit*, Atena, 1972 (Actes du II-e Congrès intern. des études SE européennes, II, p. 133—139); *Die Thraker im Karpatenbecken*, SIA, XXII, 1974, 2, p. 361—434; B. Benadić, *Die Spätlatènezeitliche Siedlung von Zemplín in der Ostslowakei*, Germania, 43, 1965, 1, p. 63—91.

²⁷⁵ J. Trynkowski, *Lista regilor Daciei la Jordancs, Getica, cap. 67—78* (polară și fr.), Varșovia, Przegląd historyczny, LIX, 1968, 3, p. 438—446; H. Daicovicu și J. Trynkowski, *Les rois daces de Burébišta à Décebal*, Dacia, XLV, 1970, p. 159—166.

²⁷⁶ J. Wiesner, *Die Thraker: Studien zu einem versunkenen Volk des Balkanraumes*, Stuttgart, 1963 (insufficient informat).

²⁷⁷ R. Hachmann, *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit: Studien zum Stand der Forschung imnördlichen Mitteleuropa und in Scandinavien*: 41. Bericht d. röm.—germ. Kommission, 1960 Berlin, 1961, p. 3—276; B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, I—II, Bonn 1968, idem, *Zur Chronologie des 7. bis 5. Jahrhunderts v. Chr. im Hinterland von Odessos an der westlichen Schwarzmeerküste*, PZ, 49, 1974, 2, p. 193—217.

²⁷⁸ W. A. v. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, Berlin, 1968, passim.

²⁷⁹ V. Pisani, *Über die sogenannte thrakische Inschrift von Ezerovo I*, F, 1928, p. 42—47; *Libri recenti sulla lingua dei Traci*, Paideia, Genova, XVI, 1961, p. 238—258; S. Ferri, *Odysseus-Odis: Nuovi dati di protostoria traco-frigia*, Roma, Accad. Naz. dei Lincei: Rendiconti della Cl. di Scienze mor. storiche e filol., XV, 1960, 7—12, p. 288—290; *Le grandi migrazioni indoeuropee del II millennio a.e.n.: il fenomeno della „tripartizione tracia“*, Thracia, II, 1974, Sofia, p. 33—39.

²⁸⁰ V. Gordon Childe, *The Aryans*, Londra, 1926; *The Danube in Prehistory*, Oxford 1929; *The Dawn of the European civilization*, ed. a 6-a, Londra 1957, p. 84—148; Maria Gimbutas, *Culture Change in Europa at the start of the Second Millennium B. C.: A Contribution to the Indo-European Problem*, Selected Papers of the Fifth Intern. Congress of Anthropol. and Ethnological Sciences, Philadelphia, 1956, p. 540—551; *European Prehistory: Neolithic to the Iron Age*, Biennial Review of Anthropology, Stanford (California), 1963, p. 69—106; *Bronze Age cultures in Central and Eastern Europe*, Haga, 1965 (v. supra, nota 156); P. Bosch-Gimpera, *Les Indoeuropéens: Problèmes archéologiques*, Paris, 1961.

²⁸¹ Tatiana S. Passek, *Novye dannye o pozdnetripol'skih poselenijah na Dnestre* (Date noi privind aşezările tripoliene tirzii de pe Nistru), Izvestija — Buletinul Filialei Moldovenești al Academiei de Științe a U.R.S.S., 5(25), 1955, p. 15—30; Tatiana D. Zlatkovskaia, *Mězija v I—II vekah našej ery* (Moesia în sec. I—II e.n.), Moscova, 1951; *Plcmennoj sojuz getov pod rukovodstvom Birebisty*, (Uniunea de triburi gete de sub conducerea lui Burebista), VDI, 1955, 2, p. 73—91; și lucrările citate supra nota 156; *Drevnie frakijcy v severnom Pričernomor'e*, (Tracii antici de la nord de Marea Neagră), Moscova, 1969 (lucrare colectivă, conținând contribuții de la Gălina I. Smirnova, Tatiana D. Zlatkovskaia și L. L. Polevoi, Ana I. Meliukova, Marina A. Romanovskaia, Anastasia P. Mančevicci, Maria I. Viazmitina, A. N. Șelov, E. A. Rikman); A. I. Meliukova, *k voprosu o granice meždju skifami i getami* (Despre problema graniței dintre scii și geți), ibidem, p. 61—80; idem, *Pamjatniki skifskogo vremeni na srednem Dnestre*, (Vestigi

activitatea sa cercetării culturii getice din R.S.S. Moldovenească. De asemenea, lucrările colaboratorilor săi G.D. Smirnov, Marina Romanovskaia, L.L. Polevoi, L. Lăpușneanu, I.T. Niculiță și Galina I. Smirnova²⁸². Amintim de asemenea lucrarea Irinei T. Kruglikova despre Dacia romană (cu multe aserțiuni pozitive despre continuitatea populației locale)²⁸³ și cartea lui M.A. Remennikov privind atacurile populațiilor carpice, sarmate și germanice din nordul Mării Negre asupra Imperiului roman²⁸⁴. Antichitatea geto-dacilor a fost tratată într-un volum colectiv de colaborare sovieto-română, apărut în 1960 la Chișinău²⁸⁵. Referințe la elementele trace din nordul Mării Negre se găsesc și în sintezele de istorie generală a U.R.S.S. și a R.S.S. Ucraina, ca și în Istoria universală publicată în zece volume la Moscova²⁸⁶.

Cu obiectele cele mai caracteristice pentru cultura geto-dacă au fost organizate două expoziții peste hotare, prima în 1969 la Köln și în 1970 la Roma, cu tema „civilizația romană în România”, secția geto-dacă constituind prologul, iar a doua în 1972 la Belgrad (repetată la Cluj și

din epoca scită pe Nistrul de mijloc), KS, 1953, 51, p. 60—73; *Pamjatniki VIII v. do n.e. na teritorii lesostepnoj Moldavii* (Vestigii arheologice din sec. VIII î.e.n. pe teritoriul silvo-stepei Moldovei), Bul. filialei Moldovenești a Academiei de Științe din U.R.S.S., 1956, 4, (31), p. 39—47; *Sarmatskoe pogrebenie iz kurgana u s. Olonești, Moldavskaja SSR*, (Mormint sarmat într-un tumul din satul Olănești din R. S. S. Moldovenească), SA, 1962, 1, p. 195—208; E. A. Rikman, *Ofrakijekih elementah v černjahovskoj kul'ture Dnestrovskov Dunajskov mezhdureč'ja* (Despre elementele trace în cultura cernahoviană din regiunile nistro-dunărene), p. 178—188, în *Drevnie frakijcy etc.* (v. supra în această notă).

²⁸² G. B. Fedorov, *Lukaševskij mogilnik* (Necropola de la Lukașevka), KS, 1957, 68, p. 58—62; *Descoperirile arheologice din R. S. S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, Iași St. Cerc. Șt., Ist., VIII, 1957, 1, p. 159—168; *Sovmestnye raboty rumynskih i sovetskikh arheologov*, (Lucrările comune ale arheologilor români și sovietici), Vestnik, Buletinul Academiei de Științe a U.R.S.S., XXVIII, 1958, 2, p. 81—84; *Naselenie pruto-dnestrovskogo mezhdureč'ja v I tysjačelletii n.e.* (Populația din regiunea dintre Prut și Nistru în I-ul mileniu e.n.), Moscova, 1960, MIA, 89; G. B. Fedorov și L. L. Polevoi, *Arheologija Rumynii* (Arheologia României), Moscova, 1973; L.L. Polevoi, G.D. Smirnov și E.A. Rikman, capitolele de preistorie din lucrarea colectivă *Istoriia Moldavskoj SSR* (Istoria R. S. S. Moldovenești), Chișinău, 1965, p. 21—61; L. Lăpușneanu, I. T. Niculiță și Marina A. Romanovskaia, *Pamjatniki rannego železnogo veka* (Vestigii din prima epocă fierului), Chișinău, 1974; M. A. Romanovskaia, *Ob etničeskoj prindležnosti naselenija, ostavivšego pamjatniki tipa Lukaševka* (Despre apartenența populației caracterizate prin vestigiile de tip Lukașevka), în *Drevnye Frakijcy* (v. supra, nota 281), p. 81—95; Galina I. Smirnova, *Poselenie Magala: pamjatnik drevnefrakijskoj kul'tury v Prikarpat'e* (Stațiunea de la Mahala — lîngă Cernăuți — vestigii ale culturii trace antice din Subcarpați), ibidem, p. 7—34. Cf. și *Arheologičeskie issledovaniia v Moldavii* (Cercetări arheologice în Moldova), Chișinău, 1972 multiplicat prin roneotipie).

²⁸³ Irina T. Kruglikova, *Dakija v epohu rimskoj okkupacii* (Dacia în vremea ocupației romane), Moscova, 1955.

²⁸⁴ M. A. Remennikov, *Bor'ba plemen severnogo Pričernomor'ja s Rimom v III veke* (Lupta populației din nordul Mării Negre contra Romei în secolul III e.n.), Moscova, 1954.

²⁸⁵ *Materialy i Issledovaniia po Arheologii jugo-zapada S.S.S.R. i Rumynskoj Narodnoj Respubliki* (Materiale și cercetări arheologice din sud-vestul URSS și României), Chișinău, 1960 (cu contribuții de la Tatiana S. Passek, Ecaterina K. Cerniș, G. B. Fedorov, Ana I. Meliukova, Tatiana G. Movșă, E. A. Rikman, G. D. Smirnov, D. Berciu, Em. Condurachi, Vl. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmbovița, R. Vulpe etc.).

²⁸⁶ *Vsemirnaia istoriia* (Istoria Universală), I—X, Moscova, 1955 și urm. (traducere în română: *Istoria Universală*, I—III, București, 1958—1960; despre traco-geți: I, p. 451—471, 515—528; 620—630, 695—696, II, p. 16—17; 124—137); *Očerki istorii SSSR: Pervobytno-obščinnyj stroj i drevniejšie gosudarstva na teritorii SSSR* (Manual de istorie a URSS, Moscova, 1956, p. 141—158, 283—361, etc.; *Narysy starodavn'oj istorii Ukrajs'koj RSR* (Studii despre istoria veche a R. S. S. Ucrainiene).

București) reprezentând o paralelă între cultura ilirilor și aceea a dacilor. Cu aceste prilejuri au fost publicate două serii de cataloage, cu introduceri care conțin, în special cele de la Roma și Köln, bogate rezumate despre istoria și cultura geto-dacilor, datorită unui colectiv condus de C. Daicoviciu, organizatorul expozițiilor respective ²⁸⁷.

Comunicări românești despre antichitățile dace au fost adesea prezentate la congresele internaționale de specialitate. Încă din 1869 Odobescu prezenta la Congresul internațional de antropologie și arheologie preistorică de la Copenhaga o expunere intitulată „Noțiuni preistorice din România”, în care între altele vorbea de descoperirile getice de la Tinosul ale lui Bolliac ²⁸⁸. Același congres avea să țină după aproape șaptezeci de ani, în 1937, o sesiune la București, unde arheologi români dintr-o altă generație, acum mult mai numeroși, aveau să expună rezultate mai ample ale descoperirilor lor relative la epocile preromane ²⁸⁹. În 1932, la Londra, s-a întemeiat Uniunea internațională de Științe preistorice și protoistorice (U.I.S.P.P.), în al cărui consiliu permanent fiecărei țări îi sînt rezervate patru locuri ²⁹⁰. La toate Congresele acestei Uniuni, începînd cu cel din 1932 și continuînd (în afară de anii de război) pînă în prezent, au fost prezentate comunicări asupra antichităților trace și mai ales geto-dace. Și la acela care se va ține foarte curînd la Nisa sînt anunțate asemenea subiecte. Numeroase au fost contribuțiile la aceeași temă, mai ales din partea cercetătorilor români și bulgari, în congresele Asociației internaționale de Studii sud-est europene, întemeiată din inițiativă românească, avîndu-și sediul principal la București. În afară de această Asociație, Institutul de Studii sud-est europene, reinviere a vechiului Institut similar fundat odinioară de N. Iorga, publică de asemenea o revistă în limba franceză și cuprinde, pe lîngă altele, o secție de istorie veche, în care își au locul și preocupări de tracologie ²⁹¹.

Aceste preocupări se manifestă adesea și în reuniunile internaționale cu teme mai ample, cum e Congresul de Științe istorice, în cinstea căruia Comitetul național de istorici din Republica Socialistă România alcătuiește

²⁸⁷ *Civiltà romana in Romania*, Roma, 1970 (articole semnate de G. Forni, C. și H. Daicoviciu, I. I. Russu, Em. Condurachi, Gabriella Bordenache, Iudita Winkler, R. Florescu, Lucia Teosu); o ediție germană, *Die römische Civilisation in Rumänien*, apărută la Köln în 1969. Pentru expoziția de la Belgrad și de la București s-au publicat două ediții bilingve, una sîrbo-engleză: *Iliri i Dačani — The Illyrians and Dacians*, Belgrad, 1971, și alta franco-română: *Iliri și Daci — Illyriens et Daces*, Cluj — București, 1972, cu articole de Draga Garașanin și Hadrian Daicoviciu.

²⁸⁸ Cf. I. Andrieșescu, *Quelques mots d'introduction, de souvenir et d'hommage*, în I-ul fascicol din Revista de Preistorie și Antichități Naționale, 1937, dedicat „membrilor celui de-al XVII-lea Congres internațional de Antropologie și Arheologie preistorică întrunit la București — Cluj la 1—8 septembrie 1937”; cf. D. Tudor, *Alexandru I. Odobescu arheolog*, prefață la ediția din 1961 a lucrării *Istoria Arheologiei* de A. Odobescu, p. 11—12.

²⁸⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Al XVII-lea Congres internațional de Antropologie și Arheologie preistorică*, RPAN, II—IV, 1940, p. 119—127; T. J. Arne, ibidem, p. 129—132 (relații despre Congres traduse în română după originalul suedez apărut la Stockholm).

²⁹⁰ Cf. *Proceedings of the First International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, London, August 1—6, 1932*, Oxford, 1934 (volumul conține regulamentul Uniunii, lista membrilor Consiliului Permanent și al Comitetului de Onoare, precum și rezumatele comunicărilor).

²⁹¹ *Revue de l'Institut d'études sud-est européennes*. Asociația are ca organe: *Bulletin del'Association internationale des études sud-est européennes* și *Revue archéologique du sud-est européen*.

cu prilejul fiecărei sesiuni un volum colectiv, în care studiile relative la antichitate cuprind și contribuții privind Dacia preromană²⁹². De asemenea la Conferința internațională de studii clasice „Eirene”, care a ținut pînă acum două sesiuni în România, la Eforie în 1960 și la Cluj-Napoca în 1972²⁹³, precum și la diferite Congrese generale de Arheologie clasică și la Congresul internațional de Studii despre *limes*-ul roman, care a ținut o sesiune, a IX-a, în 1972, la Mamaia²⁹⁴. Și colocvii mai restrinse, la care, între altele, au fost discutate probleme tracice și geto-dace, au avut loc în România. Cităm Colocviul internațional cu tema „Izvoarele arheologice ale civilizației europene” de la Mamaia din 1968²⁹⁵ și Colocviul istoricilor româno-iugoslavi de la București din 1975, de sub auspiciile Institutului de studii sud-est europene²⁹⁶.

Dar cercetările despre vechii traci și geto-daci au devenit în zilele noastre atît de asidue și de abundente, avînd în vedere considerabilul material ieșit din săpături și perfecționarea metodelor arheologice, istorice, lingvistice și de alte specialități, încît intrunirile generale și plurivalente nu mai erau suficiente pentru discutarea lor. Un Congres special de Tracologie se făcea neapărat necesar. Meritul inițiativei a revenit colegilor bulgari, care, reprezentînd patria prin excelență a vechilor traci balcanici, au instituit *I-ul Congres internațional de Tracologie* la Sofia în 5—10 iulie 1972, sub președinția ilustrului lingvist Vladimir Georgiev. Congresul, pus sub auspiciile Asociației internaționale de Studii sud-est europene (sediul la București), a fost organizat cu grijă de Academia Bulgară de

²⁹² I: *Nouvelles études d'histoire présentées au Xe Congrès des Sciences historiques, Rome, 1955*, București, 1955 (I. Nestor, M. Petrescu Dîmbovița, R. Vulpe, C. Daicoviciu, B. Mitrea); II: idem, *à l'occasion du XIe Congrès des Sc. hist. Stockholm, 1960*, București, 1960 (Vl. Dumitrescu, K. Horedt, H. Daicoviciu, C. Daicoviciu, Em. Petrovici, Gh. Ștefan); III: idem, *XIIe Congrès, Vienne 1965*, București, 1965 (Em. Condurachi, Maria Comșa, C. Daicoviciu și Emil Petrovici, E. Stănescu); IV: idem, *XIIIe Congrès Moscou 1970*, București, 1970 (Em. Condurachi, Gh. Ștefan, I. Nestor, Maria Comșa); idem *XIVe Congrès San Francisco, 1975*, București (D. Berciu, Liviu Marcu).

²⁹³ *La Conférence internationale d'Études classiques des pays socialistes* („Eirene”, Eforia 1960), dare de seamă și comunicări publicate în St. Cl., III, 1961 (despre țările trace: Al. Graur, Vl. Georgiev, Em. Condurachi, C. Poghir, Chr. M. Danoff, G. Daux, D.M. Pippidi, A. Aricescu, B. Mitrea, Th. Ivanov, B. Gerov, F.B. Florescu, S. Comănescu, V. Beșevliev, N. Gostar; comunicări numai menționate: P. Alexandrescu, G. Cantacuzino, R. Vulpe, J. Harmatta); *Actes de la XIIe Conférence internationale d'Études classiques „Eirene”, Cluj-Napoca 1972*, București—Amsterdam 1975 (D. Protase, Iudita Winkler, Gh. Păuș, H. Daicoviciu, Maria Munteanu, N. Gostar, Vl. Iliescu, A. Popescu).

²⁹⁴ *Actes du IXe Congrès international d'études sur les Frontières romaines, Mamaia 1972*, București—Köln—Wien 1974 (comunicări privind provinciile traco-dace ținute de I. Barnea și Gh. Ștefan, Vl. Kondić, Th. Ivanov, O. Toropu, Em. Condurachi, Emilia Doruțiu-Boilă, Alexandra Ștefan, C. Scorpan, A. Aricescu, A. Rădulescu, B. Böttger, K. Wachtel, Ludwika Press, V. Velkov, Maria Čičikova, Iordanka Atanasova-Georgieva, N. Gudea, St. Ferenczi, K. Horedt, I.I. Russu, D. Protase, D. Tudor, Cr. Vlădescu și Gh. Poenaru-Bordca, Ioana Bogdan-Cătănicu, R. Vulpe, D. van Berchem, J. F. Gilliam, J. E. Bogaers, A. Malissard, H. Daicoviciu, P. Diaconu).

²⁹⁵ *Sources archéologiques de la civilisation européenne: Actes du Colloque international organisé par l'Association intern. d'Études du Sud-Est européen, Mamaia 1968*, București 1970 (comunicări prezentate de M. Garașanin, Em. Condurachi, W. Hensel, C. Daicoviciu, St. Mihailov, H. Daicoviciu).

²⁹⁶ Prima intrunire a grupului mixt de istorici români și iugoslavi, București 1—5 aprilie 1975, organizată de Institutul de Studii sud-est europene: colocviul din 2 aprilie pe tema: „Etnogeneza popoarelor paleo-balcanice”, prezentată de M. Garașanin și C. Poghir. Rapoartele și dezbaterile care au urmat, vor apărea în curînd în „Revue des études sud-est européennes”, 1976, 1.

Științe, cu concursul Institutului arheologic bulgar și al Muzeului Național din Sofia²⁹⁷. Bulgaria a realizat progrese considerabile în domeniul arheologic în ultimele trei decenii. Într-o remarcabilă „Bibliografie a arheologiei bulgare”²⁹⁸ se pot găsi toate numeroasele lucrări, nu numai din Bulgaria, referitoare la antichitatea tracă meridională, înregistrate scrupulos pentru perioada 1879—1966. Un special *Institut de Tracologie* a fost întemeiat la Sofia cu prilejul Congresului. Acest Institut a publicat Actele Congresului, sub titlul *Thracia*, în trei volume²⁹⁹.

Al II-lea Congres de *Tracologie*, solicitat de România, ca fiind de asemenea o țară în întregime tracă, a fost decis la sesiunea de la Sofia pentru a se ține în 1976 la București. E tocmai ceea ce simtem pe cale de a realiza. Știința românească se prezintă la acest Congres cu rezultatele unei lungi și bogate activități tracologice, a cărei evoluție am încercat s-o schițăm în prezenta expunere, în toate etapele ei principale, de la dibuirile din secolele evului mediu pînă la intensa prosperitate din vremea noastră.

Poporul român privește această manifestare cu un interes special, căci este vorba de fondul său băștinaș, reprezentat prin tracii de nord: *geto-dacii*, care, primind odinioară limba latină și valorile civilizației romane pentru a deveni *românii de azi*, nu au pierdut nimic din natura lor fizică și morală, din aspirațiile lor la libertate și progres, din profunda legătură cu patria lor carpațo-dunăreană, atît de perfect unitară, pe care n-au părăsit-o niciodată și pentru care au luptat totdeauna. Pentru români tracologia este o disciplină istorică de prim ordin, strîns legată de însăși conștiința lor națională. De asemenea este un domeniu în care se întîlnesc frățeste cu bulgarii, asupra etniei cărora amintirea vechilor traci meridionali a lăsat de asemenea o pecete puternică. Importanța tracologiei nu e mai mică nici pentru celelalte popoare din sud-estul Europei, care ocupă

²⁹⁷ *Primus Congressus studiorum Thracicorum. Serdicae, 1972*, în *Thracia*, Sofia, I, 1972 (rapoartele preliminare ale Invățaților bulgari), II, 1974, și III, 1974 (lucrările Congresului). Printre comunicările prezentate de participanții români: R. Vulpe: *La priorité des agnats dans la transmission de la royauté chez les Thraces, les Daces et leurs voisins*; A. Petre, Gêles et Daces de la Scythie Mineure; C. Scorpan, *The Thraco-Getae in Scythia Minor*; R. Vulcănescu, *La substratum thrace de quelques activités ludiques de la culture populaire roumaine*; A. Vraciu, *Einige Überlegungen zu den dakischen Elementen in Rumänischen*; D. Slușanschi, *Sur l'interprétation des inscriptions d'Ezerovo et de Kiolmen*; A. Părvulescu, *I. e. *s (<dace>) roum. f.*; Gabriela Mirza, *Rapports entre le daco-mésien et le grec ancien*; C. Foghire, *Considérations philologiques sur Gebeleizis*; Adriana Ionescu, *About the circulation of Romanian autochthon Words during the 16th to 18th Centuries*; Eugen Comșa, *Le commencement du processus de l'indo-européennisation dans le NE de la Péninsule Balkanique*; Alexandrina Alexandrescu, *Autour des feuilles de Zimnicea*; M. Irîmia, *Beginn der geto-dakischen Laténezeit an der unteren Donau*; S. Morintz, *Einige Probleme der Bronzezeit im Donau-Balkangebiet*; Silvia Teodor, *Le commencement du Latène dans le Nord-Est de la Roumanie*; I. Glodariu, *Relations commerciales des Gêto-Daces*; I. H. Crișan, *Le caractère des établissements-oppidums chez les Daco-Gêles*; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Découvertes monétaires et liaisons entre les Thraces sud-danubiens et le monde géto-dace*; D. Berciu, *Problèmes de l'art thraco-gète de Roumanie*; K. Koredt, *Der dakische Silberschmuck und seine circummediterranean Beziehungen*; G. Simion, *La culture géto-dace du nord de la Dobroudja à la lumière des découvertes d'Entsala*; H. Daicovicu, *Les Gêto-Daces à la fin du Hallstatt et au début du Latène*. În timpul Congresului o expoziție specială de artă tracă a fost excelent organizată la Sofia, al cărei catalog *Izložba trakijsko izkustvo — L'art thrace*, Sofia 1972, a fost redactat de I. Venedikov.

²⁹⁸ Sonia Georgieva și V. Velkov, *Bibliografija na bălgarskata Arheologija (1879—1966)*, ed. a 2-a, Sofia 1974.

²⁹⁹ V. supra, nota 297. Recent a apărut, sub auspiciile acestui Institut, seria *Studia Thracia*, al cărui prim volum (1975) conține contribuții privind relațiile culturale traco-scite (în rusă, cu rezumat în engleză).

diverse porțiuni din aria de răspîndire a vechilor traci, așa că această specialitate a științei istorice, deși prezintă un anume sens particular, pentru fiecare țară respectivă, constituie în același timp o disciplină internațională prin definiție. Și nu numai pentru aceste țări, deoarece totalul populațiilor trace reprezintă un fenomen amplu și caracteristic, care nu poate scăpa atenției nici unui cercetător, de oriunde, al studiilor despre lumea antică.

LES RECHERCHES THRACOLOGIQUES EN ROUMANIE (II)

RÉSUMÉ

Après la deuxième guerre mondiale, les études historiques en Roumanie prirent un essor extraordinaire. C'est surtout l'activité archéologique qui, bénéficiant d'un large appui moral et matériel de la part du régime socialiste, atteignit une ampleur et un progrès que l'on ne pouvait pas même soupçonner auparavant. Des fonds importants furent affectés aux fouilles, on organisa de grands chantiers archéologiques, des possibilités furent créées pour la publication des résultats obtenus dans des périodiques de spécialité, dont le nombre s'est considérablement accru. Un imposant Musée National d'Histoire vient d'être fondé et de nombreux musées archéologiques ont été aménagés dans toutes les villes du pays. Des Instituts d'Archéologie furent créés à Bucarest, à Cluj-Napoca et à Jassy.

Toutes les périodes du passé ont bénéficié de ces conditions favorables aux recherches, mais c'est surtout les âges des Géto-Daces, c'est-à-dire des Thraces du Nord, qui ont tiré le plus grand profit. Innombrables sont les investigations concernant leurs nécropoles, aussi que leur civilisation. Les autres disciplines : la linguistique, l'ethnologie, l'anthropologie, l'histoire des religions ont connu également un grand essor. Devant l'immensité des matériaux recueillis, la valeureuse synthèse d'autrefois de V. Pârvan, *Getica*, paraissait déjà vieille. Par une contribution collective on en rédigea une autre, à savoir le Ier volume de *Istoria României*, paru en 1960. Mais d'ores et déjà la nécessité d'un nouvel ouvrage de cette sorte se fait sentir. En outre, on publia des monographies partielles, abordant des problèmes spéciaux de la thracologie ou des résultats des fouilles archéologiques. Il y a déjà plus d'un siècle depuis la première participation des archéologues roumains à un Congrès international d'archéologie relatif aux époques préromaines. Ils l'ont fait régulièrement par la suite et de plus en plus assidûment ces derniers temps.

Mais les recherches thracologiques effectuées aussi bien en Roumanie qu'en Bulgarie et dans les autres pays du Sud-Est européen connurent une telle extension, que l'on dut instituer un Congrès consacré en exclusivité aux problèmes de ce domaine. L'initiative en appartient aux collègues bulgares qui, en 1972, convoquèrent à Sofia le *Premier Congrès international de Thracologie*. C'est là que fut décidé, sur la demande de la délégation roumaine, que le *Deuxième Congrès* de cette spécialité historique soit organisé en 1976 à Bucarest. C'est ce que nous sommes en train d'organiser pour les 5—10 septembre de cette année. A cette manifestation internationale, la science roumaine présentera les résultats d'une longue et riche activité thracologique.

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA CONTINUITĂȚII : CASTRUL TIMIȘ

DE

I. D. SUCIU

Problema continuității poporului român a fost dezbătută și dovedită cu argumente științifice începînd încă din secolul al XVIII-lea. „În ciuda vicisitudinilor istorice, poporul român a trebuit să ducă o luptă îndrjită de-a lungul celor două milenii spre a-și asigura continuitatea pe teritoriul în care s-a născut”—scrie Programul P.C.R. O dovadă a acestei continuități o avem și în denumirea orașului actual Timișoara.

Istoricii maghiari Berkeszi I.,¹ Milleker Bodog² și Ortway Tivadar³ sînt în unanimitate de acord că actualul oraș Timișoara e amplasat pe vatra unei așezări romane. Numeroasele urme din epoca romană găsite în Timișoara au fost sintetizate într-un studiu de G. Postelnicu⁴. Pe lângă cărămizi și vase romane, s-au descoperit din epoca romană și numeroase obiecte ca : o rozetă de aur, două compase de fier, un miner de os modelat în formă de porumbel, o lance de bronz, o placă de aramă de scris. Aceste obiecte pot fi completate cu un mare număr de monede de la Augustus, Hădrian, Antonius Pius, Comodus, Constantinus, Valentinian, Vitelius, Vespasian, Titus, Traian, Verus, Faustina, Iulia și Pertinax⁵.

D. Protase afirmă că între 1842 — 1905 s-au făcut numeroase descoperiri de monede izolate din perioada de după Aurelian precum și un tezaur din timpul lui Aurelian⁶.

D. Tudor relatînd inventarul obiectelor și monedelor descoperite pe vatra orașului Timișoara, după cei doi istorici români, susține că actualul oraș „se află amplasat peste vatra unei așezări rurale romane” iar succe-

¹ Berkeszi I., *Délmagyarország érmelelei*, (Urme numismatice în Ungaria de Sud), Timișoara, 1907, p. 41—42.

² Milleker B., *Délmagyarország régiségletelei a honfoglalás előtti időkből* (Urme de antichități în Ungaria de sud înaintea ocupării patriei), v. II, p. 67, Timișoara, 1900.

³ Ortway Tivadar, *Temesvármegye és Temesvárváros története* (Istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara), vol. II, Budapeșt, 1914, p. 58—59.

⁴ G. Postelnicu, *Originea orașului Timișoara*, „Analele Banatului” 1931, (IV), nr. 2—4, fasc. 9 (aprilie — decembrie), p. 189—194.

⁵ *Ibidem*, p. 193—194.

⁶ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1968, p. 178.

siunea monetară din secolele I—IV dovedește continuitatea „pînă la venirea hunilor”⁷. Greu ne vine a crede că o așezare rurală romană să aibă varietatea obiectelor cit și mulțimea monedelor descoperite la Timișoara. Rozeta de aur indică o populație orășenească, rafinată în gusturi și bogată. Și să nu uităm că aceste descoperiri s-au făcut întâmplător, nu în urma unor săpături sistematice, deoarece în Timișoara asemenea săpături nu se mai pot face din cauza extensiunii orașului. La acestea mai trebuie adăugat faptul că aceste urme materiale au fost descoperite doar în secolul XIX cînd arheologia bănățeană a luat avînt, fără a fi cunoscute urmele din secolele XIV—XVIII, cînd s-au făcut marile lucrări de fortificații ale orașului.

Evident că numeroasele urme și monedele atît de variate ridică o întrebare : ce localitate romană era pe vatra actualului oraș? Răspunsul îl aflăm consultînd hărțile Banatului din antichitate. Avem trei hărți mai importante care ne aduc lămuriri prețioase și pe care comparîndu-le cu afirmațiile unor geografi ai antichității cit și moderni, putem stabili unele adevăruri și trage unele concluzii privitoare la continuitatea populației daco-romane pe aceste meleaguri. Cele trei hărți care ne redau geografia Banatului în antichitate sînt : harta lui Ptolomeu, Tabula Peutingeriană și Cosmografia Geografului anonim din Ravena. Ptolomeu și-a întocmit harta în veacul al II-lea e.n. spre sfîrșit, deoarece era născut în anul 140 e.n. Tabula Peutingeriană a fost întocmită în veacul al IV-lea după o hartă militară romană, de geograful Castorius și cuprinde în mod detaliat pînă și distanțele între diferitele centre, ceea ce ne ajută să stabilim localitățile de azi corespunzătoare vechilor așezări⁸. De o mare importanță este și harta geografului anonim din Ravena deoarece și-a întocmit opera în secolul al VII-lea, după 680, deci în perioada deplinei expansiuni a popoarelor migratoare⁹.

Înainte de a examina aceste hărți, trebuie să precizăm că orașul Timișoara își trage numele de la riul Timiș. Sufixul „oara” indică o localitate sau tîrg, provenind de la maghiarul vár= cetate¹⁰.

Riul Timiș în antichitate se numea Tibiscus. „Tibis” e cuvînt traco-dac și înseamnă mlaștină, noroi, nămol¹¹. Din acest motiv, pe teritoriul locuit de traci, mai găsim și alte hidronime și toponime cu aceeași rădăcină ca : Tibisis, riu în munții Haemus sau Tibisca, localitate în Moesia inferior¹². Fluviul Tisa, în antichitate și pînă tîrziu în evul mediu era numit Tibiscus. Astfel, geograful Ptolomeu din Alexandria numește fluviul Tisa, *Tibisco* menționînd în paranteză că „Tissa o numesc barbarii”¹³. Italienii numeau încă și în 1594, 1595, 1596 fluviul Tisa cu numele tracic „Tibiscum” sau „Tibisco”¹⁴, dar în același timp, numeau și riul Timiș

⁷ D. Tudor, *Orașe, tirguri și sate în Dacia Romană*, ed. II, București, 1971, p. 55.

⁸ Dr. Konrad Miller, *Die Weltkarte des Castorius genaunt Die Peutingersche Tafel*, Ravensburg, 1887, p. 40.

⁹ *Fon'es Historiae Daco-Romanae*, II, p. XVIII.

¹⁰ Comunicare făcută de acad. Al. Graur pentru care-i mulțumesc.

¹¹ I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. II, București, 1967, p. 141.

¹² *Ibidem*, p. 125.

¹³ *La Geografia di Claudio Tolomeo Alessandrino*, già tradotta di greco in italiano da M. Giero Ruscelli, Veneția, 1574, p. 152.

¹⁴ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, p. 71, 226, 239, V. 14, 38.

tot „Tibisco”¹⁵, încît numai parcurgînd cu atenție rapoartele lor se poate face diferențierea între Tisa și Timiș.

Pe lângă fluviul Tibiscus=Tisa, Ptolomeu indică între cetățile mai celebre ale Daciei și cetatea Tibiscum sau Tiriscum pe care o situează în Banat alături de orașele Zurobara, Sarmisegetuza-Regia și Tierna. Acmonia apare lângă Tibiscum în sudul Transilvaniei¹⁶. Deci avem în Banat pe harta lui Ptolomeu trei denumiri de Tibiscum sau „Tibisco” : fluviul Tisa, riul Timiș și localitatea Tibiscum.

În Tabula Peutingeriana lucrurile se schimbă. Harta lui Castorius a fost alcătuită după părăsirea Daciei deoarece nu cuprinde toată Dacia ci doar Banatul, Crișana, Transilvania, Bucovina, o parte din Moldova și Țara Românească. Pe de altă parte, pe teritoriul Daciei sînt indicate diferite triburi migratoare ca Amaxobii și Lupiones în vestul Daciei iar în sud-est, Piti, Gaete, Goții, Dageae, Venedi¹⁷. Localitățile și drumurile din Banat sînt foarte exact reprezentate. De la Viminacium sînt indicate două drumuri care pătrund în Banat. Primul pornea de la Viminacium, traversa Dunărea pe la Lederata îndreptîndu-se spre Arcidava — Centum — Putea — Berzobis — Azisis—Caput Bubali și se oprea la Tibisco care era cap de drum. Al doilea drum pornea tot de la Viminacium — de-a lungul Dunării pe care o traversa la Tierna — apoi se îndrepta spre Ad Mediam — Pretorio — Ad Pannonio — Gaganis — Masclianis apoi la Tibiscum. De la Tibiscum, prin Acmonae-Ponti Augusti, ajungea la Sarmisegetuza¹⁸.

Deci în Tabula Peutingeriana apar două orașe Tibiscum : unul la nord-vest care era cap de linie și altul mai spre sud de unde drumul se îndrepta spre Sarmisegetuza. Fenomenul era obișnuit la romani, ca de altfel și la români, de a da același nume la diverse localități. Astfel cunoaștem în prezent două localități cu numele Acmonia : lângă Sarmisegetuza și în Asia Mică¹⁹. Toponime ca Aqua, Aquae, Ad Aquas au ajuns la 120 și exemplele s-ar putea continua. Deci și în Banat avem de a face cu două orașe Tibiscum care și-au luat numele de la riul Timiș și de aici și confuzia atît a unor geografi români cît și străini. Totuși unii geografi care s-au ocupat de problemă au sesizat cele două orașe diferite și le-au situat în puncte diferite. Geograful francez D’Anville scrie următoarele în legătură cu acest subiect : „Dacia nu cuprinde numai Transilvania, ci și părțile limitrofe ale Ungariei, apoi Valahia și Moldova care au fost cuprinse într-o vastă provincie pe care armele lui Traian le-au unit cu Imperiul. Trebuie să intrăm în unele amănunte asupra acestui subiect. *Tibiscus* unde duce o șosea romană plecînd din Viminacium este *Timișoara* și din acest loc o altă șosea intrînd prin defileuri în Transilvania, întilnește la ieșirea lor orașul care a fost dominant în toată țara și care sub numele de Sarmisegetuza a servit de reședință lui Decebal”²⁰. Deci geograful francez D’An-

¹⁵ *Ibidem*, V, p. 56.

¹⁶ A. E. Nordenskiöld, *Facsimile-Atlas to the Early history of cartography*, New-York, 1961, p. X.

¹⁷ Dr. Konrad Miller, *op. cit.*, p. 58.

¹⁸ Dr. Konrad Miller, *Weltkarte des Castorius genannt die Peutingersche Tafel*, Ravensburg, 1888, segmentum VII.

¹⁹ Dr. Konrad Miller, *Itineraria Romana*, Römische Reisewege an der hand der Tabula Peutingeriana, Stuttgart, 1916, col. 720.

²⁰ D’Anville, *Géographie ancienne abrégée*, t. I, contenant l’Europe, Paris, 1768, p. 314—315 : „Tibiscus où conduit une voie romaine en partant de Viminacium est Temesvar”...

ville încă din 1768 amplasa cel de al doilea Tibiscum la Timișoara și arăta că de la Viminacium se putea ajunge la Sarmisegetuza și prin Timișoara, nu numai pe drumul cunoscut ce pornea de la Tierna.

În 1846 Institutul de geografie din Weimar tipărea ultimul volum al marelui geograf german Friedrich August Ukert²¹. Stabilind drumurile ce legau Banatul cu imperiul roman, Ukert distinge și el două drumuri : primul, Viminacium-Arcidava terminându-se la Tibisco, pe care îl localizează la Timișoara („Tibisco, bei Ptolemaus und nach Inschriften Tibiscum, bei Temesvar”) ²². Al doilea drum pornește de la Dierna — Ad Mediam pînă la Tibisco. Ajungînd aici, Ukert face următoarele considerații : „Mannert consideră Timisco în acelaș loc cu Tirisco mai sus numit ceea ce este greu de acceptat. Ptolomeus numește această localitate care se află pe a doua șosea Tirisco și aceasta era lângă Căvăran unde se văd ruine” ²³.

Deci Ukert susținea existența a două orașe cu numele de Tibiscum : unul pe primul drum roman, pe care îl amplasa pe vatra actualului oraș Timișoara și altul așezat pe a doua șosea, situat, după Ukert, lângă comuna de azi Căvăran. Ukert face însă o mică confuzie : atît inscripția de marmoră cu Municipium Tibiscum cit și celelalte șase inscripții care s-au găsit ceva mai departe provin de la Tibiscum-ul de lângă Jupa, nu de la Timișoara. Dar ceea ce e important de reținut pentru noi este faptul că Ukert face distincția între cele două orașe cu același nume.

Reluînd problema în 1916, Konrad Miller, deși consideră ambele orașe Tibiscum ca unul singur, totuși susține că nu e greșit a căuta amplasarea centrului Tibiscum lângă Tisa : „Keinesfalls ist Tibisco am Tibiscus (Theiss) zu suchen” ²⁴. Nesiguranța lui Miller în privința localizării provine tocmai din faptul că pe Tabula Peutingeriană apar două localități cu nume identice.

Rezumînd constatările de mai sus putem preciza următoarele : geograful francez D'Anville fixează castrul Timiș de pe primul drum al Tabulei Peutingeriane la Timișoara. Geograful german Ukert stabilește pentru prima oară că erau două castre Tibiscum : la Timișoara și la Jupa, iar Konrad Miller admite existența unui castru Tibiscum în apropierea Tisei, deci la Timișoara.

Pentru confirmarea afirmațiilor lui Ukert, am măsurat, conform indicațiilor din Tabula Peutingeriană, distanța dintre Arcidava și Tibiscum = Timișoara. De la Arcidava la Tibiscum = Timișoara, Tabula Peutingeriană indică 49 mile romane, ceea ce înseamnă 72,7 km. (o milă romană = 1,48 km). Calculînd și distanța pe șoselele actuale dintre Vărădia și Timișoara, distanța iese cam aceeași dacă ținem seama de modificările intervenite în șoselele de azi : 78,7 km ²⁵.

²¹ Fried. Aug. Ukert, *Geographie der Griechen und Römer von den frühesten zeiten bis auf Ptolemäus*, Theil III₂; *Skithien und der land der Gelen oder Daken nach den Ansichten der Griechen und Römer*, Weimar, 1846.

²² *Ibidem*, p. 615.

²³ *Ibidem*, p. 616.

²⁴ Dr. Konrad Miller, *Itineraria Romana...*, col. 545.

²⁵ Calculul distanței pe șoselele de azi a fost făcut după *Ghidul drumurilor din România*, București, 1928, de Viorica Săvulescu, bibliotecar la cabinetul de hărți al B.A.R., pentru care-i mulțumesc.

De la Vărădia la Tibiscum = Jupa, Tabula Peutingeriană nu indică un drum direct, deci nu se poate calcula distanța²⁶. Așadar, șoseaua romană care unea Arcidava cu Tibiscum = Timișoara corespunde distanței de azi și nu există o șosea directă Arcidava — Tibiscum = Jupa.

A doua mărturie importantă pentru cele două orașe Tibiscum este Cosmografia geografului anonim din Ravena. Scrisă după anul 680, Geograful din Ravena ne dă informații foarte importante în legătură cu cele două Tibiscum. Astfel, el împarte orașele din Dacia în două categorii : despre care a citit că au existat din vechime (in quas Dacorum patrias antiquitus plurimas fuisse civitates legimus) și a doua categorie, care existau în vremea lui (ad aliam partem sunt civitates in ipsas Datias), adică în secolul al VII-lea. Dintre orașele care au fost odinioară, Geograful din Ravena menționează : Drubetis, Medilas, Pretorich, Panonin, Gazanam, Masclunis și *Tibis* care se lega cu orașul Acmonia din provincia Moesia²⁷. A doua categorie de orașe care existau în timpul lui, adică în sec. VII, sînt : Tema, *Tibiscum*, Gubali, Zizis, Bersovia, Arcidaba, Canonia, Potula, Bacaucis. Dacă urmărim cu atenție orașele menționate ca existente în Dacia în secolul VII, afară de Tema și Bacaucis — neidentificate pînă în prezent — toate celelalte orașe menționate sînt amplasate pe drumul Viminacium — Tibiscum = Timișoara din Tabula Peutingeriană. Deci și Geograful din Ravena face distincție între cele două Tibiscum : Tibiscum

Jupa situat pe drumul al doilea ce intra în Dacia pe la Drobeta și care în secolul VII era dispărut și Tibiscum = Timișoara care exista în secolul VII fiind enumerat printre orașele de pe primul drum ce pătrundea de la Viminacium prin Arcidava în Dacia, prelungindu-se pînă la Timișoara²⁸.

Geograful din Ravenna face deosebirea între fluviul Tisa pe care îl numește Tisia și riul Timiș pe care îl numește Tibiscum. Comentînd opera Geografului din Ravenna, Al. Bărcăcilă nu sesizează cele două orașe diferite, dar cu același nume, Tibiscum²⁹. Dar editorii germani ai Cosmografiei Ravenatului, M. Pindar și G. Parthey, fac distincția între cele două localități diferite dar cu același nume : „Tivisco iuxta Masclianis” și „Tivisco iuxta Caput Bubali”; deci unul lîngă Masclianis, care este Tibiscum = Jupa și al doilea lîngă Caput Bubali, care este Tibiscum = Timișoara³⁰.

²⁶ Din acest motiv, Traian Simu credea că distanța dintre Caput Bubali și Tibiscum = Jupa e „socotită greșit numai trei mile” în Tabula Peutingeriană. Distanța nu e socotită greșit ci interpretarea lui e greșită deoarece el făcea calculul distanței între Caput Bubali și Tibiscum = Jupa și în acest caz distanța nu se potrivea. Dar între Caput Bubali și Tibiscum = Timișoara „socotcala” e exactă!

²⁷ Nu e încă lămurit de ce Ravenatul atribuie orașele din fosta Dacie Traiană ca fiind situate în Moesia (*Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, p. XIX). Acmonia era lîngă Sarmisegetuza, deci în Dacia Traiană, nu în Moesia!

²⁸ *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, p. 580—581.

²⁹ Al. Bărcăcilă, *Aurul Ardealului în prada avarică a lui Carol cel Mare*, Apulum, I, (1939—1942), p. 210—211 : „Ni se dau deci orașe și posturi militare din Banat, așezate de-a lungul celor două drumuri romane, unul ducînd din Drobeta oltnească prin Tierna (Orșova) la Tibiscum; altul din Ledcrata . . . la Tibiscum de unde pornește artera de legătură cu rețeaua de drumuri ale Ardealului roman prin Acmonia — Sarmisegetuza”.

³⁰ *Ravenatis Anonymi Cosmographia et Guidonis geographica*, Edidarunt M. Pinder et G. Parthey, Berlin, 1860, p. 203, n.13, 18.

Ultima atestare documentară a castrului Timiș din epoca migrațiilor o avem în diploma împăratului bizantin Vasile al II-lea din 1019 prin care — după înfrîngerea și cucerirea Bulgariei — reorganizează Mitropolia de Ohrida. În diploma de reorganizare, între episcopia Nișului (nr. 10) și episcopia Belgradului (nr. 12) figurează episcopia de Branitza, actualmente Branicevo (nr. 11), cu șase caste episcopale³¹. Diploma împăratului Vasile II spune: „Și episcopul de Branitza trebuie să aibă 15 preoți și 15 jeleri la Branitza, Morobiscos, Sphenderemos, Grotă, Dibiscos, Istraalaga și Brodariscos”³². Bizantinologul maghiar M. Gyóni a demonstrat încă din 1946 că „Dibiscos” și „Timpisco” este transcripția în greaca bizantină a formei fonetice „Tibisco” de limbă străină. Greaca medievală — dovedește în continuare același autor — în transcrierile sale înlocuiește adesea consoana „t” de limbă străină printr-un „d”³³. Deci, după Gyóni M., a existat în Banat la 1019 un centru bisericesc de rit răsăritean, un castru episcopal, în localitatea Timiș. Încercînd să identifice unde era amplasat acest castru, autorul se oprește la trei centre: mai puțin probabil, în apropiere de Cuvin, apoi „în ciuda argumentelor geografice, considerațiile filologice ne trimit mai curînd spre nord-est, către vechiul Tibiscum sau în aceeași măsură la nord, pe malurile Timișului, eventual către Timișoara”³⁴.

Identificarea lui Gyóni a fost acceptată atât de bizantinologii români cît și de cei maghiari. Bizantinologul maghiar Moravcsik Gyula spune: „Recent s-a precizat că arhiepiscopia de Ohrida s-a extins în teritoriul de-a lungul râului Timiș și fortul Timiș a fost unul dintre centrele bisericii răsăritene”³⁵.

Și bizantinologul maghiar Szekely Gy., recunoaște că în timpul împăratului bizantin Vasile II „biserica greacă bizantină se întindea în regiunea Timișului, vecină cu dieceza lui Géhard”³⁶.

Istoricii români Alexandru Elian³⁷, Eugen Stănescu³⁸ și Răzvan Teodorescu³⁹, recunoscînd existența unui centru bisericesc de rit răsăritean în Banat pe care l-au fixat — prin analogia numelui — în vechiul municipiu roman Tibiscum. E adevărat că istoricii români fixează cu aproximație castrul Tibiscum din diploma lui Vasile al II-lea la Tibiscum = Jupa. „Tibiscum, pe care noi înclinăm a-l iden-

³¹ H. Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekante Bistümerverszeichnisse der orientalischen Kirche*, „Bizantinische Zeitschrift”, 1893, II Band, p. 52—53.

³² *Ibidem*, p. 53, Gelzer dă varianta Bisiscos dar, ediția Golubinskij și Ivanov dau lectura Dibiscos. (M. Gyóni, *L'église orientale dans la Hongrie du XI-e siècle*, „Revue d'Histoire comparée”, 1947, t. V, nr. 3, p. 45—46).

³³ Gyóni M., *A keleti egyház jelentkezése a Temes vidékén Szent István Korában* (Apariția bisericii ortodoxe în părțile Timișului în epoca regelui Ștefan cel Sfînt) în „Magyar Nyelv”, 1946, p. 43—49. Am folosit versiunea franceză a aceluiași articol, fiind ultima redactare, din 1947: *L'église orientale dans la Hongrie du XI-e siècle* din „Revue d'Histoire comparée”, 1947, nr. 3, p. 46—48.

³⁴ *Ibidem*, p. 49.

³⁵ Gyula Moravcsik, *Bizantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 49.

³⁶ Szekely Gy., *La Hongrie et Bizance au Xe—XIIe siècles*, „Acta Historica”, 1967 (XIII), nr. 3—4, p. 291—311.

³⁷ *Les rapports bizantino-roumains*, „Byzantinoslavica”, 1958 (XIX) nr. 2, p. 215.

³⁸ *Bizance et les Pays Roumains aux IXe—XVe siècles*, „Rapports” IV(XIV) Congrès international des études Byzantines, Bucarest, 6—12 septembre 1971, p. 15.

³⁹ Răzvan Teodorescu, *Bizanz, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneștil*, București, 1974, p. 77.

tifica cu castrul foarte cunoscut de la Jupa, aproape de Caransebeș” scrie Al. Elian⁴⁰. Și Răzvan Teodorescu are identificarea incertă: „care pare a fi anticul Tibiscum roman, azi Jupa în părțile Caransebeșului”⁴¹. Eugen Stănescu amintește, fără a identifica Tibiscum-ul. Dar cei doi istorici români n-au ținut seama de un fapt hotărâtor : în anul 1019—1020 municipiul Tibiscum = Jupa nu mai exista de mult. O spune Geograful anonim din Ravena și o atestă săpăturile arheologice din ultimii ani întreprinse la Tibiscum = Jupa⁴². După imigrarea slavilor și asimilarea acestora decătore populația daco-romană, lângă municipiul Tibiscum se formează un sat nou care devine sediul unui jupanat și din acest motiv localitatea se va numi Jupa. În acest caz, rămâne valabilă amplasarea castrului episcopal Dibiscos la Tibiscum = Timișoara, atestat ca existent în secolul VII de Geograful din Ravena cît și la puțin timp după diploma lui Vasile al II-lea.

În identificarea lui, Gyóni M. pornește de la o premisă greșită : el caută să identifice Tibiscum-ul din 1020 bazîndu-se pe cronicile bizantine din secolele XV—XVI și acelea, foarte vagi și imprecise, deoarece cronicarii bizantini nu cunoșteau situația geografică din Banat. Din moment ce lectura „Dibiscos” și „Timisco” de formă greacă au fost dovedite și acceptate ca fiind corespondentul latinului Tibiscus atît de bizantinologii maghiari amintiți mai sus cît și de cei români, avem documente mult mai apropiate de 1020 care ne dovedesc că Dibiscos din 1020 nu este altceva decît Timișoara de azi. E o regulă fonetică a limbii române că „b” din limba latină s-a transformat în „m” și astfel a apărut riul Tibiscum = Timiș. Tot așa castrul „Tibisco” din Tabula Peutingeriană și „Tibiscum” din Geograful din Ravena s-a transformat în castrul Timiș. În acest caz, avem dovezi istorice fără posibilitate de vreo îndoială, că cetatea Timiș din 1212, care e Timișoara de azi, menționată în diploma regelui Andrei II, este identică cu castrul Dibiscos din diploma împăratului Vasile II din 1219. Atît în 1212 cît și în 1226 castrul Timiș apare ca o cetate foarte puternică și bogată care posedă pămînturi întinse. Precizăm că romanii prin castru înțelegeau o tabără militară, dar în evul mediu sensul termenului s-a schimbat, indicînd o cetate. Astfel, la 1212, Andrei al II-lea, regele Ungariei, scoate de sub stăpînirea castrului Timiș „moșia Gyad cam de patru pluguri” pe care o donează comitelui Sebus⁴³. La 1266, Ștefan, regele cel tinăr al Ungariei, dăruiește lui Martin și German pămîntul Urman de lingă apa Uzar, pămînt ce aparținea castrului Timiș⁴⁴. În același an, același rege donează comitelui Parabuch „pămîntul numit Rety al castrului Timiș și jumătate din pămîntul numit Bobda” care a aparținut „oamenilor castrului Timiș”⁴⁵.

În toate documentele din secolul XIII, orașul Timișoara apare sub denumirea de castrul Timiș („castri de Tymes”, „castrenses de Tymes”,

⁴⁰ Al. Elian, *art. cit.*, p. 215.

⁴¹ Răzvan Teodorescu, *op. cit.*, p. 77.

⁴² V. în acest sens D. Tudor, *op. cit.*, p. 41 ; D. Protase, *op. cit.*, p. 175 ; Marius Moga, Tibiscum, „Revista Muzeelor”, 1965 (II), p. 433 ; idem, *Vestigii paleocreștine în Banat*, „In memoriam Constantini Daicoviciu”, Cluj, 1974, p. 260.

⁴³ *Documente privind istoria României*, C, vol. I, p. 155, doc. 85.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 80, doc. 75.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 81, doc. 76.

„castrum regium Themes”) și numai începînd cu secolul XIV, mai exact cu 1315, după ce Carol Robert își instalează capitala în acest oraș, castrul Timiș se transformă în Temesvar-Timișoara ⁴⁶.

Pornind de la constatarea că actualul oraș Timișoara se află amplasat pe vatra unei localități romane, constatăm că în Tabula Peutingeriană apar două localități cu același nume: Tibiscum = Jupa, de lângă Caransebeș și Tibisco pe primul drum de la Viminacium spre Dacia pe care geografi antichității D'Anville, Fried. Aug. Ukert și Konrad Miller îl amplasează pe locul actualului oraș Timișoara. Și geografi germani M. Pinder și G. Parthey semnaleză în secolul VII, în Cosmografia geografului anonim din Ravena două „Tivisco”: „Tivisco iuxta Masclianis” și „Tivisco iuxta Caput Bubali”. Primul, Tibisco = Jupa, era considerat ca dispărut în Cosmografia geografului anonim dar al doilea Tibiscum = Timișoara era considerat ca existent în secolul VII. Istoricul maghiar Gyoni M. a demonstrat că castrul Dibiscos din diploma împăratului bizantin Vasile al II-lea din 1019 corespunde castrului Tibiscum din Banat. Ori, cum în secolul XI Tibiscum = Jupa nu mai exista de mult, amplasarea castrului Dibiscos din 1019 nu se poate face decît pe locul actualului oraș Timișoara, care peste puțin timp, la 1212, apare ca un castru puternic și bogat sub denumirea de „Castrul Timiș”, menținîndu-și acest nume în tot decursul secolului al XIII-lea pînă la 1315 cînd i se adaugă sufixul „-vâr” care nu e altceva decît traducerea în limba maghiară a denumirii „castrul Timiș”.

Avem astfel un exemplu elocvent al unei localități de pe pămîntul românesc care, în ciuda marilor transformări din decursul celor două milenii de existență, și-a menținut vechiul nume tracic, trecut prin influența romană și transformat în Tibiscum, Tibisco. Sub acest nume apare în toate mărturiile documentare de după retragerea trupelor aureliane: în Tabula Peutingeriană din secolul IV, în Cosmografia Geografului anonim din Ravena din secolul VII și în diploma împăratului bizantin Vasile II din prima jumătate a secolului XI.

Menținerea și permanentizarea denumirii castrului Timiș cît și a rîului Timiș constituie — alături de alte mărturii — o nouă dovadă a continuității poporului român pe aceste meleaguri, încă de la formarea lui.

⁴⁶ Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, p. 193.

REPREZENTĂRI DE PLUGURI PE FRESCA MONUMENTULUI MEDIEVAL DE LA STREISÎNGEORGIU (JUD. HUNEDOARA)

DE

ADRIAN ANDREI RUSU

Cercetările întreprinse în vara anului 1975 la biserica din Streisîngeorgiu au dovedit importanța cu totul excepțională a acestui monument pentru istoria poporului român. S-au relevat, cu acest prilej, aspecte majore ale vieții comunităților din Țara Hațegului de la începuturile evului mediu. Analiza tuturor acestora își va găsi locul într-un studiu special¹.

În lucrarea de față ne propunem prezentarea unuia dintre interesantele aspecte secundare ale monumentului, dezvăluit tot în cursul campaniei de cercetări din anul 1975, legat de decorația interioară. O mare parte din fresca altarului, datată în anii 1313—1314, a fost curățată în vederea valorificării și conservării ei. Cu această ocazie s-a constatat existența, pe această frescă, a numeroase inscripții și desene incizate. Printre desene se remarcă reprezentarea unui număr de douăsprezece pluguri².

Cea mai mare parte a plugurilor (1—10) sînt situate pe peretele de sud al altarului, doar două (11, 12) găsindu-se pe peretele de est. Pe peretele sudic, plugurile se încadrează între 1—1,45 m înălțime de la pavimentul din altar, cu o mai mare concentrare în jumătatea de est. În raport cu scenele pictate aici, ele se găsesc incizate pe partea dorsală a calului ce domină, prin masivitatea sa, aproape întregul registru de jos al frescei. Plugurile 11 și 12, situate pe peretele estic, se grupează în dreptul coapselor sfîntului Nicolaie, care încadrează din dreapta, pisania din 1313—1314.

Unealta cu care au fost executate nu se poate identifica cu precizie, urmele lăsate indicînd folosirea unui instrument cu vîrf ascuțit.

Cele douăsprezece pluguri reprezentate pe altarul monumentului de la Streisîngeorgiu se prezintă astfel :

Plugul 1, atît prin înălțimea la care este situat, cît și prin faptul că are dimensiunile cele mai mari (0,45 m), ocupă o poziție dominantă. Este prevăzut cu două coarne lungi, ușor arcuite, plaz, bîrsă și cuțit. Grindeiul, destul de lung, se sprijină pe o cotigă cu două roți inegale.

¹ În curs de apariție în „Dacia”, 20, 1976, sub semnătura lui Radu Popa.

² Mulțumesc și pe această cale tovarășului dr. Radu Popa pentru amabilitatea cu care mi-a pus la dispoziție materialul de studiu, cît și pentru prețioasele sugestii date în vederea publicării, atît la Streisîngeorgiu, cît și mai apoi.

Numai una din roți, neîncheiată, are două spițe. În prelungirea grindeiului se găsesc trei proțapuri cu tot atâtea juguri. De la al treilea proțap, plugul

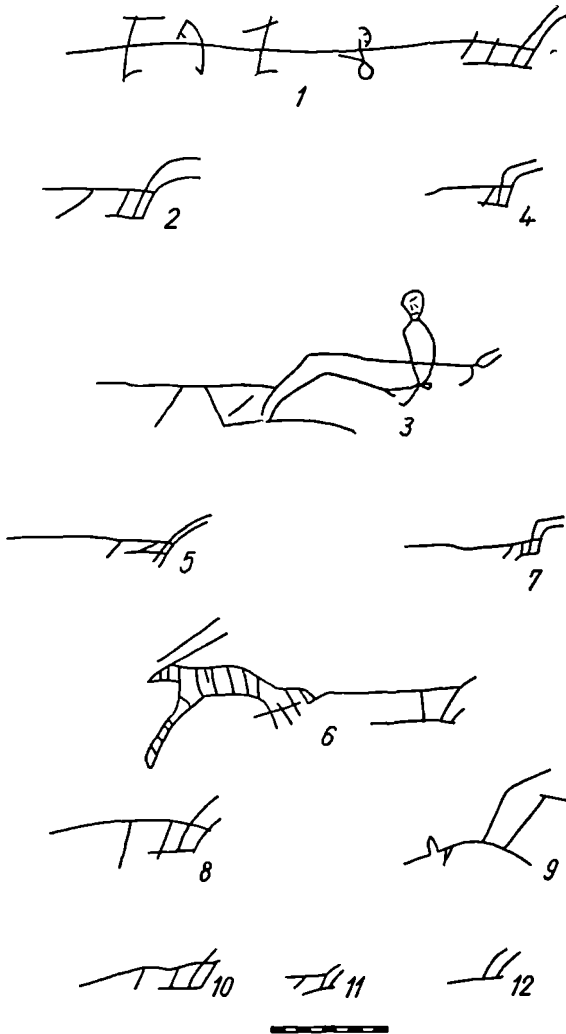

Fig. 1. — Ansamblul reprezentărilor de pluguri din biserica de la StreisIngeorgiu (jud. Hunedoara).

mai continuă spre est, sub stratul de văruială, ce acoperea pină de curind întreaga frescă, care, în această zonă, încă nu a fost decapat³. Este foarte posibil ca la capătul ultimului proțap să se mai găsească încă un jug.

Plugul 2 este reprezentat la același nivel cu 1, dar spre dreapta. Lungimea lui măsoară 0,14 m. Are o p-reche de coarne lungi, bine îndoite, un grindei scurt, plaz, birsă și cuțit.

³ Este singurul plug, din întregul grup, aflat încă parțial sub văruiala simplă. La data scrierii acestui studiu cea mai mare parte a frescei din 1313—1314 era încă acoperită.

Plugul 3 este așezat sub plugul 1. Lungimea lui este de 0,35 m. Coarneaule îi sînt exagerat de lungi, bine arcuite, prevăzute cu mînere (?). Grindeiul pornește din cornul sting. Plazul, prelungit mult înapoi, se oprește în partea din față, brusc, la birsă, fără a mai sugera brăzdarul. În compunerea acestui plug se mai găsește un cuțit și o cormană. Între coarne este înfățișat, schematic, plugarul, doar cu capul și trunchiul fără membre. Trăsăturile feței sînt schițate foarte economic, prin cîteva linii ce doar sugerează gura, nasul și ochii.

Plugul 4 (0,11 m), așezat spre dreapta în raport cu plugul 3, are o pereche de coarne puternic arcuite, plaz, grindei destul de lung, birsă, dar nu și cuțit.

Plugul 5 (0,18 m) este și el în același registru cu plugurile 3 și 4. Are două coarne puțin arcuite, prelungite și sub plaz, grindei lung, cuțit și o birsă foarte oblică, ce ar putea sugera eventual și o cormană.

Plugul 6 (0,20 m) este situat sub registrul cu plugurile 3, 4 și 5. Are două coarne, dintre care unul foarte scurt, plaz, birsă și grindei, care este prins de cornul drept. La acest plug este atașat și un bou cu coarne lungi și drepte, bot ascuțit, picioare posterioare insuficient conturate, iar corpul, vărgat. Animalul nu are jug, iar grindeiul coboară în dreptul său. Picioarele depărtate sugerează efortul la tracțiune.

Plugul 7 (0,135 m) este cuprins într-un registru intermediar, între plugurile 5 și 6. Se compune dintr-o pereche de coarne puternic îndoite în unghi, plaz, grindei, birsă și cuțit.

Plugul 8 (0,15 m), care este așezat sub plugul 6, într-un nou registru, are două coarne ușor curbate, plaz, grindei, birsă care depășește ușor plazul și cuțit.

Plugul 9 (0,155 m), desenat în dreapta celui precedent, are două coarne bine conturate, unul ușor arcuit, altul îndoit în unghi, și un plaz arcuit. Înspre capătul din față al plazului se observă două bucle, una orientată în sus iar cealaltă în jos.

Plugul 10 (0,125 m), situat în același registru cu plugurile 8 și 9, are o pereche de coarne sugerate de două linii aproape drepte, dispuse oblic, plaz, grindei, birsă și cuțit.

Plugul 11 (0,05 m) are două coarne scurte, ușor curbate, plaz, grindei legat de cornul drept și un cuțit.

Plugul 12 (0,065 m) are doar două coarne, ușor arcuite și un plaz.

Încadrarea tipologică a plugurilor de la Streisîngeorgiu este îngreunată de caracterul oarecum schematic și uneori incomplet al desenelor. În general, trasările sînt făcute cu mînă sigură. Suportul material al desenelor, fresca, a împiedicat totuși înlăturarea sau corectarea ezitărilor și greșelilor. Unele linii „fug” dincolo de limitele dorite poate chiar de autor, astfel că nu ne putem pronunța decît cu aproximație asupra tipurilor grindeiilor sau asupra mobilității birselor și a cuțitelor, piese care reglau adîncimea arăturii. Toate reprezentările sînt formate din linii simple, fapt ce le conferă un caracter de schițe. Forma exactă a unor componente ale plugurilor, cum este, de pildă, brăzdarul, nu poate fi, din acest motiv cunoscută.

Cele mai simple unelte sînt acelea însemnate cu numerele 9 și 12. Părțile componente se reduc doar la o pereche de coarne și la un plaz. Este greu de precizat care a fost intenția exactă a autorului cînd a încercat

să schițeze uneltele. Faptul că nu mai avem nici un alt aratru printre celelalte unelte, este, după opinia noastră un argument în favoarea ideii că el a intenționat, totuși, să ne redea tot niște pluguri. Absența birsei, cuțitului și a grindeiului nu poate fi pusă decît pe seama neterminării desenelor.

Plugul 11 se remarcă prin faptul că este lipsit de birsă. Grindeiul este prins de cornul din dreapta, formînd o piesă asimetrică ce reclamă existența cormanei care, evident, trebuia să se sprijine cu partea anterioară pe birsă. Trebuie să presupunem că, și în acest caz, sintem în fața unei schițe neterminate a unui plug⁴.

O altă grupă de unelte o formează plugurile cu formă patruletală, cu grindei jugular⁵ (2, 4, 5, 6, 7). Toate sînt tipuri asimetrice, avînd grindeiul prins de unul din coarne : la plugurile 2, 4, 5 și 7 de cel din stînga, la 6 de cel din dreapta. Capătul liber al grindeiilor se prindea direct de jug. Exemplul cel mai concludent îl oferă plugul 6, unde apare atașat și un bou. Prezența unui singur animal nu este normală, știut fiind că aratul necesita efortul conjugat al cel puțin unei perechi de vite. Lipsa cuțitelor la plugurile 4 și 6 nu este semnificativă pentru încadrarea tipologică a acestora.

Ultimul grup, cel mai evoluat, îl formează plugurile 1, 3, 8 și 10. Acestea au grindeiul scurt, sprijinit pe o cotigă, reprezentată numai în cazul plugului 1. Animalele erau prinse perechi, în șir, prin juguri simple, pentru greabăn. Grindeiul este legat la plugurile 1, 8 și 10 de cornul stîng, iar cel al plugului 3 este prins de cornul drept, dovedind că toate sînt asimetrice. Plugul 3 este singurul la care figurează, bine reprezentată, cormana. Nu este cu totul exclus ca și la plugul 5 să existe această piesă care, eventual, prin așezarea ei, se confundă cu birsa. Poziția foarte oblică nu este specifică unei birse, ci, mai curînd, unei cormane. Totdeauna, într-o reprezentare planică care ignoră legile perspectivei, este dificil de sugerat cormana, piesă care se dispune pe un alt plan, oblic. Soluția adoptată în cazul plugului 3 este interesantă prin faptul că reușește spațializarea cormanei, desigur fără a o reda exact. O altă soluție, pe lângă cea realizată în imaginea plugului 3, eventual și 5, nu a mai fost găsită, autorul, ca de altfel și alți artiști ai evului mediu, aflați în situații similare, renunțînd să mai deseneze cormana. Asimetria uneltelor presupune însă, în toate cazurile, cormane fixe.

Se impune încadrarea cronologică a plugurilor de la Streisîngeorgiu în evoluția generală a uneltelor de arat de pe teritoriul țării noastre. Prezența sau lipsa cuțitelor nu poate constitui un criteriu de datare⁶. Cormana, una din piesele care definesc plugul este reprezentată în mod sigur, doar într-un singur caz. Deși absentă și în alte reprezentări de pluguri, considerate printre cele mai vechi de acest fel, cum sînt cele de la Dirjiu (sfîrșitul secolului al XV-lea) și Voroneț (mijlocul secolului al

⁴ În reprezentarea plugului din scenele vieții sfintei Filofteia, de pe frescele bisericii Sf. Nicolaie Domnesc din Curtea de Argeș, se găsește o cormană în același loc unde birsa lipsește. Vezi Vasile Neamțu, *La technique de la production céralière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975, p. 135.

⁵ N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, în *Acta Musei Napocensis*, 2, 1965, p. 327.

⁶ Vasile Neamțu, *op. cit.*, p. 73-75.

XVI-lea), ea este totuși presupusă⁷. Vechimea cormanei, coborînd mai jos de sfîrșitul secolului al XV-lea, nu este confirmată la noi de nici un alt izvor, fie el scris sau arheologic. Specialiștii sînt de părere că prezența ei este cerută de alte piese ale plugurilor, a căror apariție cronologică este mai bine cunoscută. Printre acestea, brăzdarele asimetrice, considerate ca aparținînd numai plugurilor⁸, sînt asimilate în agricultura românească de timpuriu, din secolele X—XIV⁹. Deși există și excepții, cele două coarne sînt, în general, atribute ale plugurilor, mai grele decît araturile și necesitînd un efort uman mai mare. Le putem considera și pe ele ca avînd cel puțin aceeași vîrstă ca și brăzdarele asimetrice. Plugurile care apar în reprezentările iconografice din țara noastră, datate la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, au cîte două coarne¹⁰.

Plugurile cu grindei jugular (lung) încep să fie folosite în antichitate, continuînd să dăinuie fără întrerupere pînă în zilele noastre¹¹. Cotiga este documentată pentru Europa Occidentală doar din secolele XII—XV¹². În Transilvania, la Dirjiu, întîlnim un plug cu grindei scurt care, probabil, se atașa, cu ajutorul unui cui, la o cotigă ce nu a mai fost reprezentată, pentru a nu supraîncărca decorul cheii de boltă pe care s-a cioplit unealta. În stampa reprezentînd Oradea în secolul al XVII-lea, executată de G. Houfnagel, este prezentă și imaginea unui plug cu roți¹³. În Moldova, cea mai veche imagine a unui plug cu roți este cea de la biserica Sf. Ilie din Suceava și aparține deceniului trei al secolului al XVI-lea¹⁴.

Documentele vorbesc foarte puțin despre pluguri și piesele lor componente. Chiar și în secolul al XVI-lea întîlnim rar relații despre acestea¹⁵.

Ambianța specifică plugurilor de la Streisingeorgiu aduce singură, cîteva repere cronologice sigure. Pictura-suport, datată în 1313—1314, oferă plugurilor termenul de datare *post quem*. Cu ocazia refacerilor din anii 1408—1409, au suferit schimbări doar unele părți ale bisericii, respectiv tribuna pare să fi fost transformată în turn și tot atunci s-au refăcut o parte din bolți¹⁶. Numai aceste părți par să fi fost repetate, lăsînd vechea pictură din altar intactă. La 1743 fresca s-a pictat din nou, personajele din tabloul votiv de la 1408—1409, primind costume caracteris-

⁷ N. Edroiu, p. Gyulai, *op. cit.*, p. 322; Vasile Neamțu, *op. cit.*, p. 124—125.

⁸ Vasile Neamțu, *op. cit.*, p. 67.

⁹ Maria Comșa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Dragoslaveni (jud. Vrancea)*, în „SCIV”, 20, 1969, nr. 3, p. 429; Vasile Neamțu, *op. cit.*, p. 69—70, 73 și fig. 8/1—3.

¹⁰ Cele de la Dirjiu și Voroneț. Vezi despre ele: Laszlo Gyula, *Szekely faeke a XV. századbol*, în *Ethnographia*, 42, Budapesta, 1951 și N. Edroiu, P. Gyulai, *op. cit.*, p. 334—335.

¹¹ Vezi Kós Károly, „*Plugul satului*” din colecțiile Muzeului etnografic al Transilvaniei, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, 1957—1958, Cluj, 1958, p. 299.

¹² Vasile Neamțu, *Contribuții la problema uneltelor de arat în perioada feudală*, în „Arheologia Moldovei”, 4, 1966, p. 306. Unii autori străini afirmă, cu argumente insuficiente, aducerea cotigii de către slavi. Cf. Nicolae Edroiu, *Despre apariția plugului în țările române*, în „Terra Nostra”, 2, 1971, p. 99.

¹³ *Magyar művelődéstörténet*, vol. 3, Budapesta, 1940, p. 223.

¹⁴ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. 1, București, 1959, p. 650—651.

¹⁵ Vezi în acest sens: Balassa Iván, *Az éke és a szantás története Magyarországon*, Budapesta, 1973, p. 174—238, cu numeroase referiri și la Transilvania; N. Edroiu, P. Gyulai, *op. cit.*, p. 314—317.

¹⁶ Constatări din campania de cercetări din anul 1975, încă inedite.

tice secolului al XVIII-lea¹⁷. Pe temeiul observațiilor făcute asupra suprafețelor decapate, se poate afirma că pictura de la 1313—1314 nu a fost afectată de repictările din secolul al XVIII-lea. Probabil că la 1743, pictura veche nu se mai vedea fiind acoperită cu un strat de zugrăveală simplă.

Celelalte desene de pe pictura din altar nu pot înlesni deocamdată o datare mai certă. Alături de desene, pe fresca altarului sînt prezente și numeroase inscripții incizate. Caracterele și limba slavonă în care au fost scrise, le pot încadra în intervalul secolelor XIV și XV¹⁸. Această datare este sprijinită și de descoperirea în biserică a unui mormint cu un inel datat în aceeași epocă, mormint despre care face pomenire una din inscripții. Desenele fac corp comun cu aceste inscripții atît prin tehnica comună de incizare, cît și prin modul de repartizare pe pereții altarului, respectiv prin faptul că ele nu constituie un grup aparte ci sînt intercalate. În cursul secolelor XIV — XV poate fi deci plasat momentul desenării plugurilor de la Streisîngeorgiu. Acest grup de unelte asimetrice, cu cormană fixă, cu sau fără roți, nu apar în agricultura noastră medievală în epoca amintită, ci cu cîteva secole înainte.

O altă problemă legată de plugurile de la Streisîngeorgiu este cea privind persoana care le-a creat. Reprezentarea a necesitat o observație atentă a unor modele reale, putere de sintetizare. Ținînd seama de faptul că accesul în altar este limitat la un număr restrîns de persoane, s-ar putea admite că autorul acestor desene a fost un slujitor al bisericii, preot sau laic. Era, probabil, un om de statură mică sau mijlocie căci în felul acesta se explică faptul că le-a putut încadra într-un spațiu cuprins între 1 și 1,45 m înălțime.

Plugul în sine nu constituie o temă iconografică¹⁹. El este prezent doar episodic, în pictura religioasă, în scene ilustrînd Vechiul Testament, cum ar fi truda lui Adam la munca cîmpului după alungarea din rai (Voroneș, unele biserici de pe valea Oltului), meseria lui Cain (bisericele din nordul Moldovei) sau Noul Testament, în scena apocaliptică a pedepșirii femeii desfrîinate prin trecerea pe sub plug (bisericele de lemn din Maramureș, zona Vișeuului), viețile sfinților Ilie (Sf. Ilie, Suceava), Filoftea (Sf. Nicolaie Domnesc, Curtea de Argeș) etc. Niciuna din aceste reprezentări nu apare în altar, sector al bisericii ocupat de alte teme iconografice²⁰.

Din această cauză trebuie luată în considerare legătura plugurilor cu patronul bisericii din Streisîngeorgiu, prin aceea că înțelesul arhaic al numelui Sfîntului Gheorghe este cel de agricultor, plugar²¹. Înțelesul acesta nu are nici un fel de legătură cu viața sfîntului. Calendaristic, ziua sărbătorii Sfîntului Gheorghe, 23 aprilie, corespunde unei sărbători folclorice denumită „Boii Sîngeorgiului” sau „Tinjaua”, în care este sâr-

¹⁷ Despre biserică și pictura din Streisîngeorgiu vezi I. D. Ștefănescu, *La peinture religieuse en Valachie et en Transilvanie depuis les origines jusqu'au XIXe siècle*, Paris, 1932, p. 248—252.

¹⁸ Datarea inscripțiilor în secolele XIV—XV s-a făcut de către prof. Ion Radu Mircea.

¹⁹ I. D. Ștefănescu, *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, 1973; Vasile Drăguț, *Iconografia picturilor murale gotice din Transilvania*, în *Pagini de veche artă românească*, vol. 2, București, 1972, p. 9—83.

²⁰ Temele altarului sînt: cortul mărturiei, mielul lui Dumnezeu, împărtășirea apostolilor, sfinții episcopi și diaconi. Vezi I. D. Ștefănescu, *Iconografia artei...*, p. 65.

²¹ N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 65; Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, București, 1975, p. 147.

bătorit plugarul care, pentru prima dată în noul an, a pornit la arat. Sărbătoarea se mai păstrează doar în Maramureș²², dar desigur că era răspîndită, înainte vreme, și în Țara Hațegului. Legarea prezenței plugurilor de la Streisîngeorgiu de acest eveniment ni se pare foarte plauzibilă. Varietatea plugurilor, ca și contextul general în care apar, respectiv alături de oameni și animale, ne îndeamnă să credem într-o inspirație și în niște comandamente laice care au dus la realizarea lor.

Dacă reținem datarea propusă, uneltele agricole de la Streisîngeorgiu reprezintă *cele mai vechi imagini ale plugurilor medicvale cunoscute într-un mediu românesc*. Acolo unde ne-am fi așteptat poate, să întîlnim unelte specifice mediului geografic dominat de dealuri, găsim tipuri variate și evolute. Ele reflectă rolul important al agriculturii, alături de alte ocupații, într-o regiune cu o populație românească cum este Țara Hațegului.

S-ar putea vorbi și despre o valoare artistică a acestor desene. Nu trebuie să uităm că primele decoruri ce au împodobit bisericile noastre medievale au forma și simplitatea desenelor de la Streisîngeorgiu²³. Ne referim în primul rînd, la bisericuțele rupestre din secolul X, de la Murfatlar-Basarabi²⁴, cu decorul cărora se pot face analogii. La Murfatlar-Basarabi ca și la Streisîngeorgiu, există desene incizate în altare, toate cu un pronunțat caracter laic. Printre ele, figurile unor oameni și animale prezintă similitudini surprinzătoare²⁵. Desenele zgiriaste continuă să apară în tot evul mediu alături de frescele monumentelor. De cele mai multe ori au fost nesesizate și neglijate de către cercetători, iar renovările le-au distrus. Aceste desene, pe care obișnuim să le considerăm opere distructive, sînt, în același timp, manifestări artistice ale unor creatori anonimi din afara cercurilor elitelor, transpuneri plastice ale unor idei de cele mai multe ori laice. Într-o epocă dominată pe planuri mentale de biserică, nu poate fi vorba de profanări iconografice. Gruparea plugurilor în zona periferică a frescelor, ocolind figurile sfinților, dovedește cu evidență acest lucru.

Înclinăm să vedem în aceste pluguri, pe lingă simple unelte agricole ale epocii, și *documente revelatoare pentru istoria spiritualității românești*, documente foarte prețioase prin raritatea lor, pentru epoca de început a feudalismului.

Parte integrantă a tezaurului artistic și istoric de la Streisîngeorgiu, plugurile înlesnesc descifrarea unor realități semnificative pentru viața populației autohtone pe meleagurile Transilvaniei. Cunoașterea lor contribuie, în același timp, la crearea unei imagini mai largi asupra civilizației românești medievale.

²² Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 27, nota 48.

²³ Vezi Vasile Drăguț, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini*, București, 1970, p. 9.

²⁴ Ion Barnea, Ștefan Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. 3, București, 1971, p. 180—233, cu bibliografie.

²⁵ *Ibidem*, fig. 54/3 respectiv fig. 55 jos și 57.

SESIUNEA DE DEZBATERI

„DIRECŢIILE PRINCIPALE ALE FĂURIRII SOCIETĂŢII SOCIALISTE MULTILATERAL DEZVOLTATE ŞI ÎNAINŢĂRII ROMÂNIEI SPRE COMUNISM, ALE CREŞTERII ROLULUI PARTIDULUI ÎN SOCIETATEA NOASTRĂ”

La Muzeul de istorie a partidului comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România a avut loc în ziua de 7 mai 1976 sesiunea de dezbateri „Direcţiile principale ale făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintării României spre comunism, ale creşterii rolului partidului în societatea noastră”. Sesiunea, organizată cu prilejul celei de a 55-a aniversări a Partidului Comunist Român, s-a desfăşurat sub egida Academiei de ştiinţe sociale şi politice a Academiei „Ştefan Gheorghiu şi Institutului de studii istorice şi social-politice.

La lucrări au participat tovarăşii Cornel Burtică, Gheorghe Oprea, Gheorghe Pană, Leonte Răutu, Ilie Verdeţ, Ştefan Voitec, Nicolae Giosan.

Au luat parte de asemenea membri ai C.C. al P.C.R., vechi militanţi ai mişcării muncitoreşti din ţara noastră, activişti de partid, cadre didactice şi cercetători din domeniul ştiinţelor sociale şi politice, studenţi.

Deschizând dezbaterile, tovarăşul Ilie Verdeţ, membru al Comitetului Politic Executiv, secretar al C.C. al P.C.R. a transmis un salut călduros din partea conducerii partidului, personal a tovarăşului Nicolae Ceauşescu.

Subliniind faptul că în viaţa poporului român crearea P.C.R. a constituit un eveniment de excepţională importanţă, a marcat începutul unei etape noi, superioare, atât pe plan politic şi ideologic, cât şi organizatoric, în dezvoltarea mişcării muncitoreşti, revoluţionare din ţara noastră, dând un puternic avânt luptelor politice şi sociale desfăşurate de masele largi populare, vorbitorul a spus: La aniversarea acestui eveniment cardinal al istoriei noastre moderne, noi comuniştii, toţi cei ce muncesc constatăm cu satisfacţie că astăzi P.C.R. se înfăţişează mai puternic ca oricând, cu o coeziune interioară de monolit în jurul Comitetului Central şi al secretarului general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, fiind înconjurat de dragostea şi încrederea nemărginită a întregii naţiuni, pe care o conduce neabătut pe calea progresului şi civilizaţiei socialiste.

Continuator direct al mişcării muncitoreşti — apărute pe scena istoriei patriei noastre spre mijlocul veacului trecut — al partidului proletariatului revoluţionar creat cu 83 de ani în urmă, moştenitor al gândirii înaintate, al unor îndelungate tradiţii de luptă pentru libertate şi progres, Partidul Comunist s-a dezvoltat ca un stejar viguros cu rădăcinile adânc implantate în solul realităţilor noastre naţionale, militând neobosit pentru eliberarea socială şi naţională pentru triumful socialismului pe pământul României. Afirmându-se ca exponent credincios şi apărător ferm al intereselor vitale şi al năzuinţelor celor mai înaintate ale poporului român, Partidul Comunist Român s-a impus deopotrivă ca puternică forţă internaţională. Tradiţiile de solidaritate internaţionalistă ale vechii noastre mişcări muncitoreşti au fost preluate şi integrate organic de P.C.R. Având un adânc fundament istoric, ele s-au consolidat şi îmbogăţit de-a lungul deceniilor, ideile solidarităţii internaţionale cu lupta mişcărilor muncitoreşti şi revoluţionare de pretutindeni dovedindu-se o permanentă de neclintit a celor 55 de ani de existenţă a partidului.

La a 55-a aniversare a întemeierii sale — a subliniat în încheiere vorbitorul — Partidul Comunist Român conduce cu clarviziune poporul în marea operă de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate. Unitatea de nezdruncat a întregului popor în jurul partidului, munca fără preget pentru realizarea politicii sale, a tuturor obiectivelor trasate de Congresul al XI-lea constituie chezaşa ridicării ţării pe trepte tot mai înalte de progres, bunăstare şi civilizaţie, înfăptuirii pe pământul României a visului de aur al omenirii — comunismul.

În comunicarea prezentată de tovarășul Gheorghe Oprea, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., viceprim-ministru al guvernului, s-a relevat principalele laturi ale politicii de industrializare socialistă a țării, promovată de Partidul Comunist Român în anii construcției socialiste. Comunicarea prezentată a subliniat meritul secretarului general al partidului în orientarea politicii de industrializare corespunzătoare tendințelor moderne contemporane, posibilităților și necesităților de perspectivă ale societății noastre, momentele de cotitură pe care le-au reprezentat în această politică documentele Congresului al IX-lea și al X-lea, ale Conferințelor naționale din 1967 și 1972, strategia de industrializare de largă perspectivă adoptată de Congresul al XI-lea, menită să valorifice toate forțele și energiile creatoare ale națiunii noastre socialiste, ale întregului popor.

Subliniind participarea tot mai activă și pe planuri multilaterale a României în diviziunea internațională a muncii, vorbitorul a menționat în acest sens că, în concepția partidului nostru, colaborarea și cooperarea economică internațională se constituie ca un factor de impulsare a dezvoltării economiilor naționale, de apropiere și egalizare a nivelului de dezvoltare a tuturor popoarelor lumii, menit să creeze cadrul obiectiv necesar pentru instaurarea noii ordini economice și politice internaționale. Conceptul românesc de industrializare socialistă — a relevat vorbitorul în concluziile comunicării sale — experiența dobândită în activitatea practică de peste trei decenii, care se bucură de o largă apreciere în numeroase țări ale lumii, reprezintă o contribuție proprie a partidului și statului nostru la dezvoltarea teoriei marxist-leniniste în acest domeniu.

Comunicarea susținută de tovarășul Ion Popescu Puțuri, membru al C.C. al P.C.R., directorul Institutului de studii istorice și social-politice, a fost axată pe semnificația istorică a transformării partidului socialist în Partidul Comunist Român pentru dezvoltarea luptei revoluționare în România și afirmarea rolului conducător al partidului.

Scoțind în evidență faptul că P.C.R. își are rădăcinile adinc implântate în tradițiile milenare de luptă ale poporului român pentru libertate, neatințare, unitate națională și progres social, comunicarea a relevat cu pregnanță, că, de-a lungul existenței sale masele au urmat partidul comunistilor, conștiente că pe stindardul lui se află înscrise năzuințele lor cele mai fierbinți, interesele lor fundamentale.

Evidențind activitatea internațională a P.C.R., a statului nostru, orientată spre promovarea principiilor noi de relații între state, vorbitorul a relevat că aceste principii, îmbrățișate tot mai larg de popoare, se afirmă cu tot mai multă forță ca singurele în măsură să cheazăuiscă relații normale și fructuoase între state.

Tovarășul Nicolae Giosan, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., președintele Academiei de științe agricole și silvice, a prezentat în continuare comunicarea „Realizarea unei agriculturi moderne, intensive, de înaltă productivitate — obiectiv central în politica agrară a P.C.R.”

Prin întreaga sa argumentație, teoretică și faptică, comunicarea a scos în evidență atenția deosebită pe care o acordă partidul nostru agriculturii, ramură de bază a economiei naționale, care joacă un rol deosebit în ridicarea nivelului de trai al populației în întreaga dezvoltare economico-socială a țării.

În încheierea comunicării, tovarășul Nicolae Giosan a subliniat că perspectivele ce se deschid în fața agriculturii sînt rezultatul politicii Partidului Comunist Român, care a organizat și a condus întregul proces de transformare socială și de dezvoltare a acestei ramuri în concordanță cu obiectivele construcției noii societăți.

Comunicarea „Politica partidului în domeniul ridicării nivelului de trai al întregului popor” prezentată de tovarășul Gheorghe Pană, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului Central al U.G.S.R., s-a referit pe larg la aspectele esențiale ale politicii sociale a partidului nostru, în concepția și activitatea revoluționară privind făurirea unei vieți demne și îmbelșugate a întregului popor.

Arătînd că ritmul de construire a socialismului, de ridicare a standardului de viață, de sporire a avuției naționale, sînt probleme majore ale strategiei politice a partidului clasei muncitoare din fiecare țară, constituie obiect de decizie suverană a fiecărui popor, în funcție de condițiile economice, sociale și culturale specifice, de nivelul de civilizație la care se află și cel la care aspiră, vorbitorul a subliniat că România socialistă a optat în 1965 la Congresul al IX-lea, la chemarea patriotică a Partidului Comunist Român, a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, pentru calea dezvoltării dinamice, multilaterale, de perspectivă, cu simțul datoriei și marilor răspunderi față de independența și viitorul țării, al națiunii noastre socialiste.

Conștienți că fericirea și bunăstarea lor depind de vrednicia și priceperea cu care gospodăresc și dezvoltă avuția națională — a conchis vorbitorul — oamenii muncii, întregul popor al patriei noastre socialiste își dăruiesc toate forțele, întreaga capacitate de creație, propășirii țării, întăririi independenței și suveranității naționale, înfăptuirii neabătute a politicii interne și externe a partidului.

Tovarășul Leonte Răutu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului de conducere și rectorul Academiei „Ștefan Gheorghiu”, și-a consacrat comunicarea sa activității P.C.R. în contextul procesului revoluționar mondial. Profundele mutații pe care le-au determinat și le determină construcția socialismului și comunismului în viața poporului nostru, soluționarea în termene scurte la scara istoriei a unor probleme economice și naționale de extremă complexitate, făurirea unui nou tip, superior, de relații sociale — a spus vorbitorul — toate acestea constituie contribuția noastră palpabilă la creșterea forței socialismului în lume, la sporirea atracției și înfrumusețării pe care o exercită în epoca noastră ideile socialismului și comunismului. Partidul nostru atribuie o importanță hotărâtoare colaborării și prieteniei dintre țările socialiste, în scopul înfloririi rapide și multilaterale a fiecărei țări socialiste, al creșterii forțelor și prestigiului socialismului pe plan mondial, ca factor fundamental al progresului istoric. În acest sens, P.C.R. acționează cu consecvență pentru afirmarea relațiilor de tip nou dintre statele socialiste. Este o misiune istorică a țărilor socialiste de a oferi, prin exemplul lor, prototipul relațiilor viitoare dintre toate statele lumii, modelul unor raporturi bazate pe cea mai desăvârșită egalitate în drepturi, pe principiile superioare ale eticii și echității internaționale. În activitatea pe care o desfășoară, partidul nostru pornește de la necesitatea statornicirii în relațiile dintre partide a unei unități de tip nou, a cărui trănicie să se întemeieze pe luarea în considerare a noilor condiții istorice în care acționează azi mișcarea comunistă și muncitorească.

Prof. Mihai Cruceanu, vechi militant al mișcării muncitorești din România, a evocat atmosfera plină de patos revoluționar în care a avut loc gloriosul eveniment al făuririi Partidului Comunist Român, în mai 1921, relevând spiritul de combativitate, înaltul patriotism al delegaților la Congres, care, în ciuda represaliilor aparatului polițienesc, au participat la istoricului eveniment.

În comunicarea sa prof. Mihnea Gheorghiu, membru al C.C. al P.C.R., președintele Academiei de științe sociale și politice, a abordat problema făuririi omului nou, cu o conștiință înaintată, constructor al societății socialiste multilaterale dezvoltate. Subliniind, în acest context, importanța Plenarei C.C. al P.C.R. din noiembrie 1971 care a tratat un amplu program de ridicare a nivelului politico-ideologic, a conștiinței socialiste a întregului popor, vorbitorul a arătat: Inițiativa acestui program ideologic și etic, de o inestimabilă valoare pentru viitorul socialismului în România, pentru făurirea omului nou, a noii societăți românești aparține, precum știm cu toții tovarășului Nicolae Ceaușescu, a cărui tinerețe eroică și maturitate prestigioasă ne-au oferit și ne oferă și azi, tuturor comunistilor, întregului popor, exemplul pluridimensional al realității omului nou: „țăran prin obârșie, muncitor prin destin și intelectual prin pregătirea sa multilaterală, patriot și militant neabătut, apărător al tradițiilor înaintate și înaintaș al transformărilor revoluționare, om comunist și comunist de omenie”.

În continuare, conf. univ. Gheorghe Ioniță, activist în aparatul C.C. al P.C.R., s-a referit la politica alianțelor largi — experiență tactică remarcabilă a P.C.R. — subliniind că politica consecventă, clarvăzătoare a partidului nostru în această privință a fost și este confirmată de viață, evenimentele demonstrând, chiar și astăzi că numai colaborarea activă între comuniști, socialiști, socialiști-democrați și alte forțe democratice poate asigura soluționarea problemelor complexe ale dezvoltării economico-sociale în epoca noastră, ale instaurării păcii în lume.

Oprindu-se, în comunicarea sa, asupra făuririi unității dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare, Galsalvi Zsolt, redactor la revista „A Het”, membru în Biroul Consiliului oamenilor muncii de naționalitate maghiară, a subliniat că fecunde tradiții ale frăției dintre oamenii muncii români, maghiari, germani și de alte naționalități s-au afirmat atît în producția valorilor materiale și spirituale cit și în marile lupte de clasă și de eliberare națională. Partidul Comunist Român a soluționat problema națională din patria noastră pe baze consecvent marxist-leniniste, sub semnul deplinei egalități în drepturi, al frăției și al unității tuturor oamenilor muncii. În continuare, a arătat vorbitorul, că perioada cea mai fertilă în dezvoltarea societății românești a fost cea care a trecut de la Congresul al IX-lea și pînă în prezent, arătînd că toate realizările sînt inseparabil legate de rodnică activitate a conducătorului comunist, înzestrat cu un larg orizont și o inepuizabilă energie care se află în fruntea partidului — tovarășul Nicolae Ceaușescu — și pe care noi toți, români, maghiari și de alte naționalități — îl considerăm cel mai strălucit reprezentant și purtător de cuvînt al patriei. Partidul Comunist Român care a făcut din acest pămînt cu adevărat o patrie socialistă comună pentru toți fiii țării, este partidul nostru al tuturor români, maghiari, germani — și tuturor celor de aici și numai aici afirmăm prin gînd și faptă că sîntem la noi acasă.

Tovarășul Dumitru Gheorghisan, prim-secretar al Comitetului de partid al sectorului I București s-a referit apoi la afirmarea democrației socialiste și perfecționarea continuă a formelor participării maselor în conducerea treburilor statului și a arătat că aplicînd în mod creator învățătura marxistă la condițiile concrete istorice ale țării, Partidul Comunist Român a avut în vedere, în documentele sale programatice și în practica construcției socialiste, perfecționarea cadrului democrației socialiste în funcție de stadiul atins în evoluția societății.

Ion Felea, vechi militant al mișcării muncitorești din România, a rememorat momente esențiale ale luptei Partidului Comunist Român pentru întărirea unității de acțiune a clasei muncitoare, împotriva asupririi și exploatării, evocând totodată, condițiile grele ale ilegalității, fermitatea și eroismul de care au dat dovadă comuniștii în apărarea idealurilor proletariatului și aspirațiilor celor mai înalte ale întregului popor.

În comunicarea sa „Partidul comunist — partid de avangardă al clasei muncitoare”, prof. Petre Constantin, secretar al Comitetului municipal București al P.C.R. a arătat că Partidul Comunist și-a cucerit poziția de forță politică conducătoare în țara noastră prin grele lupte revoluționare desfășurate în decursul întregii sale existențe împotriva claselor reacționare, pentru eliberarea celor ce muncesc de exploatare și asuprire, pentru progresul și prosperitatea României. Continând și ridicând pe noi trepte tradițiile de solidaritate internațională care au animat întotdeauna clasa muncitoare din țara noastră, Partidul Comunist Român acționează neabătut pentru întărirea unității mișcării comuniste și muncitorești mondiale, a tuturor forțelor democratice, progresiste, antiimperialiste.

Prof. dr. docent Roman Moldovan, membru al C.C. al P.C.R., vicepreședinte al Academiei de științe sociale și politice, a prezentat apoi comunicarea „Societatea socialistă multilateral dezvoltată — etapă superioară în construirea noii orânduiri”. Vorbitorul a expus pe larg trăsăturile și particularitățile actuale etape pe care o străbate poporul nostru sub conducerea P.C.R. evidențiind contribuția deosebită, creatoare și originală, a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la stabilirea obiectivelor principale și sarcinilor ce revin tuturor oamenilor muncii în făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate în România, în elaborarea și formularea tezelor privind instaurarea unei noi ordini economice și politice internaționale.

CEA DE-A V-A SESIUNE A COMISIEI MIXTE DE ISTORIE ROMÂNNO-MAGHIARE

Între 20 și 24 aprilie a.c. s-a desfășurat în R.P. Ungară sesiunea a V-a de lucru a Comisiei mixte de istorie româno-maghiare. Delegația română a fost formată din acad. Șt. Pascu, președintele părții române, dr. Dan Berindei, secretarul părții române, prof. univ. Camil Mureșan și Venera Teodorescu, cercetător principal, membri ai Comisiei mixte, precum și conf. univ. Gh. I. Ioniță, raportor în cadrul sesiunii. Din partea maghiară, în afara participanților din afara Comisiei din ședințele publice de lucru (între 30 și 60 de persoane), au luat parte acad. Elekes Lajos, președintele părții maghiare, dr. Csatari Dániel, secretarul părții maghiare, dr. Szabó Agnes și dr. Szasz Zoltán, membri ai Comisiei.

Prima parte a lucrărilor sesiunii consacrate *Problemei fascismului și a luptei antifasciste în România și Ungaria* s-a desfășurat la Budapesta la Academia de Științe Maghiară, conducerea lucrărilor fiind încredințată acad. Ștefan Pascu. Cu acest prilej conf. univ. Gh. I. Ioniță a prezentat raportul *Condițiile apariției mișcării fasciste în România. Lupta Partidului Comunist Român pentru unirea tuturor forțelor patriotice revoluționare și democratice împotriva fascismului și înrobirii țării de către Germania hitleristă*, insistând mai ales în largul rezumat pe care l-a făcut asupra problemelor ridicate de fascism, fără a neglija însă rolul antifascist al Partidului Comunist Român (temă care a dezvoltat-o apoi pe larg la Szeged), în timp ce partea maghiară a fragmentat problema în mai multe scurte referate și anume: *Teorii și discuții pe baza fascismului*, în care raportarea Ormos Mária a tratat problema într-un cadru de istorie universală; *Cominternul în cursul primilor ani de existență și problema fascismului*, raportor Szekely Gábor; *Citeva probleme structurale de conducere ale regimului contrarevoluționar din Ungaria*, raportor Karsai Elek; *Încercările făcute în 1930 pentru introducerea fascismului total în Ungaria*, raportor Sipos Péter; *Caracterul regimului politic din Ungaria în perioadele celui de-al doilea război mondial*, raportor Teleki Eva.

După ce au fost ascultate toate prezentările de referate au fost puse întrebări în legătură cu referatul românesc de Sipos Péter, Csatari Dániel, Ormos Mária și Szasz Zoltán privind caracterul dictaturii regale, regimul legionar, relațiile dintre Antonescu și legionari, baza socială a mișcării fasciste din România, poziția statului și a organelor de guvernământ față de mișcarea fascistă, la care a răspuns amplu și documentat raportorul român Gh. I. Ioniță. În legătură cu expunerile specialiștilor maghiari au fost formulate întrebări de Gh. I. Ioniță, Dan Berindei, Venera Teodorescu și acad. Elekes Lajos privind evoluția regimului electoral în perioada interbelică, limitele reformei agrare, înțelesul termenului de fascism „total”, poziția intelectualității maghiare față de fascism, condițiile oferite fascismului după 1917 etc. Au răspuns Karsai Elek, Sipos Péter și Ormos Mária.

În a doua parte a dimineții zilei de 21 aprilie, după ce fusese încheiată prezentarea referatelor și epuizate întrebările, s-a trecut la discuții. Acad. Elekes a insistat asupra caracterului de fenomen general, care nu poate fi înțeles limitat doar la o țară, al fascismului și a arătat că nu se poate pune un semn de egalitate între fascism și reacțiune, fie chiar contrarevoluționară. Ormos Mária a subliniat faptul că apariția fascismului nu se poate explica numai prin existența unui anumit stadiu de dezvoltare economică și că fascismul nu înseamnă o schimbare de orânduire. Csatari Dániel a definit fascismul ca o diversiune, o tentativă de atragere și înșelare a maselor, atunci când dezvoltările social-politice amenință de a pune în primejdie sistemul exploatator existent. Dan Berindei a subliniat caracterul complex al problemei, arătând că dezvoltarea fascismului a avut loc în mod specific în țările unde s-a manifestat, în funcție de condițiile locale existente, el fiind alimentat îndeosebi din Germania fascistă în ajunul celui de-al doilea război mondial.

În încheierea primei părți a sesiunii, acad. Ștefan Pascu a relevat folosul real al dezbaterilor pentru definirea trăsăturilor, a caracterelor generale și particulare ale fascismului, considerând că s-a contribuit astfel și la adâncirea unor probleme de istorie universală. În continuare, a arătat că fascismul n-a avut aceleași caractere peste tot, chiar și acolo unde a obținut poziții de guvernare, existând, de exemplu, sensibile deosebiri între hitlerism și fascismul italian, primul având un caracter agresiv mai accentuat. Definind fascismul ca poziția cea mai negativă a cercurilor dominante capitaliste, condamnată de orice om cu concepții progresiste, acad. Pascu a arătat că nu se poate vorbi de o reală bază de mase a fascismului în România și Ungaria, ale căror popoare au suferit greu de pe urma sa. În concluzie, a considerat discuțiile utile, ele dezvoltând puncte de vedere comune și concretizând prin aceasta o punte de legătură între istoricii din cele două țări.

În zilele de 22 și 23 aprilie, lucrările sesiunii au continuat în aula mare a Universității din Szeged. Aci Gh. I. Ioniță și-a prezentat din nou raportul, insistând însă de data aceasta asupra aspectelor de luptă antifascistă, iar Venera Teodorescu și-a prezentat comunicarea *Activitatea ideologică consacrată demasării fascismului în România interbelică*. Din partea maghiară, Csatari Dániel a prezentat amplul raport *Probleme teoretice și istorice ale politicii de front popular în Ungaria interbelică*. Specialiștii maghiari, îndeosebi din Szeged, au prezentat apoi ample intervenții privind politica comuniștilor maghiari pentru unirea forțelor antifasciste legale și ilegale în cursul celui de-al patrulea deceniu al secolului XX (Ordög Piroška), rolul înaintat al revistei „Korunk” din Cluj (Foldes Éva, soția acad. Elekes), activitatea antifascistă a partidelor comuniste din America Latină (Anderle Adam) și influența politicii de front popular asupra dezvoltării literaturii maghiare interbelice (Vörös Laszló). De asemenea, acad. Ștefan Pascu a prezentat o intervenție în care a insistat asupra rolului revistei „Korunk” în dezvoltarea legăturilor intelectualității române și maghiare, a condițiilor de care a putut beneficia în România această revistă, suprimată apoi de autoritățile horthyste.

Tot la Szeged au fost formulate de participanți maghiari unele întrebări la adresa delegației române. Astfel, prorectorul Universității Szeged, care prezida ședința, din după amiaza zilei de 22 aprilie, a cerut lămuriri privind influența exercitată de rezoluțiile Congresului al VII-lea al Cominternului asupra politicii de front popular a P.C.R., alte întrebări s-au referit la legăturile ce pot fi făcute între N. Iorga și M. Sadoveanu și antifascism, ori la cinstirea eroilor clasei muncitoare în România. La întrebări a răspuns Gh. I. Ioniță, care a arătat că rezoluția Congresului al VII-lea al Internaționalei a fost acceptată în esențialitatea ei de P.C.R., dar că ea a fost aplicată în condițiile specifice României, îndeosebi în ceea ce a privit tactica și că în unele probleme, pozițiile P.C.R. s-au deosebit de cele ale Internaționalei, ceea ce a provocat o stare conflictuală. În continuare, Gh. I. Ioniță a arătat că atât comuniștii români cât și cei maghiari au căzut victime ale represiunii regimurilor guvernamentale din țările respective, ori ale cultului personalității și că P.C.R. cinstește memoria lor, fie ei români sau maghiari, afirmație pe care a susținut-o prin enumerarea unui șir de luptători comuniști de origine maghiară cinstiți și onorați în țara noastră. În sfârșit, Gh. I. Ioniță s-a referit la poziția antihitleristă a lui M. Sadoveanu și la cea a lui N. Iorga, care deși n-a fost favorabil comunismului, a căzut victimă fascismului și mai înainte a înțeles să ofere, tocmai pentru a sluji lupta antifascistă, sala Ligii Culturale pentru unele manifestări ale tineretului antifascist inclusiv comunist.

În partea a doua a dimineții zilei de 23 aprilie, la propunerea părții române, partea maghiară a organizat audierea de către circa 60 persoane, cadre didactice și studenți îndeosebi, a conferinței acad. St. Pascu referitoare la *Francisc Rákoczi II și românii*, conferința ascultată cu vădit interes.

În după amiaza aceleiași zile, acad. Șt. Pascu și dr. Dan Berindei, președintele și secretarul părții române, împreună cu președintele și secretarul părții maghiare, au fost primiți de unul din secretarii comitetului județean de partid. De asemenea, în cursul vizitei la Szeged delegații români au fost invitații unui colegiu de studenți, unde a avut loc cursul „Ce știm despre România” și s-a organizat vizita lor la catedra de română a Școlii pedagogice din localitate.

În dimineața zilei de 24 aprilie a avut loc ședința de lucru a Comisiei mixte. S-a decis ca în sesiunea din 1977 să fie dezbătute temele *Primul mileniu al e.n. în istoria României și a Ungariei*

și *Faselsmul și neofaselsmul. Formule de manifestare și lupta popoarelor împotriva lor*; dezbaterile celor două teme urmează să aibă loc succesiv la București și Suceava.

După încheierea lucrărilor, în după amiaza zilei de 24 aprilie delegații români au fost la Cenadul Unguresc, unde au vizitat o școală mixtă româno-maghiară-srbă. Ei au fost apoi conduși până la graniță cu autoturisme.

Sesiunea V-a a Comisiei mixte de istorie româno-maghiară s-a desfășurat în bune condiții, lucrările ei contribuind la dezvoltarea dialogului celor două părți, a istoricilor din România și Ungaria și la apropierea celor două popoare, constructoare ale socialismului și comunismului.

Dan Bertndet

COLOCVIUL DE ISTORIE ROMÂNŌ-FRANCEZ DE LA PARIS

Potrivit acordului de colaborare stabilit între Ministerul Educației și Învățămîntului din R.S. România și Universitatea din Paris VIII, în decembrie 1975 s-au desfășurat lucrările colocviului de istorie avînd ca temă relațiile româno-franceze în perioada 1859—1918.

Din delegația română au făcut parte: prof. dr. Aron Petric — conducătorul delegației —, prof. dr. Gheorghe Platon — de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” — Iași, conf. dr. Iulian Cârțănă — de la Universitatea din București, conf. dr. Cristian Vasile — de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” — Iași, lector dr. Mircea Popa — de la Universitatea din București, lector dr. Vasile Vesa de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Din delegația franceză au făcut parte: prof. dr. Georges Castellan — conducătorul delegației, prof. dr. Albert Soboul, prof. dr. Jacques Thobie, prof. dr. Girault, asistent Catherine Durandin.

La aceștia s-au adăugat o serie de istorici francezi de la Universitățile din Paris și din alte centre, printre care personalități bine cunoscute în lumea științifică, precum acad. Marcel Emérit, prof. Jacques Droz etc., care nu au prezentat referate, dar au participat la discuții.

Membrii delegației române au dezvoltat fiecare cîte o temă privind aspecte ale relațiilor româno-franceze în epoca modernă. După referatul cu caracter general privind *Relațiile româno-franceze și rolul lor în viața celor două popoare* (Aron Petric), au fost susținute următoarele comunicări: *Reflexii asupra locului problemei române în politica europeană în anul luptei pentru Unire* (Gheorghe Platon); *Franța și holărirea României de a intra în primul război mondial* (Vasile Vesa); *Problema Dunării în relațiile româno-franceze în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* (Iulian Cârțănă); *Relațiile româno-franceze în timpul anilor 1900—1914* (Mircea Popa); *Istoria modernă a Franței în viziunea lui Nicolae Iorga* (Vasile Cristian).

În cadrul acestor referate și comunicări, membrii delegației române au subliniat eforturile poporului nostru pentru constituirea statului național unitar român, pentru asigurarea independenței sale și rolul pe care l-au avut, în acest context, legăturile româno-franceze, pe plan economic, politico-diplomatic și cultural.

Din partea franceză, prof. Georges Castellan — director al Centrului de studii ale popoarelor și culturilor Europei centrale și sud-estice — a expus o *Problematică pentru un studiu al relațiilor culturale franco-române*, în care considerațiile au depășit cadrul metodologic și metodic, vizînd o serie de aspecte de conținut.

În cadrul comunicărilor, prof. Jacques Thobie a dezvoltat tema *Capitalurile franceze în România*, iar asistenta Catherine Durandin a înfățișat *Aspecte ale relațiilor franco-române în perioada 1900—1914*.

Deosebit de active au fost discuțiile, care au relevat că în cele mai multe probleme există puncte de vedere convergente, iar în unele cazuri chiar identice. A fost subliniat rolul în general pozitiv al strînselor legături care au existat între cele două țări în epoca modernă și care constituiesc un solid temel al raporturilor de colaborare și prietenie care se dezvoltă, și în prezent, între cele două țări și popoare.

Totuși, în problema relațiilor și influențelor culturale și politice a existat din partea unor istorici francezi tendința supraestimării aportului Franței, vorbindu-se, chiar de un așa-numit „model francez” care ar fi fost „transplantat” în România, în domeniul instituțiilor politice și al culturii.

Delegația română a combătut o astfel de exagerare, arătînd că, în fapt, a fost vorba de influențe reciproce care nu au anulat trăsăturile specifice ale culturii românești, originală în

primul rînd prin temeuriile sale populare, reflectate în folclor, originalitate care s-a manifestat deasemenea și în creația științifică și culturală, domenii în care România și-a adus importante contribuții, prezente chiar în viața științifică și culturală franceză.

La acest punct de vedere s-au raliat, de altfel, și unii dintre istoricii francezi participanți la dezbateri.

Discuțiile s-au dovedit a fi rodnice, ele contribuind la elucidarea unor probleme importante ale relațiilor româno-franceze și chiar la clarificarea — prin metoda comparativă — a unor evenimente din istoria modernă a celor două țări.

Viitorul coloeviu va avea loc în luna octombrie 1976, la București, în cadrul lui urmînd să se dezbată relațiile economice, politico-diplomatice și culturale româno-franceze în perioada 1918—1929.

Aron Petric

CRONICA

În zilele de 17—18 mai 1976 la București s-au desfășurat lucrările sesiunii de comunicări cu tema „Aspecte teoretice și practice ale educației politice și ridicării nivelului de cultură în procesul dezvoltării conștiinței socialiste” organizată de secția de propagandă a Comitetului municipal București al P.C.R. și Facultatea de filozofie a Universității din București.

În ședința plenară, după cuvîntul de deschidere, rostit de Iulian Cărfână, secretar al Comitetului municipal București al P.C.R., au fost prezentate comunicările: *Marx și umanismul revoluționar* de prof. univ. dr. Ion Ianoși; *Progres istoric și libertate umană în Programul Partidului Comunist Român* de prof. univ. dr. Alexandru Boboc; *Rolul și locul învățămîntului de partid în dezvoltarea conștiinței politice a oamenilor muncii* de dr. Ilie Văduva, directorul Cabinetului municipal București al P.C.R.; *Conștiința socialistă și comportamentul economic al muncitorului* de prof. univ. dr. Ion Iordăchel, Academia „Ștefan Gheorghiu”. În continuare lucrările sesiunii s-au desfășurat pe secțiile „Metodologia propagandei”, „Socialism științific”, „Filozofie”, „etică-estetică-teoria culturii” în cadrul cărora au fost susținute un mare număr de comunicări și referate axate pe tema principală a acestei importante reuniuni științifice, înscrisă în cadrul manifestărilor desfășurate în întîmpinarea Congresului educației politice și al culturii socialiste.

În ziua de 4 mai 1976 la Muzeul Satului din București a avut loc simpozionul „Istorie și tradiții etnografice”. Au luat parte muzeografi, cercetători din domeniul istoriei și etnografiei, cadre didactice, un numeros public. În cadrul simpozionului cei prezenți au putut audia luările de cuvînt ale prof. dr. docent Mihai Berza, directorul Institutului de studii sud-est europene, dr. Răzvan Theodorescu, director adjunct al Institutului de istoria artei, dr. Radu Popa, cercetător științific principal la Institutul de arheologie din București, dr. Ștefan Olteanu, șef de secție la Muzeul de istorie al R.S. României, dr. Georgeta Stoica, șef de secție la Direcția Patrimoniului Cultural Național, dr. Ion Radu Mircea, Institutul de studii sud-est europene.

În cadrul discuțiilor s-a ridicat problema raporturilor complexe, interdisciplinare, dintre istorie și etnografie, a modului cum aceste două științe se completează și se întregesc reciproc, a modalităților de folosire mai accentuată a metodelor etnografice la studiul istoriei. Cuvîntul de închidere a lucrărilor simpozionului a fost rostit de dr. Gheorghe Focșa, directorul Muzeului Satului.

În ziua de 9 mai 1976 la Arad a avut loc sesiunea științifică cu tema „Aradul—vechi centru al vieții politice și culturale românești” organizată de muzeul județean din localitate. Cu acest prilej au fost prezentate comunicările: *Patriotismul mișcării muncitorești din țara noastră* de dr. Gheorghe Unc; *Din contribuția Aradului prin literatură, la lupta pentru independență și unitate națională* de dr. Vasile Netea; *Săpăturile arheologice de la Vladimirescu* de Mircea Barbu și Mircea Zdroba; *Săpăturile arheologice de la Felnac* de Mircea Zdroba, Mircea Barbu; *Aspecte din istoria Aradului oglindite în Muzeul de istorie al R.S.R.* de Liviu Mărghitan; *Considerații asupra factorilor care au contribuit la evoluția orașului Arad* de Alexandru Roz; *Primele referiri la teritoriul arădean în cronici* de Eugen Glöck; *Primele mănșuni documentare referitoare la Arad*

de dr. Geza Kovach ; *Considerații privind datarea și locul vechii cetăți a Aradului* de Otto Greffner ; *Sintana de Mureș* de Mircea Rusu ; *Aradul în timpul revoluției de la 1848* de Andrei Caciora, Lucian Emanci ; *Referiri documentare la revoluția din 1848 din județul Arad* de Eduard Găvănescu ; *Aradul, centru al mișcării muncitorești și socialiste ardelenice la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX* de dr. Alexandru Porțeanu ; *Aradul și noul activism* de Nicolae Roșuț ; *Legăturile lui Aurel Vlaicu cu Aradul* de Liviu Mărghitan și Viorel Lucian ; *Ideile social-politice ale lui Vasile Goldiș* de Gheorghe Sora ; *Mișcarea muncitorească arădeană și crearea P.C.R.* de Andrei Caciora și Eugen Glück ; *Lupta maselor populare pentru putere revoluționar-democratică în județul Arad* de Ioan Don .

În cadrul marilor aniversări culturale recomandate de Consiliul Mondial al Păcii și de U.N.E.S.C.O., în ziua de 19 mai 1976 a avut loc la București o manifestare consacrată aniversării răscoalei antiotomane bulgare din aprilie 1876 și comemorării a 100 de ani de la moartea poetului revoluționar Hristo Botev.

La adunarea organizată de Comitetul Național pentru Apărarea Păcii, Uniunea Scriitorilor și Asociația de prietenie româno-bulgară au participat Ion Jinga, vicepreședinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste, membri ai Asociației de prietenie româno-bulgară, ai conducerii Institutului român pentru relații culturale cu străinătatea, reprezentanți al Ministerului Afacerilor Externe.

Au luat parte de asemenea Ivan Abagiev, ambasadorul extraordinar și plenipotențiar al R.P. Bulgaria la București, Dimo Dicev, președintele Comitetului Central al luptătorilor împotriva fascismului și capitalismului din R.P. Bulgaria, care se afla în vizită în R.S.România, membri ai ambasadei R.P. Bulgaria.

Au luat cuvântul Nicolae Guină, președintele Asociației de prietenie româno bulgară, prof. univ. dr. Constantin Velichi, poetul Victor Tulbure, academicianul Sava Ganovski, președintele Asociației de prietenie bulgaro-română. A urmat un recital de poezie din opera lui Hristo Botev susținut de actori ai scenei bucureștene.

VASILE BOZGA, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale*, București, Edit. Academiei R.S.R., 1975, 275 p.

Istoria agriculturii noastre interbelice cunoaște două etape, marcate de anul intrării ei în criză, în 1928. Această periodizare este mai relevantă decât poate părea la prima vedere, punându-și amprenta asupra unor desfășurări sociale și politice ulterioare, ce s-au prelungit, ca și criza agrară însăși, până în preajma izbucnirii celui de al doilea război mondial. Pe de altă parte, în literatura de specialitate — în cea istorică îndeosebi — s-a creat, cu timpul, o anumită imagine oarecum statică și de suprafață asupra fenomenului social economic agrar, resimțindu-se și limitele unor izvoare ale epocii, fie în sensul unei relative acalmii, fie în acela al unor convulsii, ce nu puteau fi înțelese la dimensiunile lor reale decât prin reconstituirea obiectivă, pornind de la bază, a realității economice și sociale. Este ceea ce își propune cartea lui Vasile Bozga apărută în Editura Academiei R.S.R. Lucrarea prezintă implicații interdisciplinare, atât prin modul de elaborare, cât și a posteriori, prin semnificația și valoarea unor concluzii, chiar dincolo de formulările lor concrete.

V. Bozga este un cunoscut specialist în istoria economiei naționale a epocii moderne și contemporane, autor al unor studii valoroase, dintre care unele au pregătit de fapt, elaborarea temeinică a acestei cărți. Despre importanța temei, izvoarele utilizate și concluziile lucrării, care pun în valoare calitățile ei, credem că nu este cazul să facem o introducere generală, deoarece, în cele ce urmează, vom încerca, obiectivând datele studiului, să reliefăm mai amplu elementele definiției amintite. Se înțelege, prin toate acestea, că nu este aici o simplă reconstituire cantitativă, că de fapt se sondează profunzimea fenomenului economic, care dau la iveală resurse calitative de cea mai mare valoare.

Autorul subliniază de la început că „teoria marxista a rentei funciare constituie temelia pentru explicarea crizelor agrare cunoscute de capitalism în trecut sau în zilele noastre” (p. 12). Ele se caracterizează printr-o durată îndelungată, printr-un caracter neciclic și — în general — prin supraproducție. Sunt cunoscute astfel crizele agrare pe plan mondial

de la sfârșitul secolului trecut, cea din perioada interbelică și cea izbucnită după ultimul război, mai complexă: fiecare din aceste etape au adus elemente noi și au contribuit la aprofundarea contradicțiilor societății capitaliste, în special după intrarea acesteia în criza generală. Cele mai importante aspecte și concluzii ale crizei din sec. al XIX-lea pe plan internațional și în țara noastră, sînt atent înfașșate în introducerea lucrării, nu numai ca punct de pornire ci și ca termen de comparație în desfășurarea generală a fenomenului: elc explică de asemenea amploarea sau acuitatea unor mișcări demografice și sociale ca acelea ale emigrărilor, sau ale frământărilor culminînd cu marea răscoală din 1907, dar cadrul cărții, circumscris prin titlu și în esență spațiul ei, nu a îngăduit reliefaarea relațiilor cauzale amintite.

Primul capitol al lucrării tratează criza agrară interbelică pe plan internațional (p. 19-59). Izbucnirea ei, în 1928, a fost precedată de o dezvoltare specifică, în noile împrejurări, a agriculturii, cu pronunțate aspecte de diversitate, în funcție de condițiile unor țări, zone sau perioade. Astfel, în centrul, estul și sud-estul Europei, acțiunea de refacere a agriculturii de după război a coincis în timp cu efectuarea unor importante reforme agrare. Discrepanța dintre tendința creșterii producției și limitele capacității de cumpărare se făcea tot mai resimțită, exprimîndu-se astfel și în acest domeniu contradicția fundamentală a capitalismului, amplificată de ascensiunea monopolurilor. Datele referitoare la evoluția suprafețelor cultivate, a producției diferitelor ramuri (eriza fiind predominant cerealieră), cele privind prețurile produselor agricole, precum și considerațiile asupra implicațiilor și consecințelor crizei agrare mondiale — inclusiv cele politice, din domeniul relațiilor internaționale — oferă un amplu și cuprinzător tablou al proporțiilor fenomenului, surprinzînd nuanțe calitative dintre cele mai interesante.

Luînd în considerare și o anumită carență a spiritului de sinteză în literatura consacrată crizei agrare interbelice — o literatură cu

caracter diversificat, dar eterogen, uneori fragmentar, care nu duce lipsă de date statistice, dar care operează metodologic adesea la suprafața fenomenelor, nedeslușind întotdeauna interacțiunile din profunzime — cititorul își dă seama că Vasile Bozga aduce în această direcție și o contribuție teoretică originală, mai ales atunci când se preocupă de periodizarea crizei, de comparația între criza agrară din sec. al XIX-lea și cea interbelică, dar îndeosebi de trăsăturile celei din urmă în țara noastră.

Autorul avertizează de la început că pentru țările agrare, „morală aspră a crizei se va traduce . . . prin orientarea spre creșterea mai accentuată a industriei proprii, ca și prin discreditarea implicită a doctrinelor ce pledau pentru caracterul «eminamente agrar» al dezvoltării lor” (p. 47). Măsurile luate de diferite țări pe plan intern și extern — ample înfățișate și clar sistematizate în lucrare (p. 43—59) — poartă amprenta intervenției crescînde a statului burghez în viața economică, ele nereușind în cele din urmă să influențeze decisiv principala consecință a crizei agrare, exprimată sintetic prin scăderea venitului național creat în agricultură.

Premisele și condițiile desfășurării crizei agrare în România (cap. II, p. 61—95) sînt examinate în cadrul evoluției generale a economiei românești interbelice, favorizată de încheierea procesului constituirii statului național unitar și marcată specific de reforma agrară. Ca un excelent cunoscător al acestei reforme, despre care a publicat studii apreciate, V. Bozga îi consacră un substanțial paragraf (p. 64—75) ce se distinge prin capacitatea de esențializare, subsumată obiectivului temei în speță. Autorul nu trece la analiza evoluției agriculturii înainte de a evidenția interferențele acesteia cu celelalte ramuri sau sectoare ale economiei, în primul rînd industria, apoi transporturile, creditul și finanțele etc. Cu toată evidentă dezvoltare de ansamblu a economiei românești postbelice, greutățile inițiale provenite din distrugerile războiului, apoi disproporțiile dintre ramuri, repartizarea teritorială necorespunzătoare, menținerea unor rămășițe semif feudale în agricultură, dar mai ales ascensiunea și dominația monopolurilor, au avut consecințe nefavorabile asupra evoluției agriculturii, pregătind astfel, direct sau indirect, criza acesteia. Pînă la declanșarea ei, lucrarea înfățișează datele cele mai concludente referitoare la situația agriculturii dintre anii 1919—1928 (cu o subperioadă firească marcată de reforma din 1921), în ceea ce privește suprafețele însămînțate, producțiile obținute, evoluția șeptelului, înzestrarea tehnică ș.a. Rezultatele reformei agrare nu au fost în întregime cele scontate, generînd noi frământări. Aproximarea crizei agrare găsea nu

numai agricultura, ci și ansamblul societății românești, în fața unor probleme social-politice mai vechi sau mai noi, ce constituie obiect de vii dezbateri în forurile și în literatura timpului, din care se desprind luările de poziție din documentele Partidului Comunist Român care, după cum se știe, a văzut întotdeauna, cu claritate, în marea masă a țărănimii exploatare, o inepuizabilă sursă revoluționară.

Desfășurarea și urnițele crizei agrare din România interbelică sînt analizate pe larg în cel de al treilea și cel mai întins capitol al cărții (p. 97—201), care formează axul principal al acesteia. „Rezultat al contradicțiilor capitalismului, criza agrară, la rîndul său, a generat și, în același timp, a evidențiat o serie de contradicții social-economice care, în ansamblu, puneau sub semnul întrebării însăși destinele capitalismului în România” — precizează autorul (p. 97). Ca și în cazurile precedente, amintite, opiniile referitoare la periodizare înlesnesc analiza științifică, obiectivă și înțelegerea corespunzătoare a unui fenomen de atare amplitudine. Astfel, V. Bozga susține, elocvent, că debutul crizei se situează în anii 1928—1929, apogeul ei cuprinde perioada 1930—1934, urnată de trei ani de relativă atenuare, pînă în 1937, apoi de o recrudescență a crizei în anii 1938—1939, întreruptă de izbucnirea celui de al doilea război mondial. O mare bogăție de date statistice — impresionante fără a copleși sau sufoca expunerea, rezultate în bună măsură din prelucrarea măgaloasă de către autor, în proporții computere, pune în evidență dinamica suprafețelor cultivate, mersul oscilatoriu al producției agricole, accentul căzînd de astă dată pe analiza prețurilor produselor agricole. Reține atenția faptul că în toți anii crizei agrare, fără nici o excepție, suprafața arabilă totală s-a situat deasupra mediei anuale a perioadei anterioare (din acest paragraf al lucrării rezultînd că nu se observă nici o deosebire între suprafețele arabile și cele efective cultivate). Spațiul nu ne permite să ilustrăm aceste aserțiuni cu cifrele referitoare la diversele culturi cerealiere sau plante industriale, flucțe ș.a., pe care, în unele cazuri, autorul le examinează comparativ cu situația din alte țări. Dacă dinamica suprafețelor cultivate a avut un sens ascendent, producția propriu-zisă a înregistrat oscilații, uneori destul de înscunute (între 131% și 82,9%), echivalînd cu diferențe ce mergeau pînă la aproape 50 milioane chintale. „Supraproducția agricolă ce se manifesta pe planul economiei capitaliste mondiale — a cărei verigă componentă era și România — exercita o presiune atît de puternică încît anihila, în bună măsură, efectul condițiilor strict interne din agricultura țării noastre” — conchide autorul (p.

105—106), anticipând asupra raportului dialectic complex dintre factorii externi și cei interni în evoluția nefavorabilă a prețurilor produselor agricole (rolul principal, trebuie spus mai răspicat, revenind celor dintii). Evoluția prețurilor este, după cum se știe, indicatorul sintetic cel mai concludent al unei atari situații de criză, ceea ce explică în bună măsură atât atenția deosebită ce i se acorda, cât și spațiul afectat. Autorul menționează de la început dificultățile ce rezultă din unele deficiențe ale materialului statistic (omisiuni, baze de calcul diferite ș.a) ca și limitele semnificațiilor predominant cantitative ale acestuia. Pentru scrupulozitatea metodei de lucru este suficient, credem, să menționăm că autorul nu se mulțumește cu cifrele referitoare la nivelul mediu anual al prețurilor, ci merge până la cercetarea mediilor lunare, deoarece media anuală estoinpează dimensiunile reale ale scăderii prețurilor. În privința cerealelor, prețurile acestora au înregistrat coboriri până la niveluri incredibile, ce demonstau cât de profundă era criza agrară la noi și — în acest cadru — cât de depreciață era munca țăranelui (în unele cazuri prețurile coboară până la 15 % !). La celelalte produse vegetale sau în sectorul animalelor și produselor animaliere, scăderile de prețuri au fost mai mici, dar nu lipsite de importanță, de consecințe și de semnificații particulare. Urnărirea detaliată a situației fiecărei ramuri, subramuri, a fiecărui produs, permite și particularizarea concretă a perioadei de criză în fiecare caz (de ex. criza viticolă și a avut apogeul ceva mai târziu, în intervalul 1934—1938), dar mai ales concluzia ca spre deosebire de cea din sec. al XIX-lea, „criza a cuprins toate ramurile agriculturii, creind astfel o situație generală foarte complicată; producătorii agricoli erau lipsiți de posibilitatea de a se îndrepta, eventual, spre ramuri necuprinse de criză, iar reducerile masive de prețuri se propagau în lanț” (p. 119). Datele referitoare la prețurile de export ale produselor agricole românești confirmă și întăresc concluziile amintite. România resimțea adesea acut efectele crizei agrare pe plan mondial, datorită faptului că locul principal în cadrul exportului ei, îl ocupau produsele agricole. „Foarfeca prețurilor” — cunoscutul raport dintre prețurile produselor agricole și al celor industriale — a acționat cu intensitate în anii crizei agrare din România, exprimând împletirea acesteia cu criza industrială, generând o ascuțire considerabilă a contradicțiilor sociale. Inferioritatea economică a agriculturii venea nu numai din factori de randament, ci și de conjunctură, care îi agravau criza. În timpul desfășurării crizei industriale din 1929—1933, nu este întâmplător, ci firește, dimpotrivă, că și criza agrară a fost mai acută.

În ansamblul realităților noastre social-economice interbelice, se poate observa — cu toate oscilațiile sau limitele ei — tendința de cuprindere a sectoarelor economice celor mai importante în fenomenul de criză economică, culminant în 1929—1933, contribuind la adncirea crizei generale a capitalismului. În evidențierea „foarfecului prețurilor”, autorul recurge la date variate, inclusiv la unele mărturii inedite, la anchete sociologice, la debateri parlamentare, la evocările lui Geo Bogza ș.a. Proporțiile fenomenului ajungeau până la „echivalarea” unui porc cu patru cutii de chibrite, a unui kilogram de grâu cu o țigaretă etc. În condițiile crizei și adncirii pauperizării maselor, se accentua și tendința moșierilor de a face investiții cât mai mici în agricultura (în achiziționarea de mașini ș.a.), exploatind la maximum munca ieftină a țărănimii sărace și a celei proletare.

Politica economică a statului român a stat în însemnată măsură sub semnul crizei agrare și tocmai de aceea, autorul îi dedică un întins paragraf (p. 140—201), tratând problemele finanțelor, creditului, comerțului exterior ș.a. — în sfera interacțiunii acestora cu agricultura. Scăderea generală a veniturilor a pus probleme serioase finanțelor statului, reducând și resursele acestora. La rândul lor, aceste probleme au contribuit la cunoscutele reduceri de lefuri, sau chiar la neplata unor categorii de salariați etc.

De la o oarecare dezorientare sau relativă inerție inițială, influențată și de lupta pentru putere dintre diferitele partide și grupări politice (declinul liberalilor și ascensiunea național-țărăniștilor), se trece, în perioada crizei cel mai greu resimțită de masă, la măsuri de executare silită, practicate pe scară largă, care s-au dovedit tot atât de inoperante ca și încercările paleative schițate ulterior, deoarece criza agrară era o criză de *structură* a societății românești a timpului. În domeniul creditului, problema datoriiilor agricole stătea în centrul atenției generale, căci „criza agrară a provocat o veritabilă răsturnare a coniuicturii de credit” (p. 151). Este de asemenea o problemă amplu analizată de autor, mergind până la situația din diferite provincii istorice ale țării, până la evidențierea transferului de proprietate de la moșierine la burghezie, ca o urmare a fenomenului amintit. „Reacția legislativă la stările de lucruri din sfera creditului — reacție produsă cu relativă întârziere și numai pe măsură ce situația economică se agrava iar lupta maselor țărănești amenința să ia aspecte explozive — a îmbrăcat în esență următoarele trei forme principale: a) legea contra cametei; b) legile de suspendare a executărilor silită și c) legile de asanare (conversiune) a datoriiilor agricole” (p. 156) — înfățișate apoi pe larg în lucrare.

Se observă asadar că, pe măsură ce este abordată tot mai cuprinzător întreaga arie problematică a crizei agrare, implicațiile ei social-politice și istorice ies tot mai mult în evidență.

În paragraful consacrat „comertului exterior al României sub incidența crizei agrare” (p. 170-185) se continuă și se aprofundează problemele expuse anterior, referitoare la prețurile agricole de export. Eforturile de sporire cantitativă a exporturilor agricole românești ce au continuat și după ce țările importatoare au introdus unele restricții, eforturi încurajate de stat în vederea obținerii de devize, au fost însoțite de o considerabilă scădere a valorii exporturilor. Măsurile adoptate de stat pentru atenuarea acestei manifestări a crizei agrare, au vizat reducerea taxelor de export, valorificarea produselor agricole, controlul valutar, taxe vamale, contingentarea importului ș.a. În vederea valorificării cerealelor s-a recurs la sistemul primei de export, la sistemul „statului cumpărător” și exportator, apoi la un sistem combinat. Pe planul politicii externe, România a inițiat „blocul agrar” al unor țări din centrul și sud-estul Europei, menit să contracareze unele efecte ale crizei agrare. Toate aceste măsuri au dat rezultate cu mult sub așteptările ce li s-au atribuit. Pe planul unui interes mai larg, de istorie a relațiilor politice internaționale a epocii, prezența problemei blocului agrar în cartea lui V. Bozga are darul de a sugera întreprinderea unei cercetări monografice care să o coreleze cu ansamblul factorilor politicii externe interbelice a țării noastre și a unor țări vecine, (înțind seama — pe de o parte de necesitatea colaborării în domeniul chestiunilor generate de criza agrară, dar — pe de altă parte — și de contradicțiile politice ce se manifestau între ele (de ex. Ungaria, promoția cea mai activă a politicii revizioniste, față de care țările vecine ei s-au delimitat net și s-au organizat corespunzător în diferite forme, participa în același timp la unele acțiuni ale „blocului agrar”).

În ultima parte a lucrării sînt examinate aspectele privind tarifele de transport, măsurile de rationalizare a exportului, de sindicalizare (cartelare) în agricultură și în exportul de cereale, măsurile luate în viticultură. Aceste acțiuni de politică economică s-au dovedit în cele din urmă a favoriza încă o dată elementele exploatare și, prin aceasta, au contribuit la accentuarea consecințelor de ordin social ale crizei agrare.

Un capitol de încheiere (p. 203-223) sintetizează principalele concluzii ale investigației, lărgind simțitor cadrul expunerii. Se subliniază astfel că agricultura românească a continuat să evolueze pe calca prusacă și în această perioadă, că începutul crizei agrare

coincide cu începutul guvernării P.N.Ț., că această criză a influențat distribuția proprietății agricole, menținind totodată unele rămășițe semifeudale în relațiile agrare, că ascensiunea dreptei în viața politică era însoțită de resimțirea mai acută a efectelor crizei. E edificator detaliul, remarcant și interpretat complet pentru prima dată în literatura de specialitate, referitor la menținerea în vigoare de către legea din 1937, a unor dispoziții ale legii hvoielilor agricole din 1907. Diferențierea de clasă a țărănimii este atent analizată, rezultind încă din primii ani ai crizei, o modificare importantă a situației creată de reforma agrară; modificarea s-a accentuat și ea poate fi studiată prin compararea recensămintelor din 1930 și 1911. Prin toate manifestările și consecințele sale social-economice, considerăm că criza agrară a făcut ca ansamblul economiei naționale românești a anilor 1931-1910 să se risimtă într-o măsură însemnată procesele de degradare cuprinzînd și sfera producției agricole, în timp ce era posibil ca printr-un paradox aparent — sectorul industrial să înregistreze dezvoltarea pînă la cel mai înalt nivel cunoscut (1938), din întreaga istorie a economiei capitaliste românești. Decalajul dintre cele două sectoare s-a adîncit și odată cu el tot complexul contradicțiilor sociale care, cu toată întreruperea crizei agrare de izbucnirea celui de al doilea război mondial, vor face absolut necesare transformările revoluționare de la sfîrșitul acestuia (1945). Agricultură românească rămăsese încă în stadiul caracterizat de o considerabilă risipă de forțe și de timp.

Pentru a pregăti înțelegerea de către cititor a necesității istorice obiective amintite, ce se ridică în fața societății românești, V. Bozga se oprește în finalul valoroasei sale cărți asupra unor aspecte sociale cum ar fi situația proprietății, a inventarului și producției, a salariarilor, șomajului, stării sanitare, analfabetismului care bîntuia generalizat lumea satelor, relevînd caracterul de cerc vicios pe care l-aveau contradicțiile amintite. Menționînd — cam succint — dezbaterile economice burgheze ale epocii, autorul evidențiază concluzia că acestea aveau menirea iluzorie de a salvagarda dominația de clasă. Lucrarea se încheie cu o trecere în revistă a politicii Partidului Comunist Român în problema agrară, „singurul partid care s-a situat ferm și deschis de partea țărănimii muncitoare” (p. 219). Confuziile și greșelile acestuia în problema agrară au fost treptat înlăturate, momentul de cotitură în acest sens fiind reprezentat de Congresul al V-lea al P.C.R. Legate strîns de luptele revoluționare ale anilor următori și de consecințele dăinuirii îndelungate a crizei agrare, evenimente ca înființarea Frontului Plugarilor,

răscoala țăranilor români și maghiari din Valea Ghimeșului, intensificarea luptei antifasciste ș.a. — au marcat trepte importante ale întăririi alianței revoluționare muncitorești-țăărănești, forța politică ce avea să-și spună cuvântul hotărâtor în desfășurarea revoluției noastre populare. Reforma agrară din 1945 și transformările structurale ale agriculturii românești pe drumul socializării, perspectivele ei largi și luminoase datorate conducerii de către partid a ansamblului prefacerilor revoluționare ale societății noastre sînt înfățișate sintetic de autor în ultimele pagini ale cărții, concepute tocmai ca o replică istorică, atît de elocventă a socialismului, față de greutățile profunde ce păreau fără ieșire, în care se zăbeau masele țărănești și agricultura noastră în perioada crizei.

O bibliografie substanțială — 159 titluri, incluzînd fonduri arhivistice inedite, de primă importanță, centrale și locale, — și bogate anexe (tabele statistice) completează această lucrare înlesnind documentarea pînă la cele mai mici detalii. Este graitor, pentru volumul nuncii de cercetare investita în aceasta carte faptul că pe întregul ei parcurs sînt utilizate aproape 70 tabele statistice, unele dintre ele de o complexitate deosebită, rezultate din prelucrarea proprie, de către autor, a datelor în vederea unor amendamente metodologice sau a nuanțării unor concluzii. Cu tot materialul documentar vast pe care îl folosește, autorul a reușit să ne dea o expunere limpede, eu concluzii la aproape fiecare capitol, o expunere ce se urmarește cu interes tocmai pentru că nu se lasă antrenată în hățișul datelor, pentru că evită „parada subsolurilor” atît de abuzivă și stufoasă în unele lucrări și care nu face decît să îngreuneze asimilarea ideilor (în cazul în care acestea există); dimpotrivă, V. Bozga recurge la cele mai economicoase trimiteri, grupate de fapt în bibliografia finală, astfel încît aspectul paginii tipărite este nu numai rezonabil, dar îmbie la studiu. E o calitate pe care înținem să o relevăm în mod deosebit și ea nu poate veni decît din îndelunga meditare metodică, resințindu-se aci și experiența de la catedră a autorului. Abordînd un subiect de istorie a unui sector economic, autorul convinge pe cititor că, în fond, economia unei țări este un tot funcțional unic și reușește de asemeni să realizeze o lucrare de autentică valoare istorică. Cartea lui Vasile Bozga este într-adevăr ultimul cuvînt al cercetării istorice și istorico-economice într-o problemă destul de spinoasă, poate chiar

evitată înainte, pe care reușește să o clarifice, adunînd, sirguincios, un vast material documentar, grupîndu-l și sistematizîndu-l riguros, interpretîndu-l complet. Autorul face dovada unor importante resurse de înțelegere în profunzime a realităților satului nostru din trecut — și spunem aceasta pentru că procesul care l-a călăuzit spre acest domeniu a fost unul eminamente rațional, cu cele mai bune rezultate pentru un citadin. Indicațiile Programului Partidului Comunist Român și ale cuvîntărilor tovarășului Nicolae Ceaușescu, atît cele istorice și politice, cît și cele metodologice, care militează ferm pentru respectarea adevărului istoric, l-au călăuzit pe autor în reliefaarea celor mai importante aspecte și concluzii ale temei abordate. Desigur că la o atare realizare științifică, ce are și meritul de a rămîne durabilă, se pot formula și unele deziderate tardive sau mici observațiuni de detaliu, în funcție de preferința și unghiul de vedere, uneori poate subiectiv, al lectorului. O tratare distinctă, eventual mai amplă, a istoriografiei problemei, o dezvoltare pe alocuri a expunerii privind consecințele sociale ale fenomenului economic al crizei — ar fi putut contribui, credem, la punerea în valoare mai mare a unor concluzii. Analizînd fenomenul de criză a agriculturii, expunerea poate lăsa în effeva — puține — momente ale ei o ușoară impresie de supraapreciere a crizei, ce ar fi putut fi estompată printr-un accent suplimentar pe acele elemente care definesc contribuția unor sectoare agricole în ansamblul dezvoltării relative a forțelor de producție. Ca un mic detaliu, nu ni se pare verosimilă, la nivelul anilor 1929-1930, resimțirea efectivă, în domeniul transporturilor și agriculturii, a unei concurențe a autocamioanelor față de calea ferată (p. 186). Iar reușita editorială ar fi fost și mai evidentă dacă n ar fi renunțat la colontitluri și mai ales la indici, un instrument indispensabil pentru consultarea unei asemenea lucrări.

Binemțeles însă, că nici una din remarcile de mai sus nu pot pune în discuție aspectele fundamentale ale lucrării — de structură, de detaliu și de ansamblu care-i conferă calități remarcabile. Vasile Bozga a dat istoriografiei noastre o lucrare fundamentală, care va contribui la dezvoltarea cercetărilor de istorie economică, socială, politică, prin aprofundarea și nuanțarea concluziilor, în lumina celor mai recente indicații și sarcini puse în fața frontului nostru istoric.

Al. Porțeanu

* * *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, elaborat de un colectiv de autori sub conducerea Prof. univ. dr. doc. D. M. Pippidi, București, Editura științifică și enciclopedică, 1976, 627 p.

Sub conducerea competenței prof. D. M. Pippidi, un colectiv de specialiști în domeniile arheologiei, istoriei antice, bizantinologiei și feudalismului timpuriu a elaborat *Dicționarul de istorie veche a României*, primul din seria dicționarelor de istorie în curs de pregătire la Editura științifică și enciclopedică. Rod al colaborării mai multor instituții (Institutul de arheologie, Muzeul de istorie a R.S. România, alte muzee din țară etc.), această carte constituie o sinteză a eforturilor și rezultatelor obținute de școala istorică românească în domeniul istoriei vechi (din paleolitic până în sec. X e.n.), concentrând în cuprinsul a 627 p. o tematică vastă: „aparitia și evoluția omului în spațiul carpatodunărean, culturile materiale dezvoltate în același cadru geografic de-a lungul pre- și proto-istoriei, civilizația *geto-dacă* și legăturile ei cu civilizațiile *celtice* și *greacă*, prezența Romei la Dunăre și rolul ei în procesul de romanizare a Daciei și de consolidare a romanității orientale, marea migrație a popoarelor și urmările ei pentru istoria poporului român [...]”, toate acestea examinate „pe baza unei documentări exhaustive, încheiată în 1973 dar incluzând nu o dată materiale inedite” (p. 5), cum subliniază într-o elegantă prefață prof. D.M. Pippidi. Problematika vastă a obligat la extinderea ariei de investigație dincolo de realitățile istoriei românești, fapt necesar, căci pentru înțelegerea particularităților de organizare a coloniilor grecești de pe teritoriul țării noastre, de exemplu, se impune familiarizarea cititorului cu realitățile metropolelor.

Pentru cuprinderea mai exactă a complexității acestui dicționar am încercat să stabilim capitolele cele mai importante în care se încadrează articolele: 1 *Arheologie* — aerofotografie, profil; 2 *Localități unde s-au făcut descoperiri arheologice* — Peștera hoților (Paleolitic), Cucuteni, Cernavodă (Neolitic); Gîlna, Monteoru (Epoca bronzului); Basarabi, Ocnița (Epoca fierului); Histria, Tomis (Coloniile grecești); Sarmisegetuza Ulpia-Traiană (Orașe romane); Murfatlar, Ocna Sibiului (Epoca bizantină și a feudalismului timpuriu); 3 *Scriitori greci, latini și bizantini* — Cassius Dio, Lydos, Ptolemeu, Tacit; 4 *Personalități geto-dace* — Burebista, Deceneu, Decebal; 5 *Personalități politice ale antichității și feudalismului* — Heraclius, Iulius Caesar, Pericle, Traian; 6 *Istoria religiilor* — henoteism, creștinism, Iuno, Zamolxis; 7 *Instituții civile* — isopolitie, ius italicum; 8 *Instituții militare* — legiune, castru; 9 *Viață cotidiană* —

chiton, toga; 10 *Epigrafe* — diplomă militară, millitarium; 11 *Numismatică* — dinar, drahmă.

În mod firesc, datorită tematicii și obiectivelor propuse, centrul de greutate al articolelor îl constituie importanța problemelor puse în discuție din punctul de vedere al istoriei românești. În afară de acestea se dau informații de ordin general, necesare pentru înțelegerea științifică a fenomenelor și, în majoritatea cazurilor, o bibliografie selectivă care cuprinde cele mai importante lucrări românești și străine, dedicate problemei expuse. Atunci când materialul documentar este inedit, se menționează în text (cf. articolul *Ipoestii*). Nu de puține ori textul articolelor, redactate în stilul concis prin definiție al dicționarelor, este completat în mod fericit de un bogat material ilustrativ (planșe, fotografii, hărți). În cazul termenilor de proveniență greco-latină la începutul articolului se dă etimonul și înțelesul cuvintului în limba de origine.

Cum se vede, sarcina autorilor și a coordonatorului a fost deosebit de dificilă, *Dicționarul de istorie veche a României* încadrându-se între lucrările cu caracter multi- și interdisciplinar, spre a utiliza o terminologie la modă. Rezultatele au răsplătit însă întru totul eforturile: operă de pionierat la noi, *Dicționarul* marchează o etapă importantă și se înscrie între lucrările de referință în domeniul istoriei vechi a României.

Dată fiind importanța acestei întreprinderi am socotit de cuviință să punem în discuție unele probleme și să atragem atenția asupra unor neconcordanțe, omisiuni și inadverențe care, credem, se cer emendate într-o nouă ediție, necesară, căci tirajul s-a dovedit insuficient.

În primul rând ni se pare necesar să se precizeze cărei categorii de cititori se adresează *Dicționarul*. În prefață nu se spune nimic. Unele articole, prin caracterul savant și bibliografia care conține studii apărute în reviste de strictă specialitate, par a se adresa specialiștilor (de exemplu art. *Moesia*). În timp ce altele, prin informațiile de ordin general și bibliografia mult prea sumară sau chiar inexistentă, sînt destinate publicului larg (*aromâni, romanizare, Sueloniu, Tacit* etc.). Existau inegalități de concepție în modul de tratare a articolelor aparținînd unor domenii diferite: astfel, de exemplu, cele de istorie a religiilor (*creștinism, Dionysos, Herakles* etc.) ni se par cu mici excepții,

redactate într-un spirit științific; în schimb, cele referitoare la localitățile, personalitățile dace, populațiile barbare implicate în istoria dacilor din sec. I î.e.n. — II e.n. sînt, de multe ori, prea sumare, pătînitor redactate și cu o bibliografie nerelevantă, căci se omit studii românești de mare autoritate. De exemplu: la art. *burl* nu se citează studiul prof. Radu Vulpe, *Les Bures allîés de Décébal dans la première guerre dacique de Trajan*, „Studii Clasice”, 1963, 5, p. 223—249; la art. *românizare*, fenomen despre care există o bogată literatură românească de specialitate, putea fi citată măcar cartea lui V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1974, 270 p. (bibliografia se reduce în acest caz la un singur articol de 10 p. l). La art. *Ordessos* „denumire antică a rîului Argeș” se impunea citarea studiului lui V. Pârvan, *Considerații asupra unor nume de riuri daco-scitice*, „Memoriile secțiunii istorice”, 1923, seria III, 1, p. 1—31, în care autorul propusese conjectura, unanim acceptată, conform căreia numele antic al rîului a fost Argesis. În aceeași ordine de idei semnălam unele neconcordanțe în alcătuirea bibliografiei: la unii autori antici se menționează și traduceri în limba română, de exemplu la Herodot, Ovidiu, Polibiu etc., în timp ce la alții (Cassius Dio, Suetoniu, Tacit etc.), în ciuda existenței unor traduceri românești recente, ele nu sînt pomenite. Referirile la *Izvoare privind istoria României*, București, vol. I, 1964, vol. II, 1970, sînt foarte rare. De asemenea, în unele cazuri autorii antici care cuprind în operele lor informații importante în ce privește problema tratată, sînt menționați la bibliografie (la *Decebal* unde bibliografia se reduce la operele lui Strabo și Iordanes, *Decebal* etc.). În alte cazuri ei sînt citați în text (*Duras-Diurpaneus*) și, uneori, lipsesc (*Burebista*). Sînt și unele articole importante unde nu se face nici o mențiune bibliografică: *aromâni*, *Oroles*, *Scythia Minor* etc.

În majoritatea cazurilor, autorii consemnează toate ipotezele științifice formulate în legătură cu problema tratată. Astfel, în ce privește identificarea Argedavei, sînt citate trei ipoteze: „Localizată de unii cercetători la Popești pe Argeș (pe temelii denumirii antice presupuse a Argeșului, *Argesis*). A mai fost identificată cu *Zargidava* pe Siret (Ptol. *Geogr.* III, 8, 4). După o ipoteză mai nouă, A., ar putea fi plasată în Dobrogea” (p. 43). În același fel se procedează și la art. *foedus Roma—Callatis* unde, în plus, se și argumentează improbabilitatea unor ipoteze. Din păcate, în mai multe cazuri, apare o singură ipoteză, deși există și altele care se bucură de cel puțin tot atîta autoritate ca și cele formulate în text. Iată cîteva exemple: din textul art. *Duras-Diurpaneus* rezultă că

autorul este partizanul teoriei conform căreia *Duras* și *Diurpaneus* sînt una și aceeași persoană (teorie consemnată și în art. *Decebal*), deși există și teoria, susținută de S. Gsell, *Essai sur le règne de Domitien*, Paris, 1894, p. 206—207, de N. Iorga, *Istoria Românilor*, București, 1937, vol. I, 2, p. 121, 125 etc. conform căreia *Diurpaneus* trebuie identificat cu *Decebal*. Chiar dacă autorul nu împărtășește această ipoteză, ea se cerea totuși menționată. Mai curios se prezintă lucrurile la art. *Rubobostes*: ipoteza conform căreia *Rubobostes* este o formă coruptă prin meta-teză în manuscrise a numelui lui *Burebista*, nu este înregistrată (ea nu apare nici la art. *Burebista*, în schimb se găsește la art. *daci*), deși în bibliografie se citează un studiu unde ea este susținută (Vl. Iliescu, *Rubobostes oder Burobostes? Zu Trog. Pomp. prol. XXXII*, „Studii Clasice”, 10, 1968, p. 115—122). La *Oroles* se cuvenea menționată teoria conform căreia știrile referitoare la acest rege (Trogus Pompei-Iustin, 32, 3, 16) atestă „primele afirmări ale dacilor carpatici” (cf. Radu Vulpe în *Istoria poporului român* sub redacția acad. Andrei Oțetea, București, 1970, p. 46), cum și la *Burebista* trebuia citată identificarea Argedavei la Popești, după ipoteza cea mai plauzibilă (cf. Radu Vulpe, *Argedava*, în *Omagiul lui C. Daicovictu*, București, 1960, p. 557—566).

Există unele lipsuri în sumarul dicționarului. Cea mai importantă ni se pare a fi lipsa unui articol *Pedantus Dioscorides*, autor din sec. I e.n. al unei lucrări în cinci cărți *Despre materia medicală* unde sînt notate și echivalentele dace ale numelor unor plante medicinale (cf. *Izvoare*, I, p. 380—385). Chiar dacă interpretarea acestor nume este mult îngreunată din cauza textului nesigur, opera lui Dioscorides rămîne unul din izvoarele cele mai importante pentru limba geto-dacilor. De asemenea se impunea și un articol *Pseudo Apuleius-Platonius* (sec. III e.n.), autor al unei cărți despre plantele medicinale, *Herbarius*. Pentru importanța acestor opere din punctul de vedere al substratului limbii române cf. C. Poghirc, *Materialul lingvistic dac*, în *Istoria limbii române*, București, 1969, vol. II, p. 314—316. Omissiona din lista autorilor antici a lui Plutarh surprinde cu atît mai mult, cu cît autorul *Vieților paralele* este citat în dicționar la art. *Dicomes* și la art. *daci*, întrucît *Viața lui Marc Antoniu*, 63, constituie singurul izvor cunoscut pentru inmixtiunea acestui rege get în conflictul dintre Augustus și Marc Antoniu. Mai sînt și alți autori antici omiși din sumar dar citați în dicționar pentru știrile importante pe care le transmit: Frontin, *Strategemata*, 1, 10, citat la art. *Scorilo* (cf. *Izvoare*, I, p. 430—433), Memnon, istoric grec din sec. II e.n.,

citat la art. *Callatis* și *Tomis* ca sursă pentru războiul din 262 î.e.n. dintre Callatis și Bizanț pentru stăpânirea portului Tomis (cf. *Izvoare*, I, p. 511—513), Orosius citat la art. *Duras-Diurpaneus* etc. Alți autori antici care meritau să figureze în sumar: Appian, care dă informații asupra proiectelor de campanii în spațiul getic ale lui Iulius Caesar și Marc Antoniu; Aristotel, care pe lângă altele, în *Statul*, 8, 5, 1 face aluzie la frământările social-politice de la Histria din sec. V î.e.n.; Iosephus Flavius, care dă amănunte în legătură cu incursiunile sciților la sud de Dunăre în timpul crizei imperiului roman din anii 68—70 e.n. etc. Lista de autori antici se cere revizuită și confruntată cu volumele din *Izvoare* în cazul reeditării dicționarului. În aceeași ordine de idei credem că și autorii antici a căror operă s-a pierdut dar care au scris despre geți, trebuiau incluși în sumar (așa cum s-a procedat cu Criton, medicul lui Traian din timpul războaielor dacice), de exemplu, Cassiodor autorul unei lucrări *Getica*, izvorul principal, al *Geticei* lui Iordanes.

Printre personalitățile politice romane tratate în dicționar se află și Cn. Pompeius. Prezența acestuia se justifică prin legăturile diplomatice cu Burebista; în virtutea aceluiași argument trebuia să figureze și un art. *Marc Antoniu*, deoarece acesta a întreținut legături cu regele get Dicomes și, în plus, i se atribuie proiectul unei campanii la nord de Dunăre în anul 43 î.e.n. (cf. Appian, *Războaiele civile*, III, 25; 37; 52). Dintre împărații romani surprinde lipsa lui Nero. În timpul domniei ultimului împărat al dinastiei iulio-claudine și-a desfășurat activitatea de guvernator al Moesiei Ti. Plautius Silvanus (cf. art. *Plautius Aelianus, Tiberius* din dicționar, p. 469—470) și are loc o acțiune energetică de încercuire a bazinului pontic, în scopul transformării Mării Negre într-un lac roman (pentru amănunte cf. D. M. Pippidi, *Tib. Plautius Aelianus și frontiera Durdării de jos în sec. I e.n. în Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, ed. 2, p. 287—328).

Un art. *Continuitate* se impunea cu atât mai mult, cu cât la art. *slavi* (p. 546) se face trimitere la acesta dar el nu figurează în dicționar?!

În eventualitatea unei reeditări am mai recomanda includerea următoarelor articole: *periplu*, termen utilizat în art. *Leuke* unde se citează *Periplul Mării Negre* de Arrian din Nicomedia. Cum știri referitoare la litoralul fării noastre se găsească și în alte peripluri (de exemplu, la Scylax din Carianda, autor al unui *Periplu de-a lungul fărâmurilor locuite ale Europei, Asiei și Libiei* — cf. *Izvoare*, I, p. 132) ele ar putea fi grupate

toate sub acest titlu. Un art. *panegiric* ar putea cuprinde atât știrile din *Panegiricul lui Traian* de Plinius cel Tânăr, cât și cele din *Panegiricele* tirzii. Tomiris, regina masagților, ar putea fi și ea prezentată în dicționar, căci după Iordanes, *Getica*, 62, ea ar fi întemeietoarea legendară a Tomisului. Eventual, ar mai putea fi cuprinse în sumar personaje legendare care, conform tradițiilor antice, sînt originare din regiunile tracice: Orfeu, Musaios.

Cîteva cuvinte despre tehnica redactării articolelor referitoare la autorii și personalitățile politice ale antichității greco-romane și ale Bizanțului. În majoritatea cazurilor, după o scurtă introducere de ordin general, se arată importanța lor din punctul de vedere al istoriei antice a României, problemă pe care este axată, pe drept cuvînt, și bibliografia. *Exempli gratia* cităm următoarele articole care, sub acest raport ni se par exemplare: autori antici Dion din Prusa, Flavius Vopiscus, Ioannes Lydos, Ptolemaios, Strabo, acesta din urmă cu excepția bibliografiei care se reduce numai la ediția operei publicată în Coll. Univ. France; b) personalități politice — Claudius Fronto, Lysimachos etc. Din păcate, uneori autorii abandonează principiul primatului realităților autohtone și încarcă textul cu amănunte nesemnificative din acest punct de vedere sau, în mod curios, omit unele informații importante. În cadrul art. *Traian* nu se menționează faptul că împăratul a scris o lucrare, astăzi pierdută, intitulată *De bello dacico*; la Ovidiu se dau numai informații cu caracter general dar nu se spune nimic despre poemul în limbă getică pe care poetul l-a scris la Tomis (cf. *Pontica*, IV, 13, 17—23), cum nu se pomenește nimic nici despre legăturile pe care le-a întreținut cu regele poet trac Cotys (cf. *Pontica*, II, 9); acest amănunt este omis și la art. *Cotys*. În sumarul articol *Zamolxis* se trece sub tăcere tradiția conform căreia zeul suprem al dacilor ar fi fost sub influența filozofiei pitagoreice (cf. Herodot, *Istorie*, IV, 95; Strabo, *Geografia*, IV, 3, 5). La art. *Herodot* nu se spune nimic despre informațiile cu privire la religia geto dacilor (*Istorie*, IV, 94—96) și la hidronimele de pe teritoriul României de azi (*ibidem*, IV, 48; cf. și V. Pârvan, *Considerații asupra unor nume de riuri daco-scitice, ed. cit.*) pe care părintele istoriei le transmite. La Plinius cel Bătrîn, Plinius cel Tânăr, Tacit etc. importanța lor pentru cunoașterea istoriei dacilor este stereotip revelată printr-o formulă de tipul „operele sale cuprind informații referitoare la Dacia”. La art. *Iordanes*, credem, nu ar fi fost de prisos să se menționeze faptul că pornind de la istoricul got, Iacob Grimm a încercat să fundamenteze științific identificarea ge-

ților cu goții (cf. articolul acestuia *Über Jornandes und die Geten in Kleine Schriften*, Berlin, 1886, vol. 3, p. 171—235). În schimb, la art. *Pericle* pomenirea discursului păstrat în redactarea lui Tucidide cu ocazia înmormintării primilor atenieni căzuți în luptele cu Sparta, ni se pare superfluă.

Există unele scăpări surprinzătoare în texte care, în general, sînt atît de îngrijit redactate. La art. *dominat* se spune că termenul provine din lat. *dominatio*, or, el provine din lat. *dominatus* (se putea specifica și faptul că este vorba de un concept vs în circulație de Mommsen); la art. *vlahi*: în primul rînd, cea mai veche menționare a vlahilor nu se află la Kedrenos (sec. XI—XII); la acesta se află menționarea celui înai vechi eveniment (vlahii sînt prezenți în izvoare încă de la sfîrșitul sec. X); în al doilea rînd, nu este vorba deuciderea fratelui regelui bulgar Simion ci deuciderea fratelui lui Samuil Comitopulul. Tezaurul de la Perșinari, dat inedit în text (cf. art. *Perșinari*), a fost publicat de Eugenia Zaharia și Octavian Ilescu, *Un tesoro di pugnati d'oro e di arce d'argento dell'età de bronzo*, „Fasti Archaeologiei”, 1968, 18—19, p. 125—127. De asemenea

semenalăm că unele hărți care arată difuziunea unor culturi autohtone, sînt neglijent întocmite (p. 272—273). La p. 383 alfabetizarea este greșită, la art. *Tassos* întîlnim sigla E.T. care lipsește din lista de autori, iar V. Pârvan apare ca abreviere pentru 12 lucrări.

O ultimă observație: la p. 586 întîlnim un art. *tributal, mod de producție* cu o singură mențiune bibliografică, deși în text se vorbește de mai mulți sociologi; la art. *Dacia* termenul este utilizat în text. Ne întrebăm cum se poate justifica prezența acestui concept (care, după știința noastră nu a devenit un bun științific), atunci cînd lipsește articole despre modul de producție sclavagist și feudal?

Operă de pionierat la noi, *Dicționarul de istorie veche a României* este, în ciuda observațiilor și rezervelor formulate, o reușită. Ne exprimăm speranța că și specialiști din alte domenii (arheologie, numismatică, bizantinologie, feudalism timpuriu) vor discuta această carte, pentru ca *Dicționarul* să devină piatra de temelie a unui *Reallexikon* al anticităților din România.

Gh. Ccaușescu

* * * *Aujourd'hui l'histoire*, Paris, Editions Sociales, 1974, 352 p.

Între anii 1968 și 1973, revista franceză de orientare marxistă *La Nouvelle Critique* a întreprins o vastă anchetă, printre istoricii consacrați, pe tema rolului și importanței istoriei în societatea contemporană. Răspunsurile date în cadrul acestei anchete au fost acum consensate în volumul de față, fie sub forma de interviu luat de redactori ai revistei, specializați în istorie, (Antoine Casanova, François Hincker, Jacques Girault) unor istorici specializați în diferite ramuri ale cercetării istorice, fie sub forma de studii sau sinteze (redactate de istorici francezi sau străini) reproduse în volum. De notat că editorii au apelat numai la doi istorici care nu sînt francezi, pentru a-și completa ansamblul anchetei; și anume la cunoscutul sociolog și istoric român Henri Stahl¹ și la istoricul polonez Johan Kahk².

¹ Din opera căruia se reproduce o sinteză din traducerea în limba franceză a lucrării sale fundamentale, sub titlul de „*Les anciennes communautés villageoises roumaines*” Paris, Ed. C.N.R.S., 1970. Sinteza este intitulată, după formula celebră a lui Marc Bloch, „*Lire l'histoire à rebours*” (p. 40—44).

² Studiul „*Une nouvelle science historique*”, reprodus după revista sovietică *Sciences Sociales d'Aujourd'hui*, editată de Academia

de științe a U.R.S.S., Nr. 5 (1969). Studiul este reprodus după *Nouvelle Critique* (1970) și figurează la p. 143—161 ale volumului de față.

³ „*Matériaux, méthodes et problèmes de l'histoire du cinéma*”, p. 45—68.

⁴ „*Problèmes théoriques de l'histoire et sociétés antiques*”, p. 71—93.

⁵ „*Les méthodes de l'histoire et les sciences humaines à propos du Moyen Age*”, p. 94—106.

⁶ „*Culture et Islam*”, p. 107—118.

de Științe a U.R.S.S., Nr. 5 (1969). Studiul este reprodus după *Nouvelle Critique* (1970) și figurează la p. 143—161 ale volumului de față.

³ „*Matériaux, méthodes et problèmes de l'histoire du cinéma*”, p. 45—68.

⁴ „*Problèmes théoriques de l'histoire et sociétés antiques*”, p. 71—93.

⁵ „*Les méthodes de l'histoire et les sciences humaines à propos du Moyen Age*”, p. 94—106.

⁶ „*Culture et Islam*”, p. 107—118.

tive istorice cu perspectiva și cu metodologia tuturor științelor sociale (sociologia, antropologia, etnologia, istoria economică, lingvistica, etc.). Sub acest capitol figurează două studii substanțiale ale cunoscutului istoric francez marxist Pierre Vilar⁷, studiul, menționat mai sus, al lui Johan Kahk, o conferință pronunțată la Tokio, în 1973, de către Jean Bouvier⁸, și un substanțial interviu luat cunoscuților istorici marxiști, pionieri ai istoriei mișcării muncitorești, Claude Willard și Jean Bruhat, de către Jacques Girault⁹.

Partea a 4-a grupează patru studii sau interviuri luate unor istorici de mare reputație: Georges Duby pentru problematica recentă a istoriei medievale¹⁰; Pierre Francastel, pentru problematica istorică a esteticii¹¹; Robert Mandrou pentru istoria modernă a Franței¹²; în sfârșit, Emile Poulat, pentru istoricul catolicismului în Franța¹³.

Partea a 5-a, finală, cuprinde o aplicare a problematicii analizate până atunci la marele experiment socio-politic și cultural-economic care a fost Revoluția franceză. Antoine Casanova și François Hincker procedează aici la o investigație la care răspund cei mai ingenioși și mai cunoscuți specialiști francezi de orientare marxistă în problema Revoluției franceze și anume: Albert Soboul¹⁴, Claude Mazauric și Régine Robin¹⁵, în sfârșit, Elisabeth Guibert-Sledziewski¹⁶.

Gruparea este astfel ingenios întocmită. Pornindu-se de la o teorie generală asupra perspectivelor, problemelor și metodelor concepute și practica de istoriografia contemporană, se caută ulterior testarea problematicii generale prin proiectarea ei asupra unei epoci de o densitate istorico-sociologică maximă, cum a fost revoluția burgheză din Franța.

⁷ „*Problèmes théoriques de l'histoire économique*” (p. 121—130) și „*Les mots et les choses dans la pensée économique*” (p. 162—179).

⁸ „*Tendances actuelles des recherches d'histoire économique et sociale en France*”, p. 131—142.

⁹ „*Mouvement ouvrier, histoire, sciences sociales*”, p. 180—198.

¹⁰ „*Le Moyen Age*”, p. 199—217.

¹¹ „*Champ figuratif et histoire*”, p. 218—224.

¹² „*La France Moderne*”, p. 225—235.

¹³ „*Domaines et itinéraires du catholicisme*”, p. 236—258.

¹⁴ „*Problèmes théoriques de l'histoire de la Révolution française*”.

¹⁵ „*La Révolution française a-t-elle eu lieu?*” (p. 273—300) și substanțialul studiu al Réginei Robin: „*Idéologie et bourgeoisie avant 1789*” p. 301—332.

¹⁶ „*Pouvoir royal et front aristocratique devant la révolution antiféodale*”, 333—352.

Încă din primele rânduri ale „avertismentului” se atrage atenția cititorului asupra importanței esențiale a investigației metodice întreprinse de revista *La Nouvelle Critique*. „Este de prima urgență, pentru dezvoltarea materialismului istoric și, prin aceasta, pentru justa orientare a luptelor revoluționare, să reflectăm teoretic asupra situației actuale a istoriei, în cadrul noilor discipline care au același obiectiv ca și istoria, și anume cercetarea relațiilor sociale”. „*Știință a mutațiilor societăților* — continuă textul — istoria se află în centrul luptelor de clasă. Clasa muncitoare nu are de ce să se teamă din partea istoriei; doar clasele decadente se tem că istoria poate pătrunde tainele morții regimurilor sociale. Clasa muncitoare nu are de ce să se teamă de dezbaterea, de confruntările, de reînnoirea îndrăzneală a metodelor și a chestionarelor istoriei, indiferent de unde și trag obrășia aceste metode și aceste chestionare”.

Punându-se astfel accentul pe importanța, în același timp teoretică și pragmatică, a științei istoriei pentru societatea contemporană socialistă, se schițează și problemele care se pun astăzi științei istorice. În speță, astfel cum vor analiza pătrunzător aceste probleme Antoine Casanova și François Hincker în *Introducere* — și cum le vor aborda, de altfel cît se poate de nuanțat, majoritatea istoricilor puși la contribuție în acest volum — aceste probleme ar fi, în esență, următoarele:

1. Relațiile științei istoriei cu celelalte științe umane și posibilitatea folosirii de către istorici a perspectivelor sincronice și a metodelor de cercetare ale altor discipline sociale, împrumutate cu istoria.

2. Posibilitatea cercetării comparatiste, interdisciplinare și încrucișate, în domeniul științelor umane.

3. Atitudinea cea mai justă pe care trebuie s-o ia istoricul, mai ales cel de inspirație marxistă, față de anumite concepții și metodologii din domeniul științelor umane, cum ar fi: (a) structuralismul; (b) istoria și metodologia cantitativă; în sfârșit, (c) psihanaliza ca metodă de investigație și explicație retrospectivă, diacronică.

4. Aportul — considerat ca esențial pe care trebuie să-l aibă istoria pentru explicația marilor tendințe sociale contemporane, naționale sau planetare; și funcțiunea tot mai importantă pe care o capătă știința istoriei, ca auxiliară tot mai indispensabilă a oamenilor politici, a politologilor și a futurologilor.

Cu toată această poziție, care ar trebui să fie dominantă, a științei istorice în epoca contemporană, Antoine Casanova și François Hincker constată că această știință tinde,

treptat, să ajungă, în învățămîntul universitar și secundar, pe al doilea plan; și că, împresurată de celelalte științe umane, istoria devine tot mai necunoscută publicului, deși, uneori, se întâmplă ca știința economică, sau politica, să recurgă la ea, pentru a-și asigura ceea ce autorii denumesc, foarte plastic, „*un supplément d'âme*”.

În Franța cel puțin, constată autorii, „poziția diplomatică a istoriei nu este din cele mai bune. Din diferite orizonturi este pus în cauză însuși statutul teoretic, științific, al istoriei, învinuită că ar fi rămas încă la stadiul empiric în care o găsisse, în secolul trecut, pozitivismul”. Dar, se grăbesc să afirme autorii, „ar însemna să subestimăm eficiența marxismului, în calitatea lui de critică istorică, dacă am accepta asemenea tendințe, echivalând, în ultimă analiză, cu refuzul istoriei”¹⁷.

Pe linia progresistă a istoriografiei franceze, în tradiția unor Jules Michelet, Alexis de Tocqueville, Jean Jaurès, Albert Mathiez, Georges Lefebvre, școala istorică franceză de la *Annales*, în frunte cu Marc Bloch și Lucien Febvre, a fost printre cele dintîi școli istorice din lume care a preconizat deschiderea cît mai largă a istoriei către ansamblul disciplinelor care, la acea dată (deceniul al patrulea al secolului nostru), nu erau cunoscute încă sub termenul generic de *științe umane*. Multă vreme luptînd izolat, eminenții pionieri de la *Annales* și elevii formați de ei au ajuns, în ultimii 15 ani, să cîștige, în Franța cel puțin, o victorie totală, astfel încît, la nivelul învățămîntului superior francez și la nivelul cercetării sociale, nu se mai folosește metoda de cercetare și expunere *istorizantă* (în sensul unei istorii concepute pozitivist, pur descriptiv, strîmt evenimential și elitist). Știința istorică, în Franța cel puțin, afirmă autorii, și-a lărgit considerabil, în ultima vreme, centrele de interes; și, mai ales, orizontul de abordare și înțelegere a problemelor, ca și metodele de prospectare și expunere a lor.

Cu Jules Michelet și chiar cu marea sînză patronată de Lavisse și Rambaud (*Histoire Universelle*, în 12 volume) încă de la sfîrșitul secolului trecut, istoria își căpătase sensul

planetar și social. Din nefericire, apreciază autorii, generația pozitivistă, care, mai ales prin Charles Seignobos și Ch.-V. Langlois, a dominat istoriografia franceză îndată după anul 1900, a orientat eronat istoriografia spre un pozitivism și empirio-criticism plat. Consecințele, nefaste, au fost: (a) refuzul stăruitor al pluridisciplinarității și chiar al comparatismului; (b) parcelarea, orizontală și verticală, a unei cercetări de tip artizanal; și expunerea adecuată a rezultatelor astfel obținute de cercetare. S-a contribuit astfel la progresiva discreditare a istoriei, prin faptul că nu i s-a mai îngăduit o abordare a problemelor și o viziune de sinteză asupra lor, de suficientă amploare.

Printre alte inovații fecunde prilejuite de munca de cercetare întreprinsă în Franța, între 1920—1940, sub impulsul școlii de la *Annales* și al marilor istorici orientaiți spre stînga (Georges Lefebvre, Ernest Labrousse, etc.), trei se vor dovedi mai fecunde și anume: (a) cercetarea sistematică a problematicei economice din trecut; (b) studiul retrospectiv, diacronic, al *grupelor sociale*; (c) în sfîrșit, în legătură cu acest din urmă punct, studiul *comportamentelor revelatorii*, determinate de mentalități, de imagini, de credințe și de culturi, la diferite nivele sociale.

Noile și vastele perspective deschise științei istorice de către școala marxistă franceză și de către școala de la *Annales* nu au avut, totuși, consecințele care puteau fi așteptate. Aceasta, spun autorii, se datorește eronatei orientări a învățămîntului superior francez, ceea ce-i silește pe istorici să aibă o orientare pur autodidactă în celelalte științe sociale. Prin aceasta se constată, în cercetările istorice întreprinse în asemenea condiții, mari lacune, o conceptualizare șovăielnică, o încredere naivă și demobilizatoare în primatul presupus al altor științe sociale, cum ar fi, de pildă, sociologia, sau lingvistica, ceea ce a prilejuit *miraajul structuralist*, urmînd vechiului și stăruitorului *miraaj pozitivist*.

În ciuda tuturor acestor inconveniente, apreciază autorii, istoricii francezi au ajuns să fie mult mai permeabili, mai disponibili față de marea problematică socială. Prin ea însăși, această permeabilitate îngăduie destrămarea vechilor și strîmtelor metode de formare a istoricilor. Se îngăduie astfel o lărgire a problematicii cercetate, a centrelor ei de interes; extinderea cercetărilor spre izvoare noi, sau recitarea izvoarelor folosite, dar într-un sens nou; în sfîrșit, precumpănitor, devine cu puțință abordarea a numeroase problematice noi, într-o largă perspectivă de istorie socială, parvenindu-se la ceea ce autorii denumesc „depășirea unilinearului”. S-a putut, pe această cale a cercetării sociale în mod diacronic, să se descopere nivele istorice noi, orizontale sau verticale; să se deslușească

¹⁷ Autorii invocă aici textul *Postfelei* redactate de Karl Marx pentru a doua ediție, în limba germană, a *Capitalului*. În această Postfață se scoate în relief nocivitatea iluziei teoretice și a celei idealiste, care ar putea rezulta în urma unei lecturi naive a concluziilor propriiei sale lucrări. Marx înțelegea astfel să facă o distincție între procedeul de *investigație* istorico-socială și procedeul de *expunere* a rezultatelor investigației respective, ambele procedee urmînd, evident, să fie folosite, cu maximum de seriozitate.

mai bine ierarhia nivelelor și interdependența lor, ceea ce îngăduie elaborarea unor modele noi, de istorie totală; în sfârșit, cercetarea istorică, ajunsă la un asemenea nivel, îngăduie sesizarea unor *ritmuri istorice esențiale*.

Orice analiză corectă, în spiritul materialismului istoric, a forțelor de producție, implică posibilitatea unei descifrări și a unei comprehensiuni majore. Istoricul obișnuit să lucreze exclusiv după un șablon pozitivist, adică pe baza unică a documentelor de arhivă, este pierdut în fața unor probleme esențiale, dacă nu dispune de asemenea documente. Atitudinea pozitivistă, apreciază redactorii revistei *La Nouvelle Critique*, este specific documentară și intelectuală; și o asemenea atitudine o întrevăd redactorii și în mentalitatea tehnocraților contemporani din Franța. Se ajunge astfel să fie neglijate numeroase nuanțe și detalii care pot fi, frecvent, esențiale pentru înțelegerea dinamică a unei societăți, trecute sau prezente.

„Nu trebuie să uităm niciodată — afirmă autorii — că relațiile de producție nu sînt lucruri, fenomene materiale; ci că ele sînt, în esență, relații, raporturi între oameni. Tocqueville și Michelet, deși opera lor poate avea anumite scăderi, au sesizat totuși admirabil acest adevăr, și au contribuit, ulterior, la anularea ipotecii ideologiei pozitviste asupra istoriei”.

În zilele noastre, pozitivismul a căutat să recidiveze, consideră autorii, îmbrăcînd mantia falaciosă a istoriei cantitative, sau, cum o denumește Pierre Chaunu, seriale. Metoda respectivă are unele merite esențiale, în măsura în care poate ajunge la elaborarea unor serii omogene și cantitative și, prin aceasta, la explicația ansamblului mutațiilor istorice, prin însăși fluctuațiile acestor serii omogene. Dar aceste rezultate pozitive la care poate ajunge istoria cantitativă nu trebuie să ne facă să-i trecem cu vederea latențele primejdioase. În speță: hrînirea iluziei științiste; analogă, de factură pozitivistă, stabilită între științele exacte și științele umane; exaltarea rațiunii pur matematice. Istoria cantitativă ajunge astfel să analizeze raționalități locale, iar nu ansamblul fenomenelor umane, care trebuie în mod firesc să constituie obiectivul fundamental al cercetării istorice. Dacă flșia de fenomene izolate și cuantificate de către istoria cantitativă îngăduie unele descoperiri prețioase, nu trebuie să uităm, afirmă autorii, că *raționalitatea generică* a acestor fenomene, a acestor *mutații istorice*, nu este nici cuantificabilă, nici chiar cantitativă. Salariul, de pildă, a putut fi urmărit, în variațiile sale cantitative, de numeroși istorici, în frunte cu François Simiand. Dar salariul, afirmă autorii, nu este un fenomen real, prin el

însuși, material. Salariul este un raport social.

În sfârșit, consideră Antoine Casanova și François Hincker, istoricii cantitativi au tendința exagerată să *devalorizeze evenimentul*, considerîndu-l în cel mai bun caz ca un simplu *episod*, în cel mai rău caz ca un *mit nesemnificativ*; uitînd, afirmă autorii, că ceea ce i-a îndrumat aproape întotdeauna pe oameni a fost tocmai accidentul paroxistic, iar nu tendințele seculare¹⁸.

Fascinați de matematici, specialiștii în istorie cantitativă tind în mod firesc spre modelizare. Cu sau fără modele, metodologia istoriei cantitative poate fi folosită cu prudență, în cercetări de tip monografic — la un capăt al frontului de cercetare — și pentru conceptualizări cît mai riguroase la celălalt capăt al frontului. Evident, cu condiția prealabilă a evitării anacronismelor. Degajarea categoriilor materiale, cuantificabile, legate astăzi de fenomenele de producție, este esențială. Dar trebuie evitate cu grijă simplismele structuraliste, economismele mecanice, schematismele naive, afirmă autorii, care apreciază că așa-numitele preferințe pseudo-teoretice dovedesc ignoranță. Corelarea observațiilor făcute la nivelul microscopic și macroscopic îngăduie, fără îndoială, determinarea gradului de conceptualizare teoretică îngăduită provizoriu. Dar este imperios necesar să se abordeze cercetarea structurilor ideologice; și, pentru aceasta, trebuie abordată problema înțelegerii mentalităților. Autorii apreciază că trebuie să renunțăm definitiv la tipurile de istoriografie fixistă, care atribuie omenirii esențe și structuri eterne, axate pe divin sau biologic, după epocă; sau, frecvent, și pe abstracțiuni derivînd din adevăruri și legități considerate izolat. Cum nu înceta s-o repete Lucien Febvre, istoria nu are drept obiect cercetarea omului; de aceasta se ocupa antropologia sau psihologia; *istoria are drept obiect cercetarea grupelor și a mutațiilor lor diacronice*¹⁹.

Prin depășirea viziunii unilinare și prin deslușirea *totalității istorice* constituite de ansamblul nivelelor sociale (desfășurate vertical și organizate conform unei ierarhii specifice, în cadrul căreia aceste nivele interdependente

¹⁸ „On oublie que ce qui a presque toujours mû les hommes, c'était précisément l'accidentel paroxystique, et non le *trend séculaire*” (p. 9).

¹⁹ *Pour une histoire à part entière* (S.E.V.P.E.N., Paris, 1952) și, mai ales, *Combats pour l'histoire* (Paris, Gallimard, 1962).

au un ritm diferit de evoluție²⁰), se poate ajunge, cu concursul metodologiei și al rezultatelor tuturor celorlalte științe sociale, la elaborarea unor *modele istorice* comprehensive și esențiale pentru elucidarea cauzalității istorice²¹.

Modelele elaborate în cadrul așa-zisei *istorii seriale* (preconizate de Pierre Chaunu) pornesc de la anumite serii omogene, consemnate documentar, și ale căror fluctuații în timp și spațiu pot explica ansamblul mutațiilor istorice. Folosirea unor asemenea modele prezintă, evident, o garanție împotriva ispitei de a porni investigația de la evenimente *exceptionale*; și mai îngăduie și o investigație temeinică a *structurilor*. Dar aceste modele trebuie minuite cu maximum de precauțiune, pentru a nu se ajunge la un autoiluzionism științific, prin confundarea unelei de analiză cu obiectivul urmărit de știința istorică. Aceste serii, aceste modele, trebuie folosite pe o linie de cercetare bipolară, polul (a) fiind cercetarea de tip *monografic*, polul (b) o conceptualizare inițială la adăpost de ispita anacronismului. În munca de cercetare complexă, polul (a) îngăduie degajarea *categoriilor cuantificabile* (de pildă: monografia unui sat, a unei întreprinderi etc.), iar polul (b) îngăduie orientarea, organizarea și permanentul control al cercetării, spre o *raționalitate specifică*, proprie problemelor investigate. În această schemă, observația de tip monografic și conceptualizarea se controlează reciproc și îngăduie evitarea schematismelor abuzive, economisimelor mecanice, simplismelor structuraliste, reflecțiilor pseudo-teoretice „tranchantes et ignorantines”, cum le califică autorii.

Tendința firească, afirmă autorii, este, prin urmare, aceea a lărgirii câmpului de cercetare al istoriografiei, prin încheierea de alianțe între istorie, lingvistică, semiologie, psihologie, sociologie etc. Numai asemenea

²⁰ Autorii folosesc aici imaginea ingenioasă a unui evantai, ale cărui paletе ar simboliza straturile sociale; mișcarea axei evantaiului imprimă paletelor o mișcare de translație în ritm inegal, asincronic.

²¹ Autorii redau aici, ca modele de investigații istorice recente cu semnificație de model, o serie de titluri pe care în general toți istoricii puși la contribuție în prezentul volum se întrec să le aprecieze. Astfel ar fi: *Les Paysans du Nord*, de G. Lefebvre (Colin, 1955, ed. nouă); *La Catalogne dans l'Espagne moderne*, de Pierre Vilar (S.E.V.P.E.N., 1963) *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, de E. Benveniste (Editions de minuit, 1969); Georges Dumézil: *Mythe et épopée*, Gallimard, 1968; Jean-Pierre Vernant: *Mythe et pensée chez les Grecs*, Maspero, 1965.

alianțe îngăduie analiza proceselor evolutive, aparent contradictorii, ale utilajului cultural și simbolic, ale reprezentărilor și imaginilor, care prevalează în mentalul diferitelor straturi sociale, la o anumită epocă, în cadrul anumitor zone geografice și anumitor civilizații. Se poate căpăta astfel o mai largă înțelegere a complexității istorice după care se desfășoară procesele mentale și simbolice; cu condiția că aceste procese să fie just încadrate conceptual în ansamblul raporturilor sociale concrete, de producție, care explică mecanismele de funcționare, semnificația și evoluția acestor mecanisme sociale. Cercetarea istorică se orientează astfel spre modelul unei cercetări comparatiste pe o lungă durată de timp istoric, dar cu recursul frecvent la anchete istorice minuțioase, concrete, de caracter monografic, investigând realitățile regionale sau naționale.

În discuția aportului structuralismului, metodelor cantitative și al psihanalizei la știința istorică, autorii, pe baza rezultatului anchetei lor, ajung la următoarele concluzii:

1. Anumite tendințe structuraliste par a avea o orientare hotărât anti-istorică, mai ales la Claude Lévi-Strauss și la Michel Foucault. Preocupați esențial de sincronie, acești structuraliști refuză diacronia și prin urmare însăși istoria. Ei îmbină, în mod poate inconștient, *fixismul* (specific numai societăților preistorice investigate cu atita predilecție de Lévi-Strauss) cu un anumit *idealism intelectualist*. Istoricul — consideră autorii — nu se poate însă angaja în opoziția dialectică *diacronie-sincronie*, cu totul neștiințifică și primejdioasă. Dacă istoria nu poate ignora structurile, pe care le cercetează sociologia, rolul ei specific rămîne acela al cercetării evoluțiilor structurilor: geneza lor, mutațiile lor, prefacerile suferite de ele pînă la destrămare.

2. *Istoria cantitativă*, sau chiar *econometrică*, promovată în Statele Unite mai ales de *New Economic History* iar în Franța de Jean Marcewski, pornește de la tendințe diametral opuse celor structuraliste, dar care nu sînt mai puțin suspecte adevăraților istorici. În suz mînd teoretic *pulsațiile conjecturale*, simple riduri ale suprafeței societății umane structurate în adîncime, școala istorică de tip cantitativ nu îngăduie scoaterea în relief a funcțiunii active, de reglementare, a structurilor în funcție de care și prin care se organizează și se conține ansamblul activităților omenești. Istoricii cantitativi revin la vechile pozitii pozitiviste și la o viziune juxtapozițională, eclectică, asupra structurilor. Se tînde, pe această cale conjecturală și statistică, la *renunțarea la istorie în favoarea unei Sociologii sau econometriei, a trecutului*, organizată după modele istorice incomplete și insuficiente.

3. Istoria psihanalitică face și ea apel la structuri psihice ancestrale și, ca și unele teorii structuraliste, ignorează mutațiile, diacronia. Istoricul poate folosi, cu prudență, unele rezultate la care a ajuns psihanaliza, dar, de preferință, așa cum a scris Marc Soriano, „să sfințască prin psihanaliză, nu să înceapă prin ea”²³.

Sarcina istoricului este astfel grea și complexă. Istoricul simte „necesitatea de a practica în același timp, cu o rigoare similară, analiza infrastructurilor materiale, ecologice și economice; aceea a structurilor politice; în sfârșit, aceea a suprastructurilor ideologice”, cum scrie Georges Duby²⁴. Reținând această formulă, Antoine Casanova și François Hincker atribuie ca sarcină primordială istoriei observarea mutațiilor structurilor, mai ales în epocile de criză, în care evenimentele devin semnificative, esențiale, ca revelatoare ale unor incongruențe structurale. Numai o antropologie materialistă de ansamblu poate duce la o teorie generală a istoriei, comparativă și universală, conchid autorii.

Antoine Casanova reia problematica de mai sus într-o scurtă sinteză comparativă a istoriei cu etnologia, aceasta din urmă având astăzi drept obiectiv „cercetarea directă și aprofundată a răspunsurilor specifice pe care le dau diferitele grupuri omenești curentelor generale de civilizație care afectează grupele respective”. Dimensiunea istorică devine astfel indispensabilă etnologiei, căci ea singură îngăduie să se elucideze modalitățile după care o societate izbuteste să-și asigure coerența și, prin aceasta, supraviețuirea. Aceste modalități, cercetate, deopotrivă, de istorie, de sociologie și de istoria culturii, sînt reacțiile succesive care asigură (1) menținerea temporară a structurilor existente și (2) trecerea spre forme culturale noi, axate pe noi relații de producție. O asemenea investigație complexă, în același timp etnologică, sociologică și istorică, a fost efectuată, în urma unei dispoziții a Centrului Național de Cercetare Științifică (C.N.R.S.) din Franța, în regiunea Aubrac. Rezultatele cercetării sînt sintetice expuse de profesorul André Leroi-Gorhan, coordonatorul cercetării²⁴.

Sinteza profesorului Henri Stahl insistă asupra specificului sătesc al feudalismului românesc, asupra structurilor, deosebit de puternice și de persistente (pînă în secolul

nostru) generate de comunitățile sătești, mai ales în Moldova și în Țara Românească. Expunînd modalitățile de investigație, practiccate încă din anul 1926, asupra acestui fenomen specific românesc, autorul indică în mod sugestiv cum se pot îmbina, interdisciplinar, metoda de cercetare sociologică și cea istorică, sprijinindu-se și controlîndu-se reciproc, ordinea logică și ordinea cronologică fiind puse la contribuție pentru a se contura cît mai just etapele de mutație ale ordinii morfologice, ale *morfo genezei sociale*.

Toate tezele de mai sus sînt reluate, în cele patru mari capitole următoare, la diferite dimensiuni cronologice și metodologice, pentru o exemplificare deosebit de sugestivă și de revelatorie.

Astfel, cunoscutul specialist francez în domeniul istoriei antice, prof. Pierre Lévêque, insistă asupra procesului recent de reînnoire a metodologice și problematice istorice antice. Multă vreme, istoriografia societăților antice a fost blocată, prin concentrarea cercetărilor asupra sectorului clasic mediteranean, pentru care se dispunea de maximum de izvoare arheologice și scriptice. Deblocarea cîmpului de cercetare s-a produs, consideră prof. Lévêque, prin posibilitatea folosirii unor date obținute de către celelalte științe umane, mai ales geografia, lingvistica comparată, istoria mentalităților etc. De mare folos a fost și aici, evident, recursul la concepția materialistă a istoriei, la explicația evoluției forțelor de producție și a relațiilor sociale, structurate în funcție de evoluția acestor forțe, în forme suprastructurale politice, juridice, spirituale etc.

Și în acest domeniu, consideră prof. Lévêque, trebuie să ne ferim de vechea iluzie pozitivistă, care confundă ideea, imaginea, pe care și-o făuresc oamenii despre ei înșiși, la un anumit stadiu al evoluției relațiilor de producție, cu realitatea profundă, obiectivă, a proceselor sociale. Numai depășind o asemenea iluzie se poate înțelege cum s-au ordonat relațiile sociale în lumea antică, în cadrul *polisului grec* sau la Roma; și aspectul polarizant și totalizant al relațiilor politice.

Analiza structurilor mitice, concepute ca tot atâtea forme integrante și deformante ale unei anumite realități sociale din lumea antică, a prilejuit o mai bună cunoaștere a anumitor structuri ale cetății antice. Evoluția mentalităților progresiste nu a avut, în societatea greacă, un caracter linear și global. Ea n-a afectat în egală măsură toate regiunile cosmosului grec, nici toate straturile sociale. Cercetările unor P. Vidal-Naquet, J. P. Vernant, M. Detienne, M. Godelier, au scos în relief permanența extraordinară a anumitor

²³ „Terminer par la psychanalyse, au lieu de commencer par elle” (Marc Soriano : *Les Contes de Perrault*, în : *Annales*, E.S.C. 1970, mai-juin)

²³ „Les sociétés médiévales”, *Ibid.* 1971, janv. févr.

²⁴ *Préface à „l'Aubrac”* p. 39-40.

mituri, a anumitor credințe, moștenite din neolitic sau chiar din paleolitic, în societatea greacă. Tot astfel, Georges Dumézil a reconstituit, printr-o muncă asiduă de mai multe decenii, aspectul trifuncțional al structurilor societăților și panteonul din indo-european; și le-a urmărit vestigiile din India și pînă la țărmurile scandinave și celtice ale Atlanticului, arătînd, de pildă, cum, în societatea celtică, a doua funcțiune, cea războinică, a sfîrșit prin a deveni prioritară, umbrind prima funcțiune, aceea a suveranității intelectuale. Georges Vernant a urmărit documentar linia înrădăcinării progresive a rațiunii și a categoriilor raționale în mentalitatea arhaică, moștenitoarea unui uriaș ansamblu de mituri care, într-o progresiune lentă, a ajuns să se clasifice și să se ordoneze rațional.

O problemă de o deosebită importanță, care numai în ultima vreme a început să fie elucidată, a fost aceea a *propagandei* și a rolului ei esențial în lumea antică. S-au scos în relief mecanismele și conținutul luptelor ideologice care mascau antagonismele de clasă și tentativele făcute de grupele dominante pentru a-și impune hegemonia, pentru a o organiza și menține. În aceeași ordine de idei, s-au făcut încercări recente pentru deșteclenirea problemei esențiale a opțiunilor religioase la nivelul diferitelor clase sociale, cum a încercat s-o facă E. M. Stacerman pentru clasele oprite din Imperiul roman.

Pentru elucidarea logicii specifice dezvoltării formațiunilor socio-economice din antichitate, metoda marxistă, afirmă profesorul Lévéque, îngăduie singură o analiză totală, îmbrățișînd toate aspectele realității istorice și dezvăluind nivelele complexe de articulații, ca și relațiile, genetice și structurale, pe care le întrețin aceste nivele între ele, în cadrul evoluției dialectice a istoriei. Societatea sclavagistă romană nu poate fi analizată într-o altă perspectivă. Trebuie urmărite etapele implantației domaniile (latifundiare) în contrast cu mica exploatare țărănească, satcască, pe zonele geografice și etapele cronologice ale cuceririi romane. Aceeași metodă îngăduie singură elucidarea problemei esențiale a existenței și limitelor capitalismului în antichitate.

Cunoscutul specialist în istoria medievală Jacques Le Goff constată că, în zilele noastre, istoria a dobîndit o poziție nouă în ansamblul științelor umane. Noile orizonturi care s-au deschis, mai ales prin aportul metodologic și de fond al celorlalte științe umane, îi silește pe istorici, dacă nu să-și asimileze metodele altor științe, cel puțin să-și dea osteneala să le înțeleagă. Lărgindu-și orizontul, metodologia și problematica, istoria trebuie să-și definească și să-și reconsidere poziția pe care o ocupă în centrul științelor umane.

Cu toate acestea, apreciază istoricul francez, majoritatea istoricilor de azi refuză să țină scama de problemele noi care se pun științei istorice și, din inconștiență, sau din teamă, se agață de un cadavru; în vreme ce o minoritate a istoricilor cad în croarea inversă și sînt gata să accepte, cu seninătate și, poate, inconștiență, *diluarea istoriei în celelalte științe umane*. Poziția justă, preconizată de Jacques Le Goff, ar consta în păstrarea de către istorie a domeniului ei propriu de investigație, dar cu acceptarea anumitor problematici, tehnici și metode noi, puse la punct de celelalte științe sociale.

În privința izvoarelor, documentul, care a rămas, multă vreme, izvorul de bază al istoricilor, mai ales de formație pozitivistă, trebuie completat cu orice alte izvoare care-i pot întregi datele. Aceasta nu trebuie să ne facă să cădem în iluzia structuralistă, care tinde să facă din societățile „sălbatică” modele supreme de societăți omenești. Nu trebuie să ajungem la o viziune falsă asupra trecutului, prin oglinda deformantă a unor sisteme de valori și a unor prejudecăți sociale specifice claselor conducătoare, care, în marea majoritate a cazurilor, au pus să fie confecționate documentele istorice.

Una din marile probleme istorice, aceea a feudalității, poate fi elucidată astăzi prin aportul celorlalte științe umane, mai ales pe bază de anchete etnologice. Renașterea reprezintă, în evoluția culturii, acoperirea distanței (existente în tot evul mediu) între idealismul fideist al mentalității medievale și realismul prilejuit de triumful simțului vizual asupra celorlalte simțuri (de aici preponderanța artelor figurative, pictura și sculptura); triumf care validează automatismul privirii și îngăduie depășirea structurilor mentale medievale, *esențial calitative*. Istoricul are datoria să pornească de la cercetarea critică a faptului istoric; și să se străduiască să descopere structura profundă indicată de faptul istoric; numai cînd ajunge să înțeleagă această structură poate explica istoricul cum s-au petrecut în realitate, de ce s-au petrecut, ce finalitatea au avut, evenimentele istorice.

Marile crize istorice constituie momente privilegiate, care îngăduie mai bună înțelegere a structurilor; cu condiția să nu se vadă în istoric numai și numai criză, generație de mituri. Lunga durată, preconizată de numeroși istorici, nu este niciodată imuabilă. Tot astfel, dacă istoria caută să elucideze dimensiunea psihologică a oamenilor dintr-o anumită epocă, ea nu constată, cum fac unii structuraliști, că această dimensiune rămîne deapururi neschimbată; ci descoperă că și psihologia își are istoricul ei. Aceasta contrazice anumite teze psihanalitice contemporane, mai ales ale școlii lui Jung. Istoria confirmă că simbolismul, ca și anumite avînturi crotice în

cultură, reprezintă refularea anumitor tensiuni, mai ales în timpul evului mediu, când predomină teama structurală, cotidiană. Formele liturgice, de pildă, reprezentau o derivare a nevoilor adinei ale maselor, o tendință de încadrare a acestor nevoi, de integrare a lor în religie, care, în primele veacuri ale evului mediu, reprezenta cultura elaselor de sus și coexistă cu forme specifice de religiozitate rurală păgână.

Problema culturii islamice prezintă fenomene asemănătoare, după cum le scoate în relief prof. Jacques Berque, cercetător al istoriei și culturii egiptene și specialist în islamologie. Structuralismul îi pare prof. Berque ca o reacție față de exegezele pozitivistice naiv deterministe, care porneau de la analiza experienței secolului al XIX-lea european și elaborau un model aplicabil, se credea, oricărui fel de societate. Societatea egipteană, de pildă, este astăzi o (1) societate orientală; (2) confruntată cu problemele lumii contemporane; (3) dar legată de a unui anumit trecut multimilenar specific, a unei identități colective educate vreme de peste cinci milenii de prezența Nilului.

Sociologia caută profunzimile trecutului prin prisna prezentului. Ea descoperă astfel realități istorice care nu pot fi impulsionate de modele schematice valabile pentru societățile europene. Astfel cum a arătat Lévi-Strauss în *Race et Histoire*, trebuie să ținem seama, deopotrivă, de pluralitatea culturală a omenirii și de egalitatea proporțională a tuturor culturilor lumii. Societățile în curs de dezvoltare pot astfel adopta trei atitudini și anume: (1) conservarea structurilor lor specifice arhaice; (2) absorbirea lor în modernismul altor societăți; sau (3) transpunerea originală a structurilor lor specifice în dimensiunea societății industriale contemporane, prin reciclare. Reciclarea implică punerea la contribuție esențială a istoriei (comparatiste și naționale) în vederea formulării unor modele originale de progres economic și social, modele prielnice societății respective, în speță, celei egiptene.

Relațiile dintre istoria economică și diferitele științe sociale sînt evocate pe larg în capitolul al patrulea al lucrării. Cunoscutul istoric francez marxist, Pierre Vilar, răspunzînd unei anchete efectuate de Antoine Casanova și François Hineker, revendică pentru știința istorică privilegiul de a rămîne singura știință, în același timp dinamică și de ansamblu, a societăților; de a fi singura sinteză posibilă între celelalte științe sociale. Astfel, în vreme ce știința economică, construită pe dimensiunea conjuncturală a timpului, tinde să se izoleze de celelalte

științe umane, să piardă contactul cu ele, sociologia, dimpotrivă, este pîndită de prejudecîia de a căuta formulări abstracte în afară de timp, pornind de la experiențe considerate instantanee; ea și cum s-ar putea înțelege corect un fenomen social izolat de geneza lui în timp. Noua școală economică americană se străduiește să reconstituie, retrospectiv, o lungă serie statistică. Dar, procedînd astfel, ea riscă să scoală la lumină fapte istorice exogene, pe care știința economică prin ea singură nu le poate explica, de vreme ce s-a izolat, cu bună știință, de totalitatea socială. Istoria este, prin definiție, totalitate. Prezentul depinde de trecut, iar viitorul nu se va elabora pornindu-se de la un *vacuum* istoric. Știința istorică nu se rezumă la cercetarea empirică a evenimentelor, a cazurilor; și nici nu reprezintă un fundament de conceptualizare, de generalizare teoretică. Ea este o referință permanentă de la cazurile constatate la teoria care le explică; și de la teorie la cazuri. Prin aceasta, istoria poate educa mințile omenească, făcînd o să sesizeze jocul esențial dintre teorie și practică. Istoria proiectează spre trecut metoda oamenilor de acțiune care i-au învățat bine lecțiile. Numai o reflectare aprofundată asupra lecțiilor istoriei îngăduie scoaterea la lumină a nucleului economic care determină evoluția socială.

Marea sarcină a omenirii contemporane, apreciază profesorul Vilar, constă în prilejuirea progresului tehnico-științific, dar și în adaptarea omului la acest progres. De aici, în știința istorică, importanța esențială atribuită conjuncturii, încă din anii 1920-1939, de către oameni de știință ca François Simiand sau Ernest Labrousse. Dar conjunctura, prin ea însăși, nu creează nimic, scrie Pierre Vilar. Ea numai scoate în relief și datează cronologie un șoc istoric pe care nu-l creează ea. Viziunea istorică se situează la un nivel mai înalt decît viziunea celorlalte științe, îmbrățișînd, deopotrivă, economicul, socialul, politicul, ideologicul și intelectualul; și integrînd armonie rezultatele la care au ajuns toate aceste discipline umane, după formula economistului australian Colin Clark, pe care Pierre Vilar și-o însușește.

Într-un al doilea studiu, Pierre Vilar combate devierile structuralistului Michel Foucault, care, în „*Les mots et les choses*”, ea și în „*Histoire de la folie à l'âge classique*” și în „*L'archéologie du savoir*”, construiește, între altele, un model intelectual specific spiritului elasic; și explică prin acest model formulările economice ale teoreticienilor din epoca elasică (1610-1789).

Michel Foucault folosește precumpănitor cercetarea de tip orizontal, care confruntă texte contemporane pentru a descoperi inovațiile conceptuale. Pierre Vilar îi recomandă

Yolosirea și a metodei verticale de cercetare, investigație lineară și retrospectivă asupra textelor istorice. Ca toți structuraliștii, în general, Foucault, consideră Pierre Vilar, ignorează conjunctura și are tendința să conceapă o anumită fixitate, o anumită imobilitate, a istoriei, rezultată din primatul doxologiei, care subordonează fenomenele reale conceptelor, ca orice lingvistică consecventă. Ca urmare, refuzul, deliberat sau nu, de istorie, poate duce la primejdioase deformări ale realității istorice, cu grave consecințe pentru ansamblul științelor umane contemporane.

Într-o conferință rostită în 1973 la Tokio, prof. Jean Bouvier scoate în relief importanța școlii franceze de istorie economică, inițiată, sub influența gândirii marxiste, de François Simiand și Ernest Labrousse, și bazată și pe studiile esențiale ale istoricilor formați la școala de la *Annales*. În timp ce studiile aprofundate ale lui François Simiand constituiau ceea ce s-a putut denumi ca fiind un „monetarism social”, istoricii formați în cadrul școlii de la *Annales* se străduiau să doborâre zidurile despărțitoare dintre diferitele științe sociale și tindeau la elaborarea unei istorii globale, totale, preocupată de ansamblul aspectelor mutațiilor sociale, considerate la un loc, fără să fie privilegiat vreunul din aspectele evoluției umane. *Istoria se situează astfel la răsplinta științelor umane* și, așa cum se desprinde din ultima sinteză metodologică a școlii franceze²⁶, ea trebuie să meargă pe urmele tuturor progreselor realizate de toate celelalte științe sociale. Dacă, așa cum afirmă Ernest Labrousse, „l'histoire reste à faire”, această constatare, consideră Jean Bouvier, nu trebuie să-i demobilizeze pe istorici. Dinpotrivă, să-i îndemne să gândească și să muncească în domeniul științei lor cu și mai multă rivă... .

Se tinde, într-adevăr, cum o recunoaște istoricul polonez Johan Kahk, la „o nouă știință istorică”, în care să fie depășite, atât strlmele metode și concepții pozitiviste, cât și aprehensiunile tot mai stăruitoare, privind eficiența și viitorul istoriei, constatate în rindurile istoricilor burghezi din Occident. Istoria trebuie să folosească metodele și chiar și conceptele tuturor științelor sociale. Toate rezultatele obținute de aceste științe și formulare statistic, matematic, trebuie în mod necesar să fie supuse interpretării, de adâncime și diversificare a istoricului, a „practicii istorice”, astfel cum cerea Lenin în cunoscutul său studiu *Materialism și empiriocriticism*. În cercetarea istorică, afirmă

istoricul polonez, „practica are, întotdeauna, caracteristici calitative. De îndată ce se va fi elaborat un model de evoluție istorică a unor societăți, modelul trebuie testat pe baza faptelor concrete. De altfel, unul din cei mai pătrunzători sociologi americani, regretatul C. Wright Mills, considera, în lucrarea lui de mare răspândire, *The Sociological Imagination* (New York, 1961, p. 146) că „orice sociologie demnă de acest nume trebuie să fie o sociologie istorică”.

„Orice lege descoperită de către ceilalți reprezentanți ai științelor sociale nu-și capătă valoarea reală decât în urma valorificării ei în practica istorică, concretă. Prin acest proces de verificare, orice lege elaborată în domeniul științelor umane se încadrează, de fapt, în știința istorică, pe planul temporal, specific istoriei”, își încheie studiul istoricul polonez.

Perspectivile și metodologia istoriei mișcării muncitorești sînt analizate în cadrul unei discuții fecunde între redactorul revistei *La Nouvelle Critique*, Jacques Girault, și cunoscutii istorici Claude Willard și Jean Bruhat. Pornind de la pregnantă definiție dată de cunoscutul istoric francez marxist Albert Soloul noțiunii de structură socială: „un ansamblu organic de raporturi și de coerențe, în același timp economice, sociale și psihologice, care cedează anevoie timpului și, în dănuirea lor îndelungată, trebuie investigate, nu numai din punctul de vedere static, ci, precumpănitor, poate, din punct de vedere dinamic”; Claude Willard consideră că nu există alt fel de structură decât cea globală, în complexul căreia toate aspectele, alături de cele cantitative și cele calitative, sînt strîns corelate și solidare. Istoria socială, consideră cunoscutul specialist în istoria mișcării muncitorești franceze, este o istorie bazată pe cercetarea concretă, vie, a claselor sociale. a categoriilor socio-profesionale. Istoricul poate, și în acest domeniu, să recurgă la metode folosite de alte științe; dar cu condiția să adapteze aceste metode la rigorile propriiei sale discipline.

Sociologia istorică, adică istoria cu fundament sociologic, se află încă în stadiul de elaborare, consideră Jean Bruhat. Preocupați exhaustiv de societatea contemporană lor, sociologii pot folosi *anchete, dialogul*, metode de investigație interzise istoricului, care dispune doar de documente pe care are sarcina să le interpreteze. El se poate risca însă în cîmpul vast al cercetării interdisciplinare; și poate folosi biografia ca un corectiv indispensabil oricărei cercetări de tip cantitativ, cu atât mai mult cu cît biografia în speță, aceea a corifeilor gândirii socialiste și a mișcării muncitorești, îngăduie înțelegerea cît mai pătrunzătoare a unui sistem de gândire și de acțiune. Căutînd să scoată în relief exemplaritatea personajelor biografice, consi-

²⁶ J. Le Goff și P. Nora : *Fatse de l'histoire*, Paris, Gallimard, 3 volume, 1974. Vezi recenzia la această lucrare realizată de Lucian Boia în nr. 3/1976 al „Revistei de istorie”.

deră Jean Bruhat, biografia redă o perspectivă istorică și îngăduie o corectare a dogmatismului, prin stabilirea unei juste corelații între conceptualizarea teoretică și realitatea socială practică în care a gândit și a activat gânditorul socialist sau militantul mișcării muncitorești cărui i se consacră o biografie²⁶, reconstituindu-i-se itinerariul intelectual.

Întrebat despre aportul posibil al psihanalizei la cercetările istorice, Claude Willard consideră că acest aport poate elucida unele motivații individuale, dar cu condiția să nu pierdem niciodată din vedere că orice motivații individuale se înscriu într-o rețea de cauzalități obiective. Mult mai utilă este psihosociologia, care cercetează relațiile dialectice dintre om și mediul său ambiant și elucidează cum se elaborează mentalitățile de grup.

Tot astfel, pentru Jean Bruhat, *structura*, definită ca interdependența între componente variate dar solidare, slujește orice investigație de istorie socială și muncitorească, evident, cu condiția să nu atribuim structurilor un aspect invariabil, cum au tendința s-o creadă anumiți corifei ai structuralismului.

Consacrat problemelor majore ale istoriei sociale și ale istoriei mentalităților, capitolul al 4-lea începe cu o magistrală sinteză a cunoscutului medievalist francez Georges Duby. Elev al lui Marc Bloch și admirator al maestrului său, prof. Duby trece în revistă disciplinele sociale ale căror metode și rezultate pot fi folosite de istorici: ecologia, lingvistica, semantica, antropologia, cu condiția să nu fie îngăduite anacronismele, totdeauna penibile și neștiințifice. El se arată convins că istoria a rămas o știință-pilot, ale cărei rezultate privesc în mod esențial toate celelalte științe umane. La rândul ei, istoria, pornind de la cercetarea exhaustivă a relațiilor de producție în funcție de stadiul forțelor de producție din cadrul unei societăți, trebuie să ajungă la temeinica investigație a suprastructurilor instituționale și intelectuale, care iau aspectul, cu vremea, al unor structuri stabile, care supraviețuiesc în lăuntrul unei societăți și determină într-o anumită măsură evoluția ei. Astfel, societatea medievală constituie o societate gregară, de grupe, în care personalitatea individuală, chiar și a seniorilor și principilor, se află îngrădită într-un ansamblu de grup. Chiar și în sfera juridicului, evul

mediu nu admite un simplu dialog între judecător și individ, ci îi substituie un dialog, între două grupe. Pornind de la formele expresive (ansamblul semnelor prin care se stabilesc comunicațiile în cadrul unei structuri sociale), istoricul epocii feudale, consideră prof. Georges Duby, trebuie să urmărească sistemul după care se transmit modelele culturale (prin educație, imagini, mituri) pentru a ajunge în final să reconstituie, în integritatea lor, sistemele de valori sociale, ritmate, evident, pe sistemul structurat pe plan economic și social. Se deslușesc aici *ritmuri contrastive de evoluție*, de la o societate medievală la alta, prima sarcină a unui istoric fiind deci aceea de a delimita *arile culturale* și căutarea explicării lor prin impactul *structurilor profunde*. Una din cele mai spinoase probleme puse istoricului, consideră prof. Duby — la o întrebare directă pusă de Antoine Casanova — constă în posibilitatea măsurării modului în care personalitatea individuală poate influența o societate, a marjei de libertate care îi este îngăduită de jocul factorilor care-i determină comportamentul. Prin urmare, consideră prof. Duby, biografia rămâne genul istoric în același timp cel mai anevoios și cel mai explicativ. Dealtfel, mergând în paralel cu celelalte științe sociale, *mai tinere decât ea*, istoria contribuie în măsură esențială la analiza evoluției omenirii și îngăduie să se cunoască mai bine modalitățile după care se poate acționa în prezent, elucidând elementele-motor care îndrumă în primul rând omenirea pe calea ei către progres.

Cunoscutul specialist în istoria culturii și artei europene, Pierre Francastel, analizează valorile culturale prin ansamblul semnelor care le simbolizează și le transmite. Aceste semne constituie astfel, într-o anumită societate, un *cimp figurativ*, cu tendințe conservatoare, până când corelația între semne și sens ajunge să fie contestată de noi valori și de noi acțiuni care stârnesc curiozitatea societății progresiste respective. Aceste evoluții nu pot fi explicate, evident, prin structuralismul extremist, de inspirație platoniciană, ci prin analiza evoluției viziunilor, veșnie selective, asupra lumii și societății, în funcție de nevoile sociale noi, tot mai resimțite de tot mai mulți oameni. Orice inventivitate pornește de la social și se oglindește în numeroase domenii, printre care și cel artistic, în care tinde să se concretizeze un nou sistem de relații, o ordine imaginară, plină atunci inedită, care generează, la rândul ei, reprezentări și comportamente noi în societate.

Specialist în istoria modernă a Franței, prof. Robert Mandrou se arată preocupat de istoria mentalităților, adică a diferitelor cimpuri psihosociologice, ale inteligibilului și ale afectivului. Atunci când explorează o

²⁶ Trebuie amintit că Jean Bruhat s-a făcut cunoscut și prin biografiile rigurose științifice consacrate lui Marx, Engels și Lenin.

anumită epocă, istoricul, consideră prof. Mandrou, trebuie să integreze, într-o explicație istorică de ansamblu, „reconstituirea sensibilităților la diferitele nivele, de grup, care constituie o societate istorică”. E vorba, mai ales, de reacțiile fundamentale de solidaritate, de teamă, de ostilitate, determinate de anumite imagini persistente sau recurente. Aportul etnologiei îngăduie istoriei să considere cultura în sensul cel mai larg, nu în sensul strict al culturii savante, practicate exclusiv de intelectuali. Aportul celorlalte discipline sociale îngăduie, de asemenea, istoriei, să ajungă la nivelul unei *istorii totale*, dialectice, care reconstituie și integrează corelațiile permanente dintre economic, politic și cultural și explică evoluția socială prin jocul mutațiilor, în ritm sincron sau asincron, realizate de fiecare grup social, consideră profesorul Mandrou.

Pentru profesorul Emile Poulat, aportul istoriei cantitative este important, întrucât îngăduie să se aprecieze, cantitativ, ponderabil, rolul pe care-l joacă diferiții factori în cadrul unei societăți, în sensul static sau în sensul dinamic. *Trebuie să putem număra*, pentru a ieși din imprecizie. Dar, apreciază prof. Poulat, nu-i destul să numeri: trebuie să știi, și să poți, să interpretezi cifrele, rezultatele. Numai astfel se poate evita anacronismul, păcatul capital al științei istorice, cum îl considera Lucien Febvre. „Nu există istorie particulară” consideră prof. Poulat ci o istorie de ansamblu, pe care istoricul se străduiește s-o înțeleagă din diferite unghiuri de privire”, analizând cât mai pregnant, cât mai documentat, contradicțiile care se produc în sinul societăților de odinioară și care prin jocul lor, determină marile mutații sociale.

În ultimul capitol al acestei sinteze critice se caută o exemplificare pragmatică a tuturor formulor discutate în primele patru capitole — și în introducere prin referire la acel vast câmp de experiment istoric care a fost revoluția burgheză din Franța. Pentru o cit mai justă interpretare a fenomenelor complexe care au prilejuit, condiționat și prelungit, în timp și spațiu, Revoluția franceză, cei mai cunoscuți specialiști francezi, de orientare marxistă, în problematica acestei revoluții, s-au străduit să discute cât mai științific punctele de inserție teoretice și evenimentiale, și să exemplifice, de la caz la caz, aportul posibil al perspectivelor interdisciplinare și al metodelor celorlalte științe sociale în vederea elucidării unor probleme istorice de importanță majoră.

Într-adevăr, așa cum apreciază editorii volumului, într-o scurtă notă preliminară, știința istorică modernă s-a născut în jurul istoriei

revoluției burgheze din Franța; și tot în jurul acestei revoluții s-au axat dezbaterile teoretice și practice pe teme relațiilor dintre istorie și societate.

Discutând problema la nivel teoretic, cunoscutul istoric marxist Albert Soboul începe prin a aprecia pozitiv aportul disciplinelor sociale înrudite cu istoria, în vederea unei mai adecuate comprehensiuni a fenomenelor globale, de masă. Într-adevăr, consideră Albert Soboul, istoria, mai ales aceea a unui fenomen atât de complex cum a fost revoluția din 1789, nu se poate reduce la singura dimensiune demografică și evenimentială: „demografia, economia, nu sînt decît niște componente, printre alte componente, ale explicației istorice: ele n-ar trebui privilegiate... deshumanizate, desocializate...”, cu riscul, continuă prof. Soboul, „de-a face istoria să-și piardă suflul”.

Nu e mai puțin adevărat că nu se poate concepe istoria fără o justă cronologie, prin urmare, *fără o justă înțelegere a rolului evenimentului*. Spre deosebire de sociologia structuralistă, care operează cu categorii fixe, invariante, istoria este mișcare; ea studiază „configurații provizorii ale unor procese de adaptare”. Nu există un singur *timp istoric*, ci o multiplicitate de ritmuri asincronice. Ritmul economic, de pildă, este de obicei cel mai rapid; față de el însă ritmul social întârzie, iar ritmul mental întârzie și mai mult, căutînd să înlănțuiască societatea într-o închisoare pe lungă durată. Structurile profunde ale istoriei sociologice se pot manifesta numai prin evenimente, care dezvăluie istoricului inteligent „motivația socială care le este resortul esențial”. În evoluția cronologică, evenimentul marchează un reper, un punct de cristalizare, care poate fi, prin el însuși, un element al explicației istorice.

Orice istorie este totală, globală, întrucât toți factorii etiologici sînt îmbinați într-o țesătură inextricabilă. Menirea istoricului este să găsească, în acest caier etiologic, firul conducător, motorul lăuntric care determină marile mutații sociale. În sintetica formulare a lui Antoine Casanova, interlocuror deosebit de inspirat al profesorului Soboul: „evenimentul este, în același timp, un revelator al existenței structurilor, al contradicțiilor din lăuntru structurilor și al contradicțiilor dintre structuri. Dar el poate deveni și proces creator, prin care oamenii pot elabora, în mod conștient sau inconștient, structuri de un tip nou”.

Nu există, pentru istorici, structuri fixe, imuabile, afirmă Albert Soboul. Societatea franceză a vechiului regim a suferit, între 1789-1799, mutații cu atât mai esențiale cu cît clasa revoluționară a refuzat cu stăruință orice fel de compromis ideologic cu exponenții vechiului regim. În această problemă, istoriografia burgheză contemporană, mai ales cea

anglosaxonă, în frunte cu istoricul englez Cobban și cu istoricul american R. R. Palmer, au ajuns la formulări care, în forma lor extremă, ajung să tăgăduiască însăși existența Revoluției franceze. Criticînd aceste devieri, doi istorici mai tineri, de orientare marxistă, Claude Mazauric și Régine Robin, consideră, într-o lungă și deosebit de fecundă discuție cu Antoine Casanova, că, de fapt, tendința, conștientă sau nu, a acestor critici istorice este să pună în cauză însăși posibilitatea transformării revoluționare a societăților omenești, cu toate implicațiile pe care o asemenea atitudine negativă, hipercritică, o poate avea pentru lumea socialistă.

Revoluția franceză s-a dezlănțuit, precumpănitor, împotriva privilegiilor juridice, politice, sociale și economice. Enciclopediștii încercaseră o soluție de compromis, diluînd vechile privilegii sociale prin constituirea unei elite recrutate din sinul nobilimii luminate și al burgheziei intelectuale. Se căuta, pe această cale, „fuziunea claselor posedante, adică a burgheziei capitaliste și a aristocrației funciare, sub egida unei monarhii controlate constituțional, după model britanic”. Dar ambivalența funcțiunii statului la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, contradicția — vizibilă și în experiențele făcute de așa-numiții „despoți luminați” — dintre funcțiunea novatoare și cea conservatoare (mai ales a statului social) a statului, n-au omologat modelul enciclopedist. În timpul domniei regelui Ludovic al XVI-lea, frontul privilegiatilor a făcut orice soluție nerevoluționară imposibilă. Structurile vechiului regim s-au prăbușit între 1789—1793; și s-au elaborat structurile unei societăți burgheze, frîinate oarecum, în Franța, pe calea capitalismului, prin necesitatea colaborării cu masele țărănești, ostile, în fond, mecanismelor capitaliste.

Reluînd problema ideologiei burgheziei franceze între 1789—1799, Régine Robin, într-un studiu pătrunzător, consideră că istoria nu poate decît să cîștige de pe urma experiențelor practice contemporane, puțînd ajunge astfel, prin comparații și confruntări de modele, în timp, la o cunoaștere mai ade-

cuată, mai nuanțată, a cauzelor, a efectelor și a justei semnificații a evenimentelor istorice. Se capătă, necontenit, o viziune mai clară „asupra strădaniilor continui și contradictorii ale oamenilor în vederea organizării lor în raporturi de producție adaptate forțelor de producție”, și perspectivele istoriei se largesc în acest chip.

Revoluția franceză a ajuns în cele din urmă să opună frontului privilegiatilor, asociați, într-o etapă finală, coroanei franceze, un front aparent eteroclit, în care, cum arată, atît Régine Robin, cît și Elisabeth Guibert-Sledziewski în studiul cu care se încheie volumul — au predominat, în permanență, interesele burgheziei. Revoluția franceză a fost opera ansamblului claselor anti-feudale, care, cîtăva vreme, au nădărdit că vor avea de partea lor prestigiul coroanei și mecanismul administrației de stat. Ludovic al XVI-lea însă, între liniile tradiționale care se împlețiseră într-o instituție monarhică veche de șapte veacuri, a optat pentru cea mai veche, aceea care lega, indisolubil, monarhia capețiană de Biserică și de privilegiile ei. Aristocrația laică, multă vreme în poziție de frondă față de coroană, s-a grăbit să recurgă la protecția ei, de îndată ce și-a văzut privilegiile amenințate. Dar relațiile sociale moștenite de vechiul regim se opuneau tot mai categoric progresului economic și social și frînau noile relații de producție care tindeau spre egalism. Scleroza intelectuală, administrativă și politică a vechiului regim n-a mai îngăduit monarhiei franceze să vadă limpede noul și soluțiile care să îngăduie o reformă generală, de structură, a societății franceze. Opțiunea fatală, în favoarea feudalismului, a regelui Ludovic al XVI-lea, a spulberat străvechea ficțiune fideistă a unei monarhii mai presus de interesele de clasă, a unui stat arbitru imparțial între supuși. Și atunci, cum arată foarte pregnant Elisabeth Guibert-Sledziewski, coaliția anti-feudală a început prin a dărîma întreg edificiul statului monarhic, pentru a crea o societate nouă, prielnică domniei burghezei.

Dan A. Lăzărescu

JOHN TOLAND, *L'Empire du Soleil Levant. Gloire et chute (1936—1945)*, Paris, Calmann-Lévy, 1972, 345 p.

În istoriografia contemporană, lucrările consacrate evoluției Japoniei în preajma și în timpul de-al doilea război mondial sînt relativ puține¹, fapt care pune în evidență valoarea volumului prezentat mai jos.

Existența a numeroase documente în arhivele Ministerului de Externe și al Apărării —
¹ O prezentare a lucrărilor japoneze consacrate acestei perioade la Keiichi Eguchi,

ale Japoniei, precum și discuțiile personale cu cîtiva dintre martorii importanți ai evenimentelor, între care marchizul Kido, prim-consilier al suveranului nipon, prințul Mikasa, fratele mai tînăr al împăratului, amiralul

Recherches historiques japonaises, în „Revue d'Histoire de la deuxième guerre mondiale”, année 22, 1972, avril, no. 86, p. 83—86.

Kusaka, comandant al escadrei care a atacat Pearl Harbor, amiralul Nimitz, comandant-șef al forțelor americane din Pacific sau președintele Truman, au permis lui John Toland să prezinte punctul de vedere japonez asupra originilor și evoluției celui de-al doilea război mondial în Asia.

Utilizarea informațiilor provenite din aceste surse, în legătură cu care trebuie regretată absența aparatului critic al lucrării, a dus la reconstituirea, de către istoricul american, a istoriei Japoniei în perioada 1936-1945, fiind subliniate momentele principale ale epocii și anume: tentativa de lovitură de stat din februarie 1936, rămasă în istorie sub numele de „incidentul 2/26”; declanșarea agresiunii împotriva Chinei (1937); realizarea pactului tripartit, Tokio-Roma-Berlin, 1940; izbucnirea războiului cu S.U.A., Marea Britanică și Olanda în urma atacului de la Pearl Harbor; sfârșitul mării conflagrații în Extremul Orient.

Abordând toate aceste aspecte autorul lucrării prezentate încearcă a răspunde la o serie de întrebări: de ce Imperiul Soarelui Răsare a declanșat războiul cu Statele Unite? Acest conflict a fost, în esența sa, inevitabil? care sînt responsabilitățile lui Roosevelt și ale lui Cordell Hull în izbucnirea războiului? care a fost comportamentul oficial și privat al împăratului Hirohito? care au fost sentimentele lui Truman în momentul în care a decis lansarea bombelor atomice?

În opinia istoricului american, la originile războiului din Extremul Orient trebuie așezată criza economică care zguduia Japonia și care se manifesta în principal prin absența materiilor prime. Marea depresiune din anii '30 a avut consecințe negative pe planul politicii interne prin instaurarea unui regim de dictatură militară² și apariția unei rivalități acute între clasa conducătoare tradițională, dominată de casta militară și tînăra generație de ofițeri extremiști care încercau a înlătura sărăcia și corupția prin mijloace extremiste. Acest antagonism a atins forme acute în timpul „incidentului 2/26” care s-a terminat cu preluarea controlului problemelor de stat de către vechea oligarhie care, reprimind curentul extremist, a încercat a-i submina rațiunea de a fi, prin soluționarea crizei în urma unor războaie de cucerire (p. 13-32).

De la agresiunea împotriva Chinei, s-a ajuns, ca urmare a eșecului negocierilor diplomatice (p. 37-51), la atacul de la Pearl

Harbor. John Toland se întreabă: a cui este vina? Încercînd a răspunde la această întrebare istoricul american afirmă că politicienii, de ambele părți, nu aveau nici o vină. Roosevelt era uman și avea vederi largi, în ciuda unor lacune, dar era „jenat de greoaia mașinărie a unei mari democrații” (p. 52). Hirohito era un om de onoare, dar educația primită, obiceiurile țării și limitele rolului său îi mărgineau posibilitățile de acțiune. Stimson și Hull nu erau nici ei niște „călăi”, cu toate că cel de-al doilea a comis „cea mai mare eroare” pentru un diplomat, aceea de a lăsa adversarului doar două posibilități: capitularea sau războiul (p. 52).

„Vina aparține epocii—afirmă autorul—, niciodată America și Japonia n-ar fi ajuns în pragul unui conflict fără bulversarea economică și socială a Europei de după primul război mondial, și fără nașterea celor două ideologii: comunismul și fascismul” (p. 52).

Această teză nu poate fi acceptată. A scuti de orice responsabilitate pe guvernanți și a arunca vina pe seama condițiilor istorice existente la un moment dat este o explicație foarte facilă care nu poate corespunde realităților. Războiul din Extremul Orient, ca parte integrantă a celui de-al doilea război mondial, a fost produsul ascuțirii la maximum a contradicțiilor dintre statele capitaliste, a fost un rezultat al apariției fascismului, el însuși o expresie a crizei generale a sistemului. Japonia, industrializată mai tîrziu ca statele din Europa sau America avea mare nevoie de materii prime și piețe de desfacere. Criza din 1929-1933, ale cărei efecte s-au prelungit încă mulți ani după terminarea ei în restul lumii, a demonstrat că fiecare stat capitalist încearcă a depăși situația precară pe seama altora și că nu dorește a renunța la diverselor avantaje obținute anterior. Pentru a soluționa depresiunea prin care trecea Imperiul Soarelui Răsare, profund zguduit pe plan intern, a recurs la războiul de agresiune, inițial împotriva Chinei și de aici, în mod inevitabil, la conflictul cu S.U.A.

John Toland consideră că diplomația americană a comis o mare eroare în momentul în care a făcut din salvarea Chinei, care nu era o problemă vitală pentru S.U.A., cheia de boltă a politicii externe a Statelor Unite. „Punînd Japonia pe același plan cu Germania nazistă apreciază autorul diplomații săi (ai Statelor Unite n.a.) făceau ca țara lor să participe la două războaie diferite: unul în Europa, împotriva fascismului și altul în Extremul Orient, care era legat de toate aspirațiile asiatice „de a se elibera de sub jugul omului alb” (p. 52).

Istoricul american insistă asupra aspectului „rasial” al războiului din Pacific și prin aceasta, în opinia noastră, cade în greșeala de a confunda aparențele cu realitatea. De-

² Unii autori vorbesc despre un „fascism” japonez; în această direcție vezi: T. Furuya, *Sur le fascisme japonais*, în „Revue d'Histoire de la deuxième guerre mondiale”, anné 22, 1972, avril, no. 86, p. 1-16; Pierre Milza et Marianne Benteli, *Le fascisme au XX-e siècle*, Paris, Editions Richelieu, 1973, p. 282-290.

sigur, americanii au acționat și sub influența unor prejudecăți rasiale, a credinței că omul galben era inferior după cum și japonezii, pornind de la situația politică a Asiei înainte de 1940, au desfășurat o abilită propagandă pe tema eliberării continentului asiatic de sub stăpânirea Occidentului, făcând din „crearea unei mari sfere de prosperitate” în tot răsăritul Asiei obiectivul principal al războiului.

Dar aceasta nu era decit fațada agresiunii imperialismului nipon care urmărea, în fapt, crearea unei „noi ordini asiatice”, în care, sub conducerea Japoniei fiecare națiune să aibă un loc propriu, determinat de împărat. Politică pan-asiatismului masca în fapt intențiile de cucerire ale militarismului nipon. John Toland afirmă că politica promovată de Tokio a „... încitat milioane de asiatici să coopereze într-un mare război împotriva Occidentului” (p. 174).

Nu poate fi contestat faptul că în primele luni de război lozincă eliberării de sub „jugul omului alb” s-a bucurat de o oarecare adeziune în unele cercuri din țările oprite ale Asiei, cu excepția Chinei, dar foarte curând, când adevăratele intenții de cucerire ale imperialismului japonez au ieșit la iveală, când comportarea barbară a trupelor ocupante a devenit ceva obișnuit, masele s-au ridicat la luptă pe teritoriile ocupate. Acest aspect este omis de către istoricul american care insistă doar asupra existenței unor guverne-satelit create în Thailanda, Manciuria, Birmania și Filipine, sau reprezentând India și China, formate în realitate din cei care urmăreau satisfacerea intereselor proprii și care nu reprezentau masele largi care aveau de suferit direct de pe urma regimului de ocupație (p. 181).

Dacă autorul emite în legătură cu caracterul acestui „război inutil” (p. 52) teze care nu pot fi acceptate, analiza pe care o face asupra cauzelor înfringerii corespunde realității. În condițiile în care marea conflagrație a secolului nostru este un exemplu pregnant de război total, unul din factorii determinanți în sflșitul luptelor a fost potențialul economic al statelor angajate. Ori, în acest sens, subliniază autorul, mari diferențe între Japonia și Statele Unite au devenit foarte vizibile încă din anul 1943. Imperiul Soarelui Răsare nu a fost pregătit pentru un război de durată și nu dispunea de rezervele de materii prime necesare pentru un conflict lung. Materialele de război pierdute în campanii nu mai puteau fi înlocuite, începând cu anul 1943, așa încât nici minimul necesar pentru Armata și Marine nu era produs. În regiunile ocupate, în ciuda metodelor de forță utilizate, nu s-a ajuns la mărirea producției de materii prime. Pe de altă parte, foarte multe nave care transportau produsele atât de necesare metropolei erau

scufundate de submarinele americane care au format un adevărat cordon în jurul arhipelagului nipon. Eficacitatea industrială a Japoniei reprezenta doar 35 % din cea americană (p. 173).

Industria niponă se baza pe întreprinderile mici, cu cîteva zeci sau sute de muncitori care, fapt semnificativ pentru nivelul general economic, lucrau la casele lor. Pornind de la această realitate, comandamentul aviației americane a inițiat bombardamente strategice cu napalm care, în condițiile arhitecturii nipone, aveau un efect distrugător. Astfel, în seara zilei de 9 martie 1945 un raid a 333 bombardiere B-29 asupra capitalei nipone s-a încheiat cu arderea completă a 41.000 km² și moartea a 130.000 persoane (p. 238—240).

În asemenea condiții, viața maselor era foarte grea. Majoritatea femeilor și elevilor lucrau pentru front. Multe școli au devenit depozite de materiale de război, iar săptămîna de muncă era de 7 zile. Transportul pe căile ferate era extrem de dificil, iar aprovizionarea cu bunuri de consum și combustibil foarte precară (p. 205—206).

Cu toate acestea, guvernul japonez refuza a capitula, așa încît în iulie 1945 președintele Truman a luat decizia de lansare a bombelor atomice. După cum a afirmat ulterior șeful executivului american, decizia de utilizare a armei atomice a fost de natură militară, destinată a contribui la terminarea războiului și ca urmare ea nu trebuie regretată (p. 275). Totuși considerăm că nici o rațiune de ordin militar nu poate servi ca scuză pentru un genocid de asemenea proporții. Cartea pe care am prezentat-o are marele merit de a fi reconstituit tabloul complet al evoluției Japoniei în anii 1936—1945, surprinzînd toate laturile existenței sociale. Cititorul are în față tabloul complex al vieții politice, economice și militare a Imperiului Soarelui Răsare în perioada menționată. De asemenea, autorul prezintă unele teze originale, chiar dacă nu total acceptate, asupra originilor, caracterului și cauzelor înfringerii agresiunii japoneze în timpul celui de-al doilea război mondial. În termeni foarte clari, istoricul american relatează desfășurarea principalelor lupte din Pacific din anii celui de-al doilea război mondial. Regretăm însă absența unei ținute științifice a lucrării după cum, din nou, apreciem că unele teze nu pot fi acceptate întrucît, în opinia noastră, nu oferă explicația reală și veridică a unor procese istorice.

Cu toate acestea, nu putem nega valoarea de ansamblu a volumului care răsună o utilă sinteză a istoriei Imperiului Soarelui Răsare în preajma și în timpul marii conflagrații a secolului nostru.

Nicolae Dascălu

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1877)*. Volum întocmit de Tudor Mateescu, București, 1975, 343 p. + 8 pl.

Fiecare nou volum de documente ce vede lumina tiparului trebuie salutat de istorici deoarece reprezintă un instrument de lucru, o înlesnire directă făcută activității de cercetare. Volumul lui Tudor Mateescu, publicat sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului răspunde necesității acute de material informativ resimțită în ceea ce privește Dobrogea.

Provincie românească aflată sub o copleșitoare stăpânire străină mai bine de 450 de ani, teatrul de război în repetate rânduri, liman de refugiu uneori, uriaș receptacol al conviețuirii românilor cu turcii, tătari și alte neamuri, Dobrogea rămâne încă un spațiu insuficient cercetat.

Dacă pentru perioada medievală ne putem îngădui editarea integrală a documentelor, epoca următoare, din pricina abundenței materialului, reclamă adoptarea volumelor selective. Este de altfel și formula la care s-a oprit editorul volumului de față. Cunoscător avizat al arhivelor referitoare la Dobrogea, autor a citorva zeci de articole întemeiate pe ele, Tudor Mateescu a cules din fondurile centrale și teritoriale un număr de 278 documente din anii 1830—1877.

Desigur, nici numărul nici tematica lor nu epuizează toate aspectele de viață locală dobrogeană. Felul cum au fost însă înmănușiate oferă sugestii și repere interesante pentru investigarea unor fațete felurite ale societății românești la mijlocul secolului XIX.

Ne-au reținut atenția în primul rând rapoartele carantinelor românești. Instituția ca atare — Comitetul Carantinelor — creată imediat după războiul ruso-turc din 1828—1829 ca un mijloc de apărare împotriva flagelului ciumii și holerei, a constituit, așa cum aveau s-o recunoască și observatorii

străini, o pavază pentru întreaga Europă. Dar rosturile punctelor de carantină înșirate de-a lungul Dunării nu sînt doar sanitare; deopotrivă de importantă rămîne activitatea de supraveghere a malului drept. Informațiile de ordin militar, economic, demografic, adesea politic chiar, pe care le furnizează rapoartele carantinelor conferă instituției noi dimensiuni. Și volumul de față conține mai multe documente din aceste categorii de cert interes.

Sînt semnalate abuzuri ale turcilor (autorități și particulari) față de români, fapt care a determinat refugierea frecventă a acestora în Țara Românească. Fenomenul, de proporții mult mai reduse, este sesizabil și în sens invers. Pentru mentalul individual al epocii este revelatoare și motivația: foamelea, războiul, „dorul de țară”, „supărări din partea arendașilor”, „mumă vitregă”, teama de turcire.

Mai sînt ilustrate relațiile curente de caracter economic privind în primul rînd aprovizionarea cu cereale a turcilor și subsumată ei contrabanda — practică intens mai ales în bălțile Dunării, favorizată fiind de configurația terenului.

Întregul volum atestă raporturi tensionate cu turcii: litigii pentru stăpînirea ostroavelor Dunării, răpiri de persoane, concentrări de trupe la Silistra, Hîrșova sau Babadag cu intenții dușmănoase, raiduri împotriva pichelelor românești de pe malul Dunării etc.

Semnalăm de asemenea ca utile pentru viitoarele cercetări documentele privind sprijinul acordat de guvernul român școlilor românești din Silistra și bisericii române din Tulcea.

O parte a mărturiilor, din păcate mult prea puține în comparație cu dimensiunile fenomenului, privesc transhumanța oierilor transilvăneni. Și în domeniul sanitar severitatea selecției s-a făcut resimțită. Așa în legătură cu epidemia de ciumă din 1837 de la Sudul Dunării există în Arhivele Centrale o serie de documente care, centralizate, oferă o imagine a proporțiilor flagelului în acel an. De pildă la Babadag se înregistrează 153

morți, în satele din jur 457, la Silistra 479, în ogrugul ei 877, la Hirșova 60 etc. (Cf. Arhivele Statului București, Fond Comitetul Carantinilor, dosarele 1163 1837, 3558 1837, 1134 B/1837 passim).

Dacă înțelegem parcimonia în cazul unor categorii de documente (cu privire la situația sanitară, activitatea târgurilor săptămânale, a bilciurilor, organizare administrativă etc.) nu împărtășim prodigialitatea editorului în reținerea faptului divers: chezași, bilete de liberă trecere pentru păstorii transilvăneni, corespondență privind restituirea cîte unui fugar, evaziuni mărunte vamale, furțișaguri, vite rătăcite etc. Oarecare monotonie imprimă volumului interogatoriile celor fugiți în Dobrogea și reveniți, chiar dacă, în mod neîndoios, atestă un climat psihologic de nesiguranță, de oprimare, care își găsea rezolvarea momentană în aceste evaziuni de cîteva ani.

Sînt unele rezerve de făcut în legătură cu modalitatea de editare. O anume încărcare a documentelor cu rezoluții neconcludente, stereotipe ca și explicarea în glosar a unor termeni ca bina, caraulă, cumpăt, edec, gonaci, lazaret, scumpătate, stei — îndeobște cunoscute. La fel indicele onomastic, adunînd niște anonimi, este interesant doar pentru procentajul etnic al deținatorilor.

Rezervele noastre nu pot umbri valoarea de necontestat a mănunchiului de documente astfel oferit cercetătorilor. El constituie un suport informativ notabil pentru o posibilă istorie a vieții cotidiene la Dunărea de Jos între 1830—1877.

Preocupările de istorie dobrogeană ale editorului, materializate deja concludent, cît și culegerea de față, ne îndreptățesc a aștepta o lucrare mai amplă, mai expresivă, privind provincia dintre Dunăre și mare. Este o datorie pe care, nu ne îndoim, Tudor Mateescu o va achita într-un viitor apropiat.

Georgela Penetea

M. BODINGER, *Catalogul cărții rare și prețioase, I, Incunabile și secolul XVI*, Iași, 1974, 215 p.; N. GAIDAGIS, *Catalogul cărților grecești, I (sec. XVI—XVII)*, Iași, 1974, 277 p. + II (sec. XVIII), Iași, 1975, 737 p.

În 1899, *Opiniile sincere* ale lui N. Iorga cu privire la viața intelectuală a României contemporane osindeau numeroase neajunsuri din organizarea principalei biblioteci iesene, *Ioanne Carugiani regnante*, între care lipsa

unui catalog mai bun decît cel întocmit de un biet slujbaş demult uitat, Cesar Cătănescu. La mai bine de un veac după apariția aceluși „catalog general”, Biblioteca centrală universitară din Iași, ale cărei colecții n-au încetat de a se îmbogăți de la 1868, are pentru cele mai vechi imprimare două noi cataloage, datorate osîrziei exemplare a bibliografiilor Martin Bodinger și Nikos Gaidagis. Fiecare din ele a fost conceput de sine stătător, încît unul înregistrează produsele tiparnițelor grecești din secolele XVI—XVIII, pe cînd celălalt se ocupă de „cărțile rare și prețioase străine” din aceeași perioadă (primul volum plîn la 1600), deci are în vedere, în mod inevitabil, și cartea greacă. Lucrările se completează reciproc și vor aduce însemnate foloase cercetătorilor români și străini. În ambele cazuri, principalul interes îl reprezintă însemnările de proprietate și alte adnotări marginale.

Printre informațiile cele mai vrednice de luare-aminte pe care le comunică inventarul lui M. Bodinger este aceea că Nicolae Costin avea, din biblioteca unei mănăstiri din Cameenița, un incunabil: comentariul lui Toma de Aquino la sentințele lui Petrus Lombardus (Veneția 1490). Semnăturile unor învățați de seamă din veacul al XVI-lea apar pe alte cărți: astfel, tragediile lui Eschyl în ediția Estienne din 1557 provin din biblioteca cunoscutului istoriograf ungur J. Zsamboky (Sambucus) (1531—1584). În relații personale cu acesta și cu H. Estienne, medicul Johannes Crato von Kraftheim (1519—1585) este probabil cel care a semnat pe lexiconul *Suida* tipărit la Veneția în 1514, iar Gavriil Dorotheides din Leontopolis (Lvov), în posesia căruia s-a găsit încă o ediție aldină, de astă dată un tratat medical, era unul din reprezentanții de frunte ai umanismului polon contemporan. Legăturile Moldovei cu Polonia vecină sînt exemplificate de numeroase cărți călătore. Aceași origine o au Sentințele ieziutului portughez Andres de Evora (Andrea Eborensis), editate la Paris în 1597 dar purtînd din 1604 iscălitura: „Johannes Sapiela studiosus hu manitatis”, acesta fiind desigur un descendent al ilustrei familii de magnați. De mai departe se dovedește a fi venit opera lui Martin Kromer, *De origine et rebus gestis Polonorum* (Basel, 1555), care a fost cîndva un dublet al Bibliotecii Bodleiene, făcînd însă parte din donația principesei Olga Gorceakov-Sturza.

Un număr de cărți și de manuscrise din biblioteca ieșeană au aparținut logofătului Toma Dimitriu din Castoria, traducător din grecește lăudat pentru învățătura sa și despre cariera căruia aflăm unele date necunoscute din notițele de pe un exemplar din cronică

lui Kedrenos editată la Basel de Xylander în 1566 : venit din Țara Românească în Moldova la 14 august 1758, a fost numit la 14 octombrie 1760 vtorii logofăt al mitropoliei și a fost căsătorit cu o Arghira. Că ar fi avut funcția de bibliotecar al Academiei domnești nu e încă dovedit îndeajuns. În orice caz, lecturile lui erau destul de cuprinzătoare și de alese : Homer, Herodot, Aristotel, Cassius Dio Eusebiu, Geografia lui Hrisantie Notaras, comentariul lui Teofil Coridaleu la Logica aristotelică. Avea și alte scrieri ale lui Coridaleu, după indicația Ariadnei Camariano-Gioran (*Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, 1974, p. 559), care chiar a încercat să-l identifice cu un elev al lui Evghenie Vulgaris, ceea ce se vădește imposibil, deoarece în 1759 Toma nu se găsea la Athos, ci la Iași.

Dintr-o însemnare a lui Lazăr Asachieviți, al carni nume a fost modificat ulterior : Leon Asachi, aflăm despre o călătorie a sa la Viena în 1799 și că fiul său, viitorul cărturar, a început să-l studieze pe Aristotel în 1805, deci la vârsta de 17 ani. Sint de relevant și alte citeva „ex libris” ale unor oameni de cultură români din secolul al XIX-lea pe cărți care au fost în mlinile lor : Costache Negri (pe un Budé, Paris, 1548, cumpărat la Constantinopol în 1862, când Negri era agent diplomatic la Poartă), Alexandru Hlasdeu (pe o ediție din 1526, de la Colonia, a lui Aulus Gellius), George Sion (pe cartea lui Lazaro Soranzo, *l'Ot'omanno*, Ferrara, 1598, procurată la Florența în 1894), Titu Maiorescu (un exemplar din Appian, editat la Leyda în 1560). Ca bibliotecar la Iași, Eminescu a răsfoit probabil *Turogracia* lui Crusius înainte de a o inventaria.

Asemenea precizări marunte înseamnă totuși mult pentru istoria unei biblioteci pentru atmosfera care o înconjoară.

Foarte rar, lectura de obicei anevoioasă a unor astfel de însemnări ar fi putut fi mai bună : *Piccolomini* și, poate, *Haller*, la nr. 11, *Ateneul român* din Dorohoi, nu „Atanasie Roman”, la nr. 188. Nr. 250, o ediție a lui Aristotel (Frankfurt, 1585), era în 1723 în posesia lui Atanasie *Skidas*, profesor la Moscova și tălmăcitor al lui Fénelon în limba greacă.

Masiva lucrare a lui Nikos Gaidagis în registrează, numai în partea apărută pînă acum, 903 titluri, dar pentru realizarea ei a fost necesară despuierea a mii de cărți, o muncă stăruitoare de aproape 13 ani, după cum ne asigură autorul. Amîndouă volumele sînt înzestrate cu indici onomastici și cronologici. Alte două volume urmează să cuprindă tipăriturile din veacul al XIX-lea.

Cărțile enumerate în ordinea datei lor de apariție, între 1502 și 1800, vin îndeosebi de la Veneția, Basel, Tübingen, Colonia, Frankfurt, Mainz, Geneva, Paris, Londra, Oxford, Leyda, ori au fost editate chiar la București și Iași. Cele mai multe erau menționate de Legrand sau Papadopoulos-Vretos, însă, pînă nu demult, unele n-au fost luate în evidența bibliografilor. O comparație cu bibliografia recentă a lui Philippos Iliou, *Προσθήκες στην 'Ελληνική Βιβλιογραφία*, I, 1515—1799 Atena, 1973, dă la iveală opt cărți foarte rare :

Gaidagis, I, nr. 221 =	Iliou, nr. 62
222 —	63
262 —	75
II, nr. 9 —	88
490 —	183
521 —	193
579 —	223
580 —	224

Ne vom mulțumi și cu acest prilej a spicui însemnările de interes istoric sau genealogic. În primul rînd se cuvine semnalată o carte a lui Dimitrie Cantemir, de Alessio da Sommarvera, *Tesoro della lingua greca volgare ed italiana* (Paris, 1709), cu iscălitura învățatului domn. Marele dicționar al lui Gherasim Vlăchos (Veneția, 1659) pare a fi trecut din mîinile dascălului constantinopolitan Dionisie Spandonis la Matei Brncoveanu, cel mai tînr din fiii domnului, apoi, după timpuria și tragica sa moarte, la nepotul său, beizade Șerban Duca, fiul lui Constantin-Vodă, intrînd în sîrșit în biblioteca fanariotului Nicolae Caragea. Hexabiblu lui Constantin Harmenopol (Veneția, 1741) făcea parte dintre cărțile doamnei Smaranda a lui Matei Ghica.

Citeva volume sînt danii domnești către Academia din Iași, de la Grigore Callimachi din 1765 și de la Grigore Al. Ghica din 1767 ; de asemenea, o carte din cele dăruite de Nicolae Mavrocordat în 1723 mănăstirii Văcărești. În 1728, Hrisantie Notaras, patriarh al Ierusalimului, înzestrează Academia din Iași cu mai multe cărți, între care *Odiseea* (Veneția 1542), fostă în biblioteca Academiei domnești din București. Altele sînt mărturia dărniceii patriarhului Antiohiei Silvestru, a cărui vizită la Iași în 1744 o amintește chiar o însemnare a acestui prelat. Mai tîrziu vor intra în bibliotecă o serie de cărți ale mitropolitului Veniamin Costachi, ba și cite una a succesorului său vremelnic, exahul Gavril Bănulescu. Din bibliotecii mănăstirești provin altele, de pildă de la lăcașul athonit Iviron. Ediția de la Paris, din 1638, a scrieiului Sfîntului Vasile cel Mare a fost la Neamț în timpul stăreției lui Paisie Velicicovschi. Colegiilor ieziuite din Padova și Ingolstadt le-au aparținut ediții din veacul al XVI-lea ale lui Flavius Josephus,

Oppian și Diodor. Semnătura: „Thomas Barlow, Oxford, 1632” pe operele Sfântului Grigorie din Nyssa (Paris, 1615) nu explică, din păcate, cum a ajuns acest volum în Moldova. În schimb, însemnările succesivilor proprietari ai unei ediții a omiliilor lui Ioan Hrisostomul (Eton, 1612) arată că, datorită de Robert Killigrew lui Mark Woodhouse, cartea a fost cumpărată la Londra de un Constantin dintre cărturarii greci care au vizitat Anglia în prima jumătate a secolului al XVI-lea, probabil același cu Constantin „nomikos” (jurist) al Marii Biserici din Constantinopol, fiind apoi adusă la Iași și dată de Vasile Lupu ctitoriei sale de la Trei-Ierarhi, unde mai târziu un călugăr a notat pe ea data numirii domnului Mihai Racoviță în 1703.

Asemenea consemnări nu sînt rare. Pe ediția din 1667 a *Mărturisirii ortodoxe*, Dima Gheorghiu blănar din Iași reține, alături de evenimente din viața sa personală, data fugii din țară a lui Alexandru-Vodă Mavrocordat și a familiei lui (27 ianuarie 1787) și, pe rînd, data mazăliei domnilor următori: Alexandru Callimachi (12 martie 1799), Constantin Ipsilanti (25 august 1801), Alexandru Suțu (septembrie 1802), Alexandru Moruzi (15 iulie 1806), Scarlat Callimachi (1 septembrie 1819). Pe un tipicon al mănăstirii Băbeni din județul muntean al Rîmnîcului este pomenită moartea năprasnică a domnului Moldovei Grigore Al. Ghica. Intrarea în Iași a lui Alexandru Callimachi (6 decembrie 1795) a dat prilej unei însemnări pe o tipăritură de la Rîmnîc din 1703. Cutremurele din 1774, 1778, 1779 și 1781 sînt menționate pe un Heortologhion din București de la 1701, ca și decapitarea lui Constantin Hangerliu în 1799, după care, cartea trecînd în Moldova, se adaugă: „1807, noiembrie în 10, au venit moscalii”. Notele memorialistice ale lui Gheorghe Bou, vâtaf al serdăriei Orheiului apoi, după 1812, diac la Birlad, căsătorit cu Safta Bantăș, vorbesc și ele despre cutremure de pămînt, războaie și răskoale („în 1819 s-au ridicat berbanții din Eș cu zurba asupra stăpînirii, fiind domn kirie Scarlat Alexandru Vvd.”). Interesant este că pînă în zilele noastre, după cum o dovedește un exemplar al operei lui Theodorot din Cyr (Halle, 1771), a continuat obiceiul însemnării pe carte a unor împrejurări istorice.

Ei înșiși, cititorii de odinioară merită să fie urmăriți. De pildă, pe o culegere a fragmentelor din opera unor sofîști (Leipzig, 1709) semnătura: „Stephani B.” este, fără îndoială, a elenistului brașovean Ștefan Bergler, cu atît mai mult cu cît cartea a fost editată de Thomas Fritsch, cu care eruditul a avut relații îndelungate. Dealtfel și numele lui Johann Albert Fabricius, ilustru învățat din Hamburg apropiat de mediul intelectual din care făcea

parte Bergler, sub ocrotirea lui Nicolae Mavrocordat, apare pe un volum din aceeași bibliotecă. Dicționarul lui Varinus (Veneția, 1712) a aparținut unui „vlădică Ștefan”, episcop de Buzău între 1719 și 1732, apoi mitropolit al Ungrovlahiei, și, mai târziu, lui Alecu Beldiman care și-a notat o listă de cărți cumpărate, între care Epistolele lui Cicero. Avem pe această cale informații despre biblioteca cunoscutului scriitor moldovean. Ar fi încă de luat în discuție bibliotecii boierești, ca a băneșei Safta Ruset, ale familiilor Kogălniceanu, Sion, Sturdza, sau, din Țara Românească, Brăiloiu și Văcărescu. Dimitrie Govdelas și Anania Kuzanos nu sînt probabil singurii profesori la Academia domnească din Iași ale căror cărți s-au păstrat aici. Membri ai familiei Hasdeu, Tadeu, Alexandru și Bogdan, împreună cu D.A. Sturdza și Maioreșu au contribuit și ei la sporirea aceleiași colecții, urmați de C. Erbiceanu, unul din priinii istorici ai culturii grecești în țările române, și de bibliofiliul Pavel Gore și Sever Zotta (ale căror adnotări se găsesc pe rarismul lexicon ruso-greco-latin de la Moscova, 1701).

Catalogul atrage atenția asupra tipăririi la Iași a *Mărturisirii* revizuite a lui Chiril Lukaris, consecință a sinodului ce tocmai avusesse loc, dar această ediție din 1642 era de mult cunoscută. Cele două poezii omagiale dedicate în 1745 de Constantin Daponte lui Ioan N. Mavrocordat, domnul Moldovei, și transcrise pe un exemplar al *Syntagmation*-ului lui Hrisantie Notaras din 1716 au fost compuse spre a fi gravate pe noua flintină de la Păcurari. Publicarea textului *Στασμοί ένος φιλελληνος*, redactat de Emile-Claude Gaudin, secretar de ambasadă al Republicii Franceze și tribun în vremea Consulatului, aduce noi date cu privire la cel dintîi diplomat francez acreditat la București, în 1795-1796.

Într-un cuvînt, cele două lucrări nu sînt numai utile de consultat, ci trebuie citite. Ele aduc dovada afluenței cărții grecești și chiar a numărului relativ mare de cărți occidentale care au pătruns, deși cu întîrziere uneori, în țările române. A doua concluzie este că aceste cărți au circulat nestîljenit din Țara Românească în Moldova.

Autorii au dat temeinice instrumente de lucru. Sugestiile pentru studii viitoare nu lipsesc. Prin asemenea publicații, Biblioteca centrală din Iași, care, să nu uităm, este o bibliotecă universitară, își afirmă legătura cu înaintașa sa alcătuire pe lângă vechea Academie domnească și se arată demnă de această tradiție, pășind cu avînt către îndeplinirea menirii sale de așezămînt pururi viu și activ al culturii românești.

Andrei Pippidi

GHEORGHE LUCHESCU, *Lugojul cultural-artistice*, Timișoara, 1975, 418 p.

Profesorul Gheorghe Luchescu, bun cunoscător al fenomenului cultural din Banat, semnează această vastă monografie care-și extinde preocupările asupra rolului artistic jucat de municipiul Lugoj în trecut și prezent.

După o introducere privitoare la trecutul istoric al orașului, lucrarea cuprinde patru capitole: I. Tradiții, II. Personalități, III. Contemporaneitate și ultimul capitol conținând aprecieri ale unor scriitori și oameni de cultură despre activitatea cultural artistică desfășurată la Lugoj.

Din paginile monografiei aflăm astfel că orașul e amplasat pe o veche stațiune din n-olitic și civilizația bronzului, iar prima atestare documentară este din anul 1242 când se hotărăște refacerea cetății devastată de marea iuvație tătară din 1241 (p. 10). Căitatea și orașul Lugoj apar apoi mereu în documentele veacului al XIV-lea începând cu lista decimelor papale din 1333-1335 și până la călătoriile din veacul al XV-XVI-lea Antonio Bonfini și Antonio Possevino, precum și Evlia Çelebi din veacul al XVII-lea.

Dezvoltarea mășteșugurilor și a comerțului a dus la formarea unei burghezii care era destul de puternică începând cu a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, iar în 1811, înainte de revoluția 1848, breslelor din Lugoj li se acordă diploma de privilegiu semnată de împăratul Ferdinand I. Primele obiective industriale nu se construiesc decât în a doua jumătate a veacului al XIX-lea: Moara șpăncască (1863), Fabricile de cărămidă și țiglă (1888), Uzina electrică (1899) (p. 11).

Burghesia română din Lugoj, influențată de ideile Marii revoluții burgheze din Franța, înființează în acest oraș societatea secretă „Constituția” alcătuită din meseriași și intelectuali care a premers acțiunea antifeudală a lui Eftimie Murgu din 1841-1844 și revoluția de la 1848, care și-a dezvoltat dezideratele în cele două adunări de la Lugoj din 4/16 mai și 15/27 iunie (p. 12-13). Odată cu apariția industriei ia naștere și proletariatul și primele forme ale mișcării muncitorești au fost asociațiile de întraajutorare care iau ființă în Lugoj în anul 1873. Dar orașul Lugoj mai are și o altă importanță în istoria mișcării muncitorești: aci a avut loc în 1905 congresul de constituire a secției române a P.S.D.U. și tot aci în anul 1906 apare ziarul „Adevărul”, primul organ în limba română a mișcării muncitorești a românilor din Austro-Ungaria. În perioada 1906-1918 muncitorimea lugojeană se remarcă prin numeroase acțiuni anti-războinice și de unire a Banatului cu România (p. 13). Lugojul are delegatul său la Conferința

de constituire a P.C.R., iar în 1922 se înființează o secție a P.C.R. care duce o activitate neobosită îndeosebi în timpul celui de-al doilea război mondial, ajutând cu arme și alimente detașamentul de partizani condus de Ștefan Plavăț (p. 13).

În Capitolul doi se examinează trecutul și prezentul instituțiilor culturale ale orașului. De la modesta școală românească înființată în 1770 de Obercnezul Gavrilă Guran, unde în decursul celor două veacuri au funcționat cadre didactice înaintate care s-au devotat cultivării maselor ca Gheorghe Joandrea, Ioan Mihuț, Vasile Nicolescu, Ion Vidu și alții și până la situația de azi când numărul elevilor depășește 7200 iar al cadrelor didactice se apropie de 500, s-a parcurs un drum lung și spinos (p. 17-20).

În 1855 se înființează Casina română care a avut un rol pozitiv în procesul de culturalizare a maselor prin așa-numitele „conveniri sociale”. În cadrul Casinei au dus o activitate susținută Traian Vuia, Coriolan Brediceanu, Valeriu Braniste, Petru Groza, Tiberiu Brediceanu și alții, prin conferințe și audiții muzicale (p. 21-22). Extinderea „Astrei” în Banat se face prin adunarea de la Lugoj din 1896, când se proclamă „principiul solidarității naționale pe terenul cultural”. Condusă de cărturari luminați ca Coriolan Brediceanu, urmat de istoricul George Popovici, Astra a înființat până la 1912, 12 biblioteci extinzându-și activitatea în 111 comune (p. 22-25).

Societatea de lectură din Lugoj datează — după autor — din anul 1843 și a fost înființată la propunerea lui Constantin Udria (p. 25). După o întrerupere în timpul absolutismului, ea își reia activitatea în 1865 funcționând până la desăvârșirea unificării statale (p. 25-26). Au mai funcționat și alte societăți de lectură ca aceea a elevilor liceului „Coriolan Brediceanu”, a femeilor române sau a sodailor români din Lugoj (p. 27-28). Pentru promovarea cîntecului românesc din Banat în 1928, Ion Vidu împreună cu Iosif Veleanu și Filaret Barbu, înființează „Asociația Corurilor și Fanfarelor din Banat” care cuprindea 300 de coruri și 80 de fanfare scoțînd și o revistă proprie (p. 28-30).

Prima tipografie a fost înființată în 1852, dar prima tipografie românească se înființează abia în 1912 de Gheorghe Țăranu care a desfășurat o remarcabilă activitate publicistică locală ca și tipografia lui Trauenfeller, a lui Sziklai și Auspitz. Autorul înșiră lista lucrărilor apărute în aceste tipografii dintre care reținem: studiile istorice ale lui I. Boșoș, ale lui Tr. Simu, ale lui George Popovici, Victor Birlea, Petru Nemoianu și alții (p. 30-32). Presa locală apare încă din 1853 prin înființarea ziarului „Lugoscher Anzeiger” care și continuă apariția până la 1861. Între

1879—1881 profesorul Iosif Tempea scoate ziarul „Deșteptarea”, iar în 1901 apare ziarul „Drapelul” (sub redacția lui Valeriu Branște) care și are merite deosebite în lupta de emancipare socială și națională a românilor din Banat.

O mențiune specială merită capitolul consacrat activității muzeistice și monumentelor istorice ale orașului (p. 152—160). Începutul foarte modest datează din 1905, continuat în perioada interbelică de Ioan Borș și profesorul Traian Simu. Astăzi muzeul municipiului are o pinacotecă a pictorilor locali și trei secții: istorie-archeologie, istoria locală și etnografie. Personalul muzeului a întreprins numeroase săpături arheologice dintre care cea mai importantă e cea de la Susani unde s-au descoperit piese de ceramică din epoca fierului (p. 154). Sint amintite, de asemenea, cele mai importante monumente istorice ale orașului.

Remarcăm de asemenea capitolul închinat personalităților orașului în domeniul artei și culturii. Este o mică enciclopedie cuprinzând date despre viața și opera celor peste 50 de figuri mai reprezentative, originare din acest oraș, ce au contribuit la îmbogățirea gândirii și creației artistice pe plan național și universal.

Un rezumat în limbile de circulație, urmat de o vastă bibliografie riguroasă și științific selectată, la care se adaugă și un indice alfabetic, încheie valoroasa monografie a lui Gh. Luchescu.

Era desigur interesant dacă autorul ar fi scos în evidență forța militară pe care Lugojul și Caransebeșul o reprezenta în evul mediu, fiind în stare să ridice pe picior de război o armată de 16 000 de oameni. Vitejia și calitățile militare ale lugojenilor au fost unanim apreciate începând cu Bonfinius, Antonio Possevino, George Martinuzzi și împăratul Ferdinand de Habsburg.

Alături de Gh. Luchescu cit și alți cercetători atribuie înființarea societății de lectură din Lugoj în anul 1848. În realitate societatea de lectură e anterioară acestui an. Încă din 1846, Nicolae Tincu Velia anunța pe George Barișiu că în Lugoj „s-a încheiat de curând o

Societate Literară, care înființând o bibliotecă, după zisa lor stabilă voie de a se abona la toate cărțile românești ce se vor tipări în viitor, prin urmare și la cele care vor vedea lumina în București, sub numele: „Biblioteca Universală”. Societatea a funcționat deoarece în scrisoarea din 15/27 iulie 1846, N.T. Velia trimite lui G. Barișiu actul de abonament al societății de lectură din Lugoj la Biblioteca Universală din București. (I. D. Cuciuc, *Nicolae Tincu Velia, viața și opera*, București, 1945, p. 251—254). Dar chiar în 1848, când societatea s-a reactivat prin hotărârea adunării de sub punctul 13 se stabilea înființarea unei „societați culturale române pentru adunarea gândurilor laolaltă și pentru gonirea tuturor stângacelor păreri din capetele crudului popor”.

Era indicat dacă la biografiile lui Valeriu Branște și Coriolan Brediceanu s-ar fi scos în evidență tendința lor de apropiere și colaborare cu mișcarea muncitorească așa cum s-a relevat într-un studiu publicat în coloanele acestei reviste (*Aspecte ale colaborării Partidului Național Român din Transilvania cu mișcarea socialistă*, „Studii”, 1968, nr. 1, p. 89—102). Nuvela „Piatra Credinței” a lui Coriolan Brediceanu este o nuvelă istorică intrucit tratează un episod din timpul stăpînirii otomane în Banat, iar cealaltă nuvelă „Fira” e inspirată din obiceiurile populare (p. 57). Vincentiu Babeș n-a fost ales deputat în Dieta din 1848, ci abia în 1861, deci Murgu n-a fost în Dieta din 1848 „alături de V. Babeș” (p. 86).

În timpul revoluției din 1848, Timișoara n-a fost ocupată de trupele revoluționare maghiare. Deci cum a ajuns vioristul Nica Iancu „la Timișoara în tabăra revoluționarului Kossuth” care n-a fost în acest oraș? (p. 76).

Dar pe lângă aceste observații și altele de detaliu, lucrarea lui Gheorghe Luchescu a reușit să ne redea viața cultural artistică a unui oraș, în trecut și prezent și din acest motiv, credem că exemplul lui trebuie urmat și de alte orașe.

Marian Stroia

ISTORIA UNIVERSALĂ

DR. ALI HADRI, *Këshillat nacionalçlirimitare në Kosovë (1941—1945)* (Consiliile de eliberare națională în Kosova (1941—1945), Prishtina, 1974, 208 pagini).

Specialist în problemele luptei de eliberare națională din Balcani, istoricul Ali Hadri — decanul facultății de filozofie al Universității din Prishtina, s-a ocupat în mod deosebit

de felul cum s-a desfășurat mișcarea de rezistență antifascistă din provincia Kosovo. Autor a mai multor lucrări pe această temă, Ali Hadri a editat și o interesantă monografie asupra nașterii și dezvoltării puterii populare în această provincie, a activității Consiliilor de eliberare națională. Meritul principal al lucrării de față constă în faptul că autorul a reușit să sesizeze în mod just cele mai esen-

țiale probleme ale fiecărei etape, să dea o interpretare adecvată documentelor cercetate și să creeze cu sensibilitate o schiță reală a întregii vieți social-politice și economice a provinciei Kosovo în anii grei ai perioadei celui de-al doilea război mondial.

Cartea are două părți mari, fiecare cu mai multe capitole, întregite și de reproducerea unor fotocopii după documentele mai însemnate. Partea I-a a lucrării, intitulată: „Prima etapă a dezvoltării puterii revoluționare în Kosovo (1941-1943)”, se ocupă cu analiza formării și dezvoltării puterii revoluționare în această provincie, subliniindu-se condițiile deosebit de grele existente în această parte a Iugoslaviei unde monarhia dusese o politică cruntă de asuprire a albanezilor, iar forțele de ocupație italiene și germane căutau să exploateze această situație, încurajând forțele reacționare naționaliste și susținându-le în acțiunea lor împotriva comuniștilor, care se străduiau să organizeze masele populare în lupta de rezistență antifascistă.

Partidul Comunist Iugoslav ducea o muncă susținută pentru mobilizarea maselor populare, indiferent de naționalitate sau confesiune religioasă, la mișcarea de eliberare națională, la lupta armată împotriva ocupanților fasciști. În același timp arată că organizarea puterii revoluționare în teritoriile eliberate este o condiție necesară în mobilizarea tuturor forțelor umane și materiale ale poporului, „sistemul puterii populare înarmate fiind unul din factorii hotărâtori în transformarea răscoalei în luptă populară generală pentru eliberarea țării” (pag. 14). Sarcinile principale ale consiliilor populare constând în „satisfacerea tuturor nevoilor unităților de partizani, asigurarea nuncii în spatele frontului, organizarea vieții economice pe teritoriul eliberat, întărirea legăturilor cu unitățile de pe front”.

La 26-27 noiembrie 1942, când s-a întrunit adunarea constitutivă a Consiliului antifascist de liberare națională a Iugoslaviei, s-a hotărât extinderea și consolidarea puterii populare în toate zonele țării. Munca politică desfășurată de comuniști în spiritul înfrățirii între naționalități diferite, a dat rezultate și în provincia Kosovo unde masele populare încep să se apropie tot mai mult și să se alăture mișcării de eliberare națională, luptei armate contra ocupanților fasciști. Autorul arată că masele de albanezi au căpătat încredere în comuniști deoarece ei erau adevărații luptători cinstiți împotriva fascismului, iar consiliile populare demonstau în mod practic unitatea celor trei naționalități din această provincie: albanezi, sârbi și munte-negri, lupta pentru înlăturarea sovinișmului. În octombrie 1943, s-a format Consiliul Național de Eliberare pentru Kosova și Metohia, care avea să dea un nou impuls

și organizării puterii populare în această provincie.

C-a de-a II-a parte a cărții, care este mai substanțială în informații și cu multe date referitoare la lupta de eliberare națională din Kosova, se intitulă „Etapa a doua în dezvoltarea Puterii revoluționare în Kosova (1943-1945)”, unde autorul reproduce texte semnificative din documentele vremii, în care se reflectă hotărârile Consiliului Regional de Eliberare, cucerirea puterii revoluționare în toate teritoriile eliberate. Consiliile populare au format sectoare de activitate pe domenii, au organizat economia și în același timp au desfășurat și o luptă susținută împotriva reacțiunii și a trădătorilor, combătând și demascând acțiunile organizației „Bali Kombëtar” și a celor din mișcarea „cetnicilor”. Autorul subliniază faptul că „formarea Consiliului Regional (al Kosovei, n.n.) a avut o mare importanță în istoria mișcării de eliberare națională și a puterii revoluționare, ca și pentru autonomia Kosovei” și că „în prima jumătate a anului 1945 sistemul puterii revoluționare cuprinsese întregul teritoriu al Kosovei” (pag. 181). Sunt descrise, cu forță emoțională, situația deosebită din satele albaneze, felul în care s-a pus și s-a rezolvat problema națională, unitatea tuturor patrioților împotriva ocupanților fasciști, precum și teroarea cumplită deslănțuită de trupele germane și în această regiune.

Cartea se încheie cu un scurt rezumat în limba germană, un indice de nume și altul geografic, utile mai ales cititorului străin. Desigur, că având în vedere că limba albaneză nu este de mare circulație, iar rezumatul numai în limba germană nu este insuficient unor cercuri mai largi de lectori, ar fi fost necesar ca rezumatul lucrării să se fi dat și în limbile franceză, engleză și rusă, textele integrale a unor documente mai importante să fi fost prezentate în anexă, la sfârșitul lucrării, în fotocopii după original, cu scurte explicații în limba albaneză și poate și într-o limbă străină de mare circulație.

Cartea lui Ali Hadri este deosebit de interesantă și utilă specialiștilor dar și cercurilor de lectori interesați în cunoașterea problemelor de istorie din sud-estul european.

Gelcu Maksutovici
și Filip Teodorescu

S. A. LAZUTKA, *I Litovskij Statut — feodal'nyj kodeks Velikogo knjažestva Litovskogo*, Vilnius, 1974, 211 p.

Istoria dreptului feudal în Marele cnezat al Lituaniei — aflat în 1386 în uniune cu Regatul polon — a cunoscut trei coduri de

legi, numite *statute lituaniene*, apărute toate în sec. al XVI-lea: 1529, 1566, 1588. Ele cuprindeau dreptul de stat, funciar, penal, procesual, succesoral, și au fost redactate în limba bielorusă veche, limbă oficială a cancelariei Marelui cnezat al Lituaniei; de repetate ori au fost traduse (în latină, polonă, rusă), iar ultimul dintre ele, cel din 1588, a rămas în vigoare, prin unele părți ale sale, în Bielorusia răsăriteană, pînă în 1831. Printre izvoarele lor se citează *Russkaja prauda*, privilegiile din 1447, 1529, hotărîri judecătorești, dreptul roman, polon, german etc.

Istoriografia statutelor lituaniene, care numără după aproape două secole de existență un lung șir de titluri, obține o nouă realizare prin studiul lui S.A. Lazutka, elaborat la catedra de istorie a R.S.S. Lituaniene de la Facultatea de istorie a Universității de stat din Vilnius, publicat în limba rusă. Specialistul lituanian, aplecîndu-se asupra Primului statut, delimitează trei arii mari de probleme, ale istoriografiei acestuia: 1) studiul izvoarelor Statutului 2) descrierea paleografică și analiza textologică a variantelor manuscriselor păstrate și 3) analiza conținutului Statutului și a cauzelor apariției lui. Volumul de față este consacrat doar exegezei celui de-al treilea punct. Autorul nu insistă asupra cercetării stării țărănimii, reflectată în Statut, întrucît aceasta a constituit obiectul unui studiu separat¹. Izvorul de bază al studierii problemelor anunțate este însuși Primul statut, cercetat scrupulos în toate manuscrisele păstrate; patru originale și două traduceri: (în latină și în polonă). Cel mai des este citat manuscrisul Dzialyński aflat la Biblioteka Narodowa din Varșovia.

Primul statut lituanian, proiectat de la începutul sec. al XVI-lea, adoptat la seimul de la Vilnius din 1529 a intrat în vigoare la 29 septembrie a aceluiași an și a rămas în vigoare pînă la adoptarea următorului statut în 1566. Spre deosebire de cel de-al treilea, promulgat în formă tipărită, Primul statut — ca de altfel și cel de-al doilea — s-a răspîndit numai în copii manuscrise, Prima lui ediție datează din 1841 și aparține lui T. Dzialyński, ultima a apărut în 1960 sub îngrijirea lui K. I. Jablonskis².

În monografia lui S. A. Lazutka o amplă prezentare și analiză (peste 40 de pagini) a istoriografiei Primului statut precede tratarea

celor două mari probleme anunțate: cauzele apariției Statutului și analiza conținutului lui.

Rădăcinile Primului statut lituanian sînt depistate în profundele schimbări social-economice, în lupta de clasă, în însăși societatea feudală lituaniană, în situația ei internă și internațională. Astfel dezvoltarea forțelor de producție, diversificarea vieții economice și repercusiunile acestora pe plan social au solicitat reglementări juridice. Complexitatea relațiilor internaționale ale Lituaniei multi-naționale a impus echivalarea drepturilor diferitelor categorii ale clasei stăpînitoare, indiferent de apartenența lor confesională și națională, unirea și consolidarea lor în fața pericolului extern. Acestea sînt, în concluziile autorului, principalele cauze ale apariției Primului statut lituanian. El reflectă totodată nivelul cultural al societății care l-a generat și poartă fără îndoială pecetea Renașterii.

Paternitatea Statutului continuă să rețină atenția istoriografiei, întrucît izvoare directe în această privință lipsesc. Opiniile majorității specialiștilor converg în a atribui principalul rol în redactarea acestui cod de legi cancelarului Marelui cnezat al Lituaniei, lui A. Goštautas (Gasztold), care a fost probabil secundat activ de A. Vežajla, secretarul curții regale de la Cracovia cît și de principalii scribi ai cancelariei cnezale și de Rada panilor.

Din analiza conținutului acestui cod de legi, care constituie miezul monografiei lui S. A. Lazutka, reținem, că Primul statut lituanian a fost un monument unic al dreptului statului feudal lituanian, reflectînd drepturile și privilegiile clasei stăpînitoare și relațiile social-politice ale societății feudale de la sfîrșitul sec. al XV-lea și începutul sec. al XVI-lea. Autorul este de acord cu concluzia istoriografiei anterioare, că acest Statut a consolidat starea excepțională a magnaților, care în luptă cu șleahța, în epoca data, au ieșit biruitori, însă consideră esențială o altă teză, anume că Primul statut a fixat juridic situația privilegiată a clasei proprietarilor funciari în raport cu celelalte clase asuprite, asigurîndu-i asupra acestora stă pînire nelimitată. Acest statut lituanian a fost cel dintîi cod de legi obștesc, general valabil în tot statul, căci privilegiile și drepturile s-au fixat pînă pentru întreaga clasă a feudaților independent de cenzul de avere și apartenența confesională (națională) a acestora (care generase discriminări) și a cuprins toate fînturile Marelui cnezat al Lituaniei. Privilegiile clasei de proprietari funciari ca stare socială, cît și privilegiile personale obținute toate anterior de la marii cnezate au fost nu numai codificate, ci și considerabil lărgite. Prin această legiferare au dobîndit acces la ele și membrii claselor inferioare de stăpî-

¹ E. Gudavičius, S. Lazutka, *Process zakre poščeni ja krest'janstva Litvy i ego otrazhenie v I Litovskom Statute 1529 g.* Istoriija SSSR, Moscova, 1970, nr. 3.

² *Statut Velikogo knjažestva Litovskogo 1529 goda.* Sub red. lui K. I. Jablonskis, Mînsk, 1960.

nitori. Fixând privilegiile clasei stăpînitoare asupra pămîntului, direct sau indirect s-au fixat și drepturile acesteia asupra țăranilor. Serviciul militar în spiritul acestei codificări nu este doar o obligație, dar și un privilegiu exclusiv al clasei proprietarilor de pămînt. Cel mai mare spațiu (Capitolul al VI-lea) este afectat în statut sistemului judecătorec și procedurii juridice feudale. Normele dreptului penal, multe aflate dinainte în practica judecătorească locală, au căpătat în Statut deplină formulare și au dobîndit putere de lege. Fixînd în diferite domenii ale dreptului privilegiile stăpînitorilor, Statutul surprinde totodată, ascunsă sub terminologia pestriță, scara ierarhică a clasei dominante: prelați, cnezi, pani, șleahță etc. În vîrfurile acestei scări ierarhice se află marele cneaz, cel mai puternic feudal, monarh, șef al puterii legislative și de stat. Statutul reglementează de asemenea funcțiile și prerogativele diferitelor organe de stat, ale demnitarilor, ale Radei panilor (Sfatului) și ale seimului.

La capătul acestei prezentări se impun cîteva observații critice. Constatînd, că în Prinul Statut marele cneaz este cel mai adesea intitulat *gospodar*, titlu neatestat în *Russkaja pravda* dar cunoscut *Zakonik-ului lui Stefan Dušan* (1319) și diplomatiei medievale române în care s-a folosit slavona, istoricul lituanian presupune, că acest termen a pătruns în limba cancelariei Marelui cneaz al Lituaniei — bielorusa veche — de la slavii de sud prin țările române și teritoriile ucrainiene meridionale. La sfîrșitul sec. al XIV-lea și prima jumătate a celui de-al XV-lea el era folosit și în intitularea unor cnezi lituanieni locali (Liubart Gediminovič, Svidrigailo), la începutul veacului al XVI-lea s-a păstrat exclusiv în titulatura marelui cneaz (p. 130). Observațiile, de altfel de amănunt pentru tematica și structura lucrării dar importante pentru noi privesc două chestiuni: 1) Termenul de *gospodar* nu este general răsîndit în diplomația slavo-română, așa cum se înțelege din cele scrise în prezenta lucrare. El a fost folosit doar în intitularea domnilor Moldovei, cîtă vreme în documentele emise de domnitorii Țării Românești calitatea emitențului era desemnată prin termenul *gospodin*, amîndouă avînd semnificația de *domn*³. 2) Se tie că în diplomația slavo-română, limba slavonă de redacție românească — a fost utilizată pînă în sec. al XVII-lea, cînd s-a impus în această funcție limba română și nu pînă la începutul sec. al XIX-lea cum

afirmă S. A. Lazutka (p. 130). Intitulația slavonă a domnilor a persistat o vreme și în documentele ulterioare veacului al XVII-lea, dar limba în care acestea erau scrise nu mai era slavonă, ci română. În realitate în secolul al XIX-lea s-a renunțat la folosirea alfabetului chirilic în scrierea românească.

Trebuie subliniat în încheiere, că prin cartea istoricului lituanian S. A. Lazutka specialiștii au dobîndit într-o limbă de circulație, un studiu util în privința cauzelor apariției Primului statut lituanian și a analizei conținutului acestuia, precedate de o nu mai puțin folositoare analiză a istoriografiei lui.

Ján Sjkora

FORREST C. POGUE, *George C. Marshall: Organizer of Victory 1943—1945*, New York, The Viking Press, 1973, 683 p.

Forrest C. Pogue este unul dintre istoricii americani de notorietate; el ocupă unul din locurile principale în echipa de specialiști științifici care a elaborat marea serie a istoriei oficiale a participării armatei terestre americane la cel de-al doilea război mondial (amintim că în acest «team» celebru intră Louis Morton, Maurice Matloff, Martin Blumenson, Earl F. Ziemke, Charles B. MacDonald, Gordon A. Harrison etc.).

Preocupările sale științifice se întind pe un registru foarte larg: de la războiul de independență american — așa cum o vedește comunicarea sa intitulată *Schimbare revoluționară în arta războiului*, ținută în mai 1974 la academia militară West Point din New York — pînă la problemele militare și politice ale participării americane la cel de-al doilea război mondial, punct central al activității sale. În prezent este director al fundației științifice George C. Marshall și al bibliotecii Marshall din Lexington (statul Virginia). Începînd din 1956 Forrest C. Pogue, apropiat al lui Marshall în cursul ultimului mare război, se dedică studiului aprofundat al personalității acestuia, devenindu-i cel mai autorizat biograf. Primele două volume ale biografiei pe care i-a consacrat-o — primul intitulat *Formarea unui general*, acoperă perioada cuprinsă între anii 1880—1939 iar cel de-al doilea, *Test și speranță*, faza inițială a celui de-al doilea război mondial, 1939—1942 —, își găsesc urmarea firească în volumul căruia îi consacram această succintă înseamnăre.

Despre activitatea generalului Marshall s-au exprimat în termeni elogioși, eminente

³ Vezi *Documente privind istoria României, Introducere*, vol. II, D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, p. 78. În diplomația slavo-română proveniența lui *gospodin* este căutată în cancelaria srbă, iar al lui *gospodar* în cancelariile ruse din Polonia. *Ibidem*, p. 84.

personalităţi americane şi străine. Cităm câteva: mareşalul britanic Alanbrooke — „arhitectul şi constructorul celei mai puternice şi mai perfecţionate armate terestre din istoria americană”; primul ministru britanic Winston Churchill — „organizatorul victoriei”, apelativ pe care Pogue l-a împrumutat pentru titlul celui de-al treilea volum al biografiei; Bernard Baruch — „primul strateg global”; etc. etc.

Indiferent de spusele cutărei sau cutărei persoane sau personalităţi un fapt este cert: ca şef de stat major al armatei terestre americane generalul Marshall comanda în mai 1945, la sfârşitul războiului în Europa, o armată americană (forţe terestre şi aeriene) care însumau 8,3 milioane oameni aflaţi pe 9 teatre de război răspândite pe întregul cuprins al planetei.

În 1897 viitorul general Marshall era cadet în primul an al Institutului militar din Virginia. Cariera sa este punctată de misiuni în afara teritoriului american — ceea ce, subliniază Pogue, l-a făcut ca „niciodată [...] să nu împărtăşească un punct de vedere îngust asupra problemelor mondiale” şi să „ştie că interesele americane se află dincolo de frontierele trasate”¹ — în Europa (în cursul primului război mondial) şi în Extremul Orient (1913, 1924—1927). După întoarcerea din Extremul Orient, timp de 5 ani, este adjunctul comandantului pentru probleme de instrucţie militară la Şcoala de ofiţeri de infanterie de la Fort Benning (statul Georgia). Aici Marshall are ca instructori, elevi sau colegi circa 160 din viitorii generali ai armatei americane, printre care Omar Bradley, Matthew Ridgway, Bedell Smith, Joseph Stilwell, Joe Collins. În 1938 Marshall este numit şef al Direcţiei planuri de război din Ministerul de război american. Până la această numire a avut funcţii de comandă a procesului de instruire a Gărzii naţionale şi a ofiţerilor de rezervă în statele Georgia, Carolina de sud, Oregon, Illinois. În 1939 a fost numit şef al statului major al armatei terestre americane, funcţie pe care a deţinut-o până la sfârşitul războiului.

Al treilea volum al biografiei lui Marshall acoperă o perioadă crucială în istoria celui de-al doilea război mondial (1943—1945) şi atinge, cum este şi firesc dealtminteri, problemele principale ale planificării şi repartizării strategice a forţelor şi mijloacelor militare americane pe diferite teatre de acţiuni

militare; ale cooperării aliate, îndeobşte anglo-saxonă, în chestiunile pendente de conducerea războiului; ale relaţiilor între forurile de decizie politico-militară americane cu statele europene aliate etc. Marshall, ca şef de stat major al armatei terestre americane, a avut un cuvânt foarte greu în structura de comandament aliată, anglo-americană — CCS (Combined Chiefs of Staff — Comitetul reunit al şefilor de stat major) — a jucat, în fiecare din chestiunile cît de cît importante privind conducerea şi desfăşurarea unui război la proporţii planetare, rolul său bine determinat. Tocmai de aceea valoarea ştiinţifică a lucrării lui Forrest C. Pogue poate fi calificată drept meritorie, pentru că adaugă fondului informaţional al uncia sau alteia dintre probleme, date şi fapte care înlesnesc sau întregesc interpretarea istorică.

Fără a epuiza nici pe departe calităţile ştiinţifice etalate de cartea lui Pogue, mai semnalmă că ea face distinct mecanismul foarte complex al luării deciziilor şi nu mai puţin, în foarte multe cazuri, al îndeplinirii lor — pe plan militar şi la scară mondială. Pentru cei interesaţi să cunoască integral, de pildă, motivaţia disputei americano-britanice privind modul de continuare a operaţiilor în vara anului 1944 pe teatrul de acţiuni militare mediteranean, parcurgerea capitolului „Despre De Gaulle şi canalul Ljubljanei” (p. 391—420) este indiscutabil benefică.

Dar cartea lui Pogue asociază acestei mai sus-pomenite valori ştiinţifice o alta, intenţionată ca esenţială, şi a cărei natură se poate plasa în planul narării biografice excelente. Ne sînt înfăţişate nu altă modul de edificare a puternicului organism militar care a fost armata americană în cursul ultimului conflict, nu doar modalităţile efective de conducere a războiului pe plan global, nu numai drumul de luptă al armatelor americane în Europa occidentală pînă la „sfârşitul în Europa” (cap. XXVIII) sau eforturile de construire a „Drumurilor spre Tokio” (cap. XXII), dar în fiecare dintre aceste mari secţiuni de interes nemijlocit istoric, şi în multe, multe altele, este prezent Marshall. Şi bineînţeles într-o biografie a lui prezenţa sa este covârşitoare. Este detaliat pînă la amănunt rolul pe care l-a avut în cele mai ample sau de minuţie chestiuni, ne este înfăţişat programul său de lucru, colaboratorii apropiaţi ne sînt creionaţi în efortul, răsplătit de reuşită, de a reconstitui stilul şi metodele de lucru ale unui lider militar de anvergură.

Această prezenţă a lui Marshall în carte se reazimă permanent pe străduinţa biografului de a impune ca posibil modelul complexului uman al acestui lider militar pe care îl admiră necondiţionat. Din minuţiozitatea recon-

¹ Forrest C. Pogue, *George C. Marshall: Global Commander*, The Harmon Memorial Lectures in Military History, Number Ten, United States Air Force Academy, Colorado, 1968, p. 6, 7.

stătuirii caracterului lui Marshall, efectuată de Forrest C. Pogue, se desprinde motivația celor afirmate atunci de cei care au lucrat cu el sau ulterior de cei care i-au studiat activitatea. Cităm iarăși citeva din remarcile făcute asupra calităților și convingerilor care au marcat devenirea ca militar a lui George C. Marshall: Dean Acheson — „imensitatea integrității, noblețea și frumusețea caracterului”, Adlai Stevenson — stăpânirea de sine. Dwight Eisenhower — constanța. Sau simplificând ceea ce a înfățișat abundant Forrest C. Pogue — autocontrolul, viața ordonată, simțul de responsabilitate, energia și inițiativa, austeritatea, răbdarea, omenia etc.

Desigur, cartea — cum o vedește chiar titlul — plătește un tribut unei viziuni unilaterale chiar dacă el se motivează în perimetrul de interes nemijlocit al biografului. Victoria asupra fascismului a însumat, bineînțeles, și eforturile organizatorice ale generalului Marshall dar ea a cumulat, și înșurubirea noastră nu epuizează toate componentele posibile, eroismul manifestat în luptă

de luptătorii de pretutindeni, din mișcarea de rezistență antifascistă europeană sau asiatică, din armatele de linie ale celorlalte țări ale coaliției antihitleriste, care au combătut pe celelalte fronturi de luptă, între care cel oriental european a fost precumpănitor pentru deznodământul conflictului în Europa.

Bazată pe un număr mare de documente adunate de biograf, pe interviurile avute cu Marshall de către autor, aplicând informației sagacitatea cercetătorului științific rutinat în elaborarea unor ample sinteze de istorie și o profundă admirație față de un lider militar de notorietate și, în același timp, un om obișnuit, lucrarea lui Forrest C. Pogue este captivantă, instructivă. Scrisă într-un stil alert, ferită abil de capcanele „romanțării”, structurată inteligent și într-un crescendo al interesului lectorilor această biografie este, negreșit, un succes al autorului.

M. E. Ionescu

BULETIN BIBLIOGRAFIC

I. SINTEZE. BIBLIOGRAFII

- CURRENT, RICHARD N., T. HARRY WILLIAMS, FRANK FREIDEL, *American History: A Subye*, Third Edition, New York, Alfred. A. Knopf, 1971, 917 p.
- FRAKES, GORGE E., W. ROYCE ADAMS, *From Columbus to Aquarius: An Interpretive History*, Vol. I—II, Illinois, Dryden Press, 1976.
- LINK ARTHUR S., STANLEY COBEN, *The Democratic Heritage: A History of the United States* Massachusetts, Ginn and Company, 1971, XII + 674 p. cu ilustr.
- * * * *Periodical literature on the American Revolution. Historical Research and Changing Interpretations 1895—1970*, Washington, Library of Congress, 1971, 93 p.

II. ISTORIE VECEHE

- FROLOV, B. A., *Cista v grafike paleolita*. Otv. redaktor A. P. Okladnikov Novosibirsk, Nauka, 1974, 239 p. cu ilustr.
- MUNCAEV, R. M., *Kaukaz na zare bronzovogo veka Neolit, èneolit, rannjaja bronza*, Moskva, 1975, 416 p. cu ilustr. și h.
- RENFREW, COLIN, *The Emergence of Civilisation. The Cyclades and the Aegean in the third millennium b.C.*, London, Methuen, 1972, XXVIII + 595 p. cu ilustr. + 17 f. pl.
- VANKINA L. V., *Torfjanikovaja stojanka Sarnate. Sarnate purva Armetne*, Riga, Zinatne, 1970, 268 p. cu ilustr. și h. + 2 h. + LXXXVIII pl.

III. ISTORIE MEDIE

- BYCKOVA, M. E. *Rodostlovnje knigi XVI—XVII vv. kak istoriceskij istočnik*, Moskva, Nauka, Nauka, 1975, 216 p. cu tab.
- * * * *Dvorjanstvo i krepostnoj stroj Rossii XVI XVIII vv.* Sbornik statej posvjaščennyj pamjati Alekseja Andreevica Novosil'skogo, Moskva, Nauka, 1975, 348 p. cu tab. + 1 portr.
- MORAVCSIK GYULA, *Einführung in die Byzantinologie*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 186 p. + XI tab.
- PAPACOSTEA, ȘERBAN *Etienne le Grand. Prince de la Moldavie 1457—1504*, Bucarest, 1975, 72 p. cu ilustr.
- * * * *Papel das Areas regionais na formação histórica de Portugal*. Actas do loquio, Lisboa, 1975, XVI + 520 p.
- PRODAN, DAVID, *Urbariile Țării Făgărașului*, Vol. I 1651—1680, București, Editura Academiei R. S. România, 1975, 1020 p. cu tab. + 3 f. pl. cu facs.
- ROMANOVA, V. L., *Rukopisnaja kniga i gotičeskoe pis'mo vo Francii v XIII—XVI vv.* Po materialam sobranija rukopisnyh knig Gosudarst. Publicnoj biblioteki im. M. E. Saltykova-Sčedrina, Moskva, Nauka, 1975, 240 p. cu ilustr.
- RUNCIMAN, STEVEN, *A History of the Crusades*, Vol. I III, Cambridge, Cambridge University Press, 1975, 3 vol.
- * * * *Serbisches Mittelalter*. Altserbische Herrscherbiographien. Band I. Stefan Nemanja nach den Viten des hl. Sava und Stefans des Erstgekrönten, Graz, Verlag Styria, 1962, 176 p. + 1 portr. + 1 h.
- UIMANN, WALTHER, *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, London, Methuen & Co LTD, 1974, 341 p. + 1 pl.
- * * * *150 de ani de la mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu*, Drobeta-Turnu Severin, 1973, 134 p. + 1 f. pl.

IV. ISTORIE MODERNĂ

- ALBRECHT-CARRIÉ, RENÉ *A Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna*. Revised edition, New York, Harper & Row, Publishers, 1973, XIII + 764 p.
- ANCHOR, ROBERT, *Germany confronts modernization. German Culture and Society, 1790—1890*, Lexington, D. C. Heath and Company, 1972, IV + 152 p. cu ilustr.

- BAILY, BERNARD, *The New England merchants in the seventeenth century*, New York, The Academy Library Harper & Row, Publishers, 1964, IX + 258 p. + 2 p. ilustr.
- CICCO PASQUALE DI, DORA MUSTO, *L'archivio del Tavoliere di Puglia*. Vol. II III, Roma, Archivio di Stato di Foggia, 1975, 2 vol.
- DANGERFIELD, GEORGE, *The Awakening of American Nationalism 1815-1828*, New York, Harper & Row, Publishers, 1965, XIV + 331 p. + 33 ilustr.
- DOREN, CARL VON, *The Great Rehearsal. The Story of the Making and Ratifying of the Constitution of the United States*, New York, Time Reading Program, 1965, XXII + 403 p. + 7 f. pl.
- GEORSHOV, LEO, *The Era of the French Revolution 1789-1799. Ten Years That Shook the World*, Princenton, New Jersey, D. van Nostrand Company, Inc., 1957, 190 p.
- GIMPEL'SON, E. G., *Sovetskij rabočij klass 1918-1920 gg.* Social'no-političeskie izmenenija, Moskva, Nauka, 1974, 352 p.
- JAKOVLEV, L. I., *Očerki po istorii meždunarodnoj solidarnosti trudjaščihsja* Moskva, Nauka, Nauka, 1974, 392 p.
- * * * *Istorija Pervoj Mirovoj Vojny 1914-1918 v dvuh tomah*, Tom. 1 2, Moskva, Nauka, 1975.
- MATHIAS, PETER, *The Brewing Industry in England 1700-1830*, Cambridge, At the University Press, 1959, XXVIII + 596 p. + 8 pl.
- MEYERS MARVIN, *The Jacksonian Persuasion. Politics & Belief*, Stanford, California, Stanford University Press, 1967, XIV + 302 p.
- MANFRED, A. Z., *Obrazovanie russko-francuzskogo sojuza*, Moskva, Nauka, 1975, 376 p.
- * * * *Modern Asia and Africa*, New York, Oxford University Press, 1971, XIV 286 p.
- PARKMAN, FRANCIS, *A Half-Century of Conflict*, New York, Collier Books, 1966, 478 p.
- PARKMAN, FRANCIS, *The Oregon trail*, New York, The New America Library, 1964, XII 288 p. cu 1 h.
- * * * *Podvig Novorossijska*, Krasnodar, 1974, 320 p. cu ilustr.
- PRESCOTT, SAMUEL C., *When M.I.T. Was „Boston Tech” 1861-1918*, Cambridge, The Technology Press, 1954, XVIII + 350 p. + 7 f. pl.
- RAWLEY, JAMES A., *Turning Points of the Civil War*, Lincoln, University of Nebraska Press, 1966, X + 230 p.
- UNGIEV, IVAN, *Hristo Botev*, Sofia, Sofia - Pres, 1975, 29 p.
- UNGIEV, IVAN, TVETA UNGIEVA, *Hristo Botev. Viața și opera*, Sofia. Sofia - Pres, 1975, 77 p.
- VASS, HENRIK, *Studies on the History of the Hungarian Working-Class Movement (1867-1966)*, Budapest, Akadémiai Kiado, 1975, 430 p.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

- DIMITROV, GHEORGHII, *Din scrisorile, articolele și cuvântările lui*, Sofia, 1974, 208 p.
- * * * *Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-pol'skih otnošenij*. Tom VIII (ianvar' 1944 g. dekabr' 1945 g.), Moskva, Nauka, 1974, 679 p.
- GALICKIJ, K. N., *Gody surovyh ispytaniij 1941-1944. Zapiski komandarma*, Moskva, Nauka, 1973, 600 p., ilustr., potr.
- GETMAN A. L., *Tanki idut na Berlin (1941-1945)*. Vospominanija, Moskva, Nauka, 1973, 392 p., portr., ilustr., h. + 1 portr.
- HANTA, ALEC, *Ideea de patrie în literatura română*, București, Minerva, 1976, 364 p.
- HARTCUP, G., *The challenge of war. Britain's scientific and engineering contributions to world war two*, New York, Taplinger publishing company, 1970, 295 p., h., fig., ilustr.
- HAYES G. P., *World-War*. Tom I. A compact history, Folkestone, Bailey Brother and Swinfen, 1973, XII + 338 p., h.
- HMIL, IVAN SORGEVIC, *Antikomunizm i social'neokonomicnomu i politucnomu žititi SUA*, Kiiv, Nauka Dumka, 1975, 334 p.
- IOFFE, ALEKSANDR EVSEVIC, *Meždunarodnye sbjazi sovetskoj nauki, tehniki i kul'tury 1917-1932*, Moskva, Nauka, 1975, 432 p.
- MYLLYNIEMI S., *Die Neurotung der Baltischen Länder 1941-1944*, Zum nationalsozischen Besatzungspolitik, Helsinki, 1973, 308 p.

Liliana Irimia

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista Revistelor, Însemnări, Buletin Bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează la celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în patru exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B. dul. Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
—A. D. XENOPOL — IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- ÉTUDES ET RECHERCHES SUR L'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE L'ART PLASTIQUE
— SÉRIE THÉÂTRE—MUSIQUE—CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * Actes du XIV-e Congrès international des études byzantines, 1975, 656 p., 107 fig., 57 lei.
ADĂNILOAIIE N. CHITA și BERINDEI DAN (sub redacție), Studii și materiale de istorie modernă, vol. V, 1975, 276 p., 24 lei.
- BUSUICC ELENA, Ceramica de uz comun nesmălțuit din Moldova (Secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea), 1975, 90 p., 24 pl., 29 lei.
- CONSTANTINESCU MIRON ș.a. (sub redacția), Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania, 1975, 324 p., 30 lei.
- * * * Cronica anonimă a Moldovei 1661—1729, Pseudo-Amiras, 1975, 172 p., 17,50 lei.
- ELIAN ALEXANDRU și TANAȘOCA NICOLAE ȘERBAN (sub redacția), Izvoarele istoriei României. Fontes Historiae Daco-Romanae, vol. III, 1975, 571 p., 41 lei.
- GUNDISCH GUSTAV (publicate de), Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Stebenbürgen, vol. V, 1438—1457, 1975, 639 p., 54 lei.
- * * * Inscripțiile Daciei Romane vol. I, 1975, 285 p., 2 pl., 31 lei.
- MITREA BUCUR ș.a. (sub redacția), Studii și cercetări de numismatică, vol. VI, 1975, 308 p., 1 hartă, 40 lei.
- * * * Studii și materiale de istorie medie, vol. VIII, 1975, 259 p., 2 pl., 28 lei.
- MICC DAMASCHIN (sub redacția), Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească, vol. XI 1593—1600. Domnia lui Mihai Viteazul, 1975, 747 p., 1 pl., 51 lei.
- MICC DAMASCHIN, (sub redacția), Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească, volumul III (1526—1535), 1975, 452 p., 40 lei.
- * * * Mihai Viteazul, Culegere de studii, 1975, 280 p., 1 pl., 24 lei.
- * * * Nouvelles études d'histoire, vol. 5, 1975, 275, 26 lei.
- NEAMȚU VASILE, La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle, 1975, 271 p., 12 lei.
- NICOLĂESCU-PLOIȘOR DARDU și WOLSKI WANDA, Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România, 1975, 292 p., 1 pl., 23 lei.
- OLTEANU ȘTEFAN, Les Pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600), 1975, 159 p., 13,50 lei.
- PIPPIDI D. M., Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire, 1975, 314 p., XXIV pl., 38 lei.
- POTRA GEORGE, Documente privitoare la istoria orașului București, 1821—1848, 1975, 572 p., 43 lei.
- ȘANDRU D., Reforma agrară din 1921 în România, 1975, 360 p., 24,50 lei.
- CIHODARU C., CAPROȘU I. și ȘIMANSCHI L. (sub redacția), Documenta Romaniae Historica A. Moldova (1384—1448) volumul I, 1976, 607 p., 46 lei.

RM SSN CO — 3878

www.dacoromanica.ro

